

2

С мая - июня 1915г. началась массовая депортация и резня армянского населения Западной Армении (вилайеты Ван, Эрзрум, Битлис, Харберд, Себастья, Диарбекир), Киликии, Западной Анатолии и других местностей. Депортация армянского населения на деле преследовала цель его уничтожения. Подлинные цели депортации были известны в Германии, союзнице Турции. Германский консул в Трапезунде в июле 1915 г. сообщал о депортации армян в этом вилайете и отмечал, что младотурки намерены таким образом положить конец армянскому вопросу.

Выводившиеся из мест своего постоянного места проживания армяне сводились в караваны, которые направлялись вглубь империи, в Месопотамию и Сирию, где создавались специальные лагеря для них. Армяне уничтожались как в местах своего проживания, так и по пути в ссылку; их караваны подвергались нападениям турецкого сброда, курдских разбойничьих банд, охочих до добычи. Следствие этого до мест назначения доходила небольшая часть депортированных армян. Но и дошедшие до пустынь Месопотамии не были в безопасности: известны случаи, когда депортированные армяне выводились из лагерей и вырезались тысячами в пустыне.

Отсутствие элементарных санитарных условий, голод, эпидемии являлись причиной гибели сотен тысяч людей. Действия турецких погромщиков отличались беспримерной жестокостью. Этого требовали лидеры младотурок. Так, министр внутренних дел Талаат в секретной телеграмме, отправленной губернатору Алеппо, требовал положить конец существованию армян, не обращая никакого внимания ни на возраст, ни на пол, ни на угрозы совести. Это требование неукоснительно выполнялось. Очевидцы событий, армяне, пережившие ужасы депортации и геноцида, оставили многочисленные описания неимоверных страданий, выпавших на долю армянского населения. Варварскому истреблению подверглась и большая часть армянского населения Киликии. Резня армян продолжалась и в последующие годы. Были уничтожены тысячи армян, согнанных в южные регионы Османской империи и содержащихся в лагерях Рас-ул-Айна, Дейр-эз-Зора и др. Младотурки стремились осуществить геноцид армян и в Восточной Армении, где, помимо местного населения, скопились большие массы беженцев из Западной Армении. Совершив агрессию против Закавказья в 1918г., турецкие войска учинили погромы и резню армян во многих местах Восточной Армении и Азербайджана. Заняв в сентябре 1918г. Баку, турецкие интервенты вместе с кавказскими татарами организовали страшную резню местного армянского населения, убив 30 тысяч человек. В результате геноцида армян, осуществленного младотурками, только в 1915-1916гг. погибло 1,5 млн человек. Около 600 тысяч армян стали беженцами; они рассеялись по многим странам мира, пополнив собой уже имеющиеся армянские общины и образовав новые. Образовалась армянская диаспора (Спюрк). В результате геноцида Западная Армения лишилась своего исконного населения. Лидеры младотурок не скрывали своего удовлетворения по поводу успешного осуществления задуманного злодеяния: германские дипломаты в Турции сообщали своему правительству, что уже в августе 1915г. министр внутренних дел Талаат цинично заявил, что «действия в отношении армян в основном осуществлены и армянского вопроса больше не существует».

Сравнительная легкость, с которой турецким погромщикам удалось осуществить геноцид армян Османской империи, объясняется отчасти неподготовленностью армянского населения, а также армянских политических партий к надвигавшейся угрозе истребления. Во многом облегчила действия погромщиков мобилизация в турецкую армию наиболее боеспособной части армянского населения - мужчин, а также ликвидация армянской интеллигенции Константинополя. Определенную роль сыграло и то обстоятельство, что в некоторых общественных и клерикальных кругах западных армян считали, что неподчинение турецким властям, отдававшим приказы о депортации, может привести лишь к увеличению числа жертв.

Однако в некоторых местностях армянское население оказало турецким вандалам упорное сопротивление. Армяне Вана, прибегнув к самообороне, успешно отразили атаки врага, удерживали город в своих руках до прихода русских войск и армянских добровольцев. Вооруженное сопротивление во много раз превосходящим силам противника оказали армяне Шапин Гарахисара, Муша, Сасуна, Шатаха. Сорок дней продолжалась эпопея защитников горы Муса в Суеции. Самооборона армян в 1915г. - героическая страница национально-освободительной борьбы народа.

Во время агрессии против Армении в 1918г. турки, заняв Караклис, учинили резню армянского населения, убив несколько тысяч человек. В сентябре 1918г. турецкие войска заняли Баку и вместе с азербайджанскими националистами организовали резню местного армянского населения.

В ходе турецко-армянской войны в 1920г. турецкие войска заняли Александрополь. Продолжая политику своих предшественников - младотурок, кемалисты стремились организовать геноцид в Восточной Армении, где, помимо местного населения, скопились массы беженцев из Западной Армении. В Александрополе и селах уезда турецкие оккупанты чинили зверства, уничтожали мирное армянское население, грабили имущество.

В ревком советской Армении поступали сведения о бесчинствах кемалистов. В одном из донесений говорилось: «В Александропольском уезде и Ахалкалакском районе вырезано около 30 селений; часть успешных спасшихся находится в самом бедственном положении». В других сообщениях описывалось положение сел Александропольского уезда: «Все села ограблены, нет ни крова, ни зерна, ни одежды, ни топлива. Улицы сел переполнены трупами. Все это дополняют еще голод и холод, уносящие одни жертвы за другими... Вдобавок аскеры и булиганы насмеваются над своими пленными и стараются еще более зверскими средствами наказывать народ, радуясь и получая от этого удовольствие. Они подвергают разным мучениям родителей, заставляют их отдавать в руки палачей своих 8-9 - летних девочек...»

В январе 1921г. правительство советской Армении выразило комиссару иностранных дел Турции протест в связи с тем, что турецкие войска в Александропольском уезде производят «непрерывные насилия, грабежи и убийства над мирным трудовым населением...». Жертвами бесчинств турецких оккупантов стали десятки тысяч армян. Александропольскому уезду оккупанты нанесли также громадный материальный ущерб.

В 1918-1920 гг. ареной погромов и резни армянского населения стал город Шуши, центр Карабаха. В сентябре 1918г. турецкие войска, поддерживаемые азербайджанскими мусаватистами, двинулись на Шуши, разоряя по пути армянские села и уничтожая их население. 25 сентября 1918г. турецкие войска заняли Шуши. Но вскоре, после поражения Турции в первой мировой войне, были вынуждены покинуть его. В декабре 1918г. в Шуши вступили англичане. Вскоре генерал-губернатором Карабаха был назначен мусаватист Хосров-бек Султанов. С помощью турецких военных инструкторов он сформировал ударные курдские отряды, которые вместе с частями мусаватистской армии были размещены в армянской части Шуши. Силы погромщиков постоянно пополнялись. В городе было много турецких офицеров. В июне 1919г. произошли первые погромы армян Шуши; в ночь на 5 июня в городе и окрестных селах было убито не менее 500 армян. 23 марта 1920г. турецко-мусаватистские банды учинили страшный погром армянского населения Шуши, убив свыше 30 тысяч человек и предав огню армянскую часть города.

Армяне Киликии, уцелевшие после геноцида в 1915-1916гг. и нашедшие прибежище в других странах, после поражения Турции стали возвращаться на родину. Согласно обусловленному союзниками разделу зон влияния, Киликия была включена в сферу влияния Франции. В 1919г. в Киликии проживало 120-130 тысяч армян. Возвращение армян продолжалось, и к 1920г. их численность достигла 160 тысяч. Командование французских войск, расположенных в Киликии, не предприняло мер по обеспечению безопасности армянского населения. На местах сохранились турецкие власти, мусульмане не были разоружены. Этим воспользовались кемалисты, начавшие расправу над армянским населением. В январе 1920г. в ходе 20-дневных погромов погибло 11 тысяч армян-жителей Маваша, остальные армяне ушли в Сирию. Вскоре турки осадили Аджн, где армянское население к этому времени насчитывало едва 6 тысяч человек.

Армяне Аджна оказали турецким войскам упорное сопротивление, длившееся 7 месяцев, но в октябре туркам удалось взять город. Около 400 защитников Аджна сумели прорваться сквозь кольцо осады и уйти.

В начале 1920г. в Алеппо перебрались остатки армянского населения Урфы - около 6 тыс. человек.

1 апреля 1920г. кемалистские войска осадили Айнтап. Благодаря 15-дневной героической обороне айнтапские армяне избежали резни. Но после того, как французские войска покинули Киликию, армяне Айнтапа в конце 1921г. переселились в Сирию. В 1920г. кемалисты уничтожили остатки армянского населения Зейтуна. То есть кемалисты завершили начатое младотурками уничтожение армянского населения Киликии.

Последним эпизодом трагедии армянского народа стала резня армян в западных регионах Турции во время греко-турецкой войны в 1919-1922гг. В августе-сентябре 1921г. турецкие войска добились перелома в ходе военных действий и повели общее наступление против греческих войск. 9 сентября турки ворвались в Измир и учинили резню греческого и армянского населения. Турки потопили стоявшие в гавани Измира корабли, на которых находились армянские и греческие беженцы, преимущественно женщины, старики, дети...

Геноцид армян был осуществлен правительством Турции. Именно оно является главным виновником чудовищного преступления первого геноцида XX века. Осуществленный в Турции геноцид армян нанес громадный ущерб материальной и духовной культуре армянского народа.

В 1915-1923гг. и в последующие годы были уничтожены тысячи армянских рукописей, хранившихся в армянских монастырях, разрушены сотни исторических и архитектурных памятников, осквернены святыни народа. Разрушение историко-архитектурных памятников на территории Турции, присвоение многих ценностей культуры армянского народа продолжается по настоящее время. Пережитая армянским народом трагедия отразилась на всех сторонах жизни и общественного поведения армянского народа, прочно осела в его исторической памяти. Воздействие геноцида испытало как поколение, ставшее непосредственной его жертвой, так и последующие поколения.

Прогрессивное общественное мнение мира осудило злодей-

ское преступление турецких погромщиков, пытавшихся уничтожить один из древнейших цивилизованных народов мира. Общественно-политические деятели, ученые, деятели культуры многих стран заклеймили геноцид, квалифицируя его как тяжчайшее преступление против человечества, приняли участие в осуществлении гуманитарной помощи армянскому народу, в частности, беженцам, нашедшим пристанище во многих странах мира. После поражения Турции в первой мировой войне лидеры партии младотурок были обвинены в том, что втянули Турцию в пагубную для нее войну, и преданы суду. Среди предъявленных военным преступникам обвинений было и обвинение в организации и осуществлении резни армян Османской империи. Однако смертный приговор в отношении ряда лидеров младотурок был вынесен заочно, так как после поражения Турции им удалось бежать из страны. Смертный приговор в отношении некоторых из них (Талиат, Бехаэтдин Шакир, Джемал-паша, Саид Халим и др.) был впоследствии приведен в исполнение армянскими народными мстителями.

После второй мировой войны геноцид был квалифицирован как тяжчайшее преступление против человечества. В основу правовых документов о геноциде легли основные принципы, разработанные международным военным трибуналом в Нюрнберге, судившим главных военных преступников гитлеровской Германии. В дальнейшем ООН приняла ряд решений относительно геноцида, основными из которых являются Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него (1948г.) и Конвенция о неприменимости срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества, принятая в 1968 году.

В 1989г. Верховный Совет Армении ССР принял закон, которым геноцид армян в Западной Армении и Турции осужден как преступление, направленное против человечества. Верховный Совет Армянской ССР обратился к Верховному Совету СССР с просьбой о принятии решения, осуждающего геноцид армян в Турции. В Декларации о независимости Армении, принятой Верховным Советом Армянской ССР 23 августа 1990г., провозглашается, что республика Армения поддерживает дело международного признания геноцида армян 1915 года в Османской Турции и Западной Армении.

www.genocide.ru

«Геноцид 1915 года не только армянское дело...»

Месяц остается до 90-летия великой армянской катастрофы — геноцида 1915 года в Османской Турции. План мероприятий, разработанный правительственной комиссией, постепенно обрабатывает «мясом», и, судя по всему, к апрелю весь он будет выполнен. Одним из главных исполнителей этого сложного, многоступенчатого и разнообразного плана является Академический музей-институт геноцида армян, его «перпетуум мобиле» - доктор исторических наук Лаврентий Барсесян.

Подготовка к этой трагической дате началась с того дня, когда в апреле 2003 года президентским указом была создана специальная правительственная комиссия во главе с председателем правительства А. Маркарянном. В комиссию вошли авторитетные деятели науки, культуры и искусства, которые и разработали всеобъемлющий план мероприятий — научных, культурных, пропагандистских, образовательных, издательских. Маховик уже давно раскручен, и дело идет полным ходом.

«План вызвал в Турции большой переполох, там не на шутку встревожены, — говорит доктор А. Барсесян. — Турецкие журналисты поняли, что к чему, и даже назвали 90-летие «цунами», которое дойдет до их страны и нанесет серьезный ущерб ее имиджу. Сейчас там выработывается контрплан, который должен нейтрализовать армянское «цунами». На это выделены, по нашим сведениям, огромные деньги. Все они будут израсходованы на то, чтобы доказать мировому сообществу, что никакого геноцида не было. Для доказательства этого нелепого

постулата там готовы, очевидно, переписать историю 1890-1920 годов, свалить все с больной головы на здоровую. В частности, утверждают, что армяне убили около 520 тысяч мирных турок. Большего бреда вообразить невозможно, но именно этот гвоздь своей программой они пытаются вбить в сознание мировой общественности. А полтора миллиона армянских жертв вообще не было. Турецкие историки-пропагандисты селятся доказать, что армян вовсе не уничтожили, а только временно депортировали, а те позже, возвратившись на свои места, приняли ислам. Говорят, что в Турции сегодня проживает 2 миллиона армян.

В 1914 году в Турции проживало, согласно официальным данным, 2133 тысячи армян, в 1922 их осталось около 388 тысяч, причем большая часть — в европейской части страны. Возьмем Эрзрумский вилайет. До апреля 1915 года армян здесь было 215 тысяч, через семь лет всего полторы тысячи. В Киликии и Северной Сирии в 1914 году — 309 тысяч, в 1922 — всего тысяч семьдесят.

На что они надеются, на какие мифические архивные документы, опровергающие злодеяния правителей Османской Турции, младотурок, трудно сказать. В конце концов, ведь не секрет — весь мир знает, — что в 1919-1920 годах в Турции прошли громкие процессы над теми, кто готовил и осуществлял геноцид. Разве это не есть признание Турцией своих же преступлений? Так, 7 апреля 1919 года высший военный трибунал за

ПО КОЛИЧЕСТВУ ЗАЯВОК О ПРЕДОСТАВЛЕНИИ УБЕЖИЩА АРМЕНИЯ НА 18-М МЕСТЕ

Как сообщают из офиса комиссионера ООН по вопросам беженцев (UNHCR), количество заявок о предоставлении убежища в индустриальных странах в 2004-м году резко сократилось. В 50 индустриально развитые страны было подано 396400 заявлений, что на 22% меньше по сравнению с 2003 годом (508200).

В 2004 году основными принимающими странами оставались Франция (61600), США (52400), Великобритания (40200), Германия (36500) и Канада (25500). Россия, Сербия и Черногория, Турция, Китай и Индия остаются основными странами, откуда поступает наибольшее количество заявлений.

Армения находится на 18-м месте по коли-

честву заявлений, поданных в индустриально развитые страны (5178 заявлений).

Количество заявлений о предоставлении убежища из Армении по странам:

Австрия - 414
Бельгия - 477
Болгария - 86
Канада - 38
Кипр - 127
Чехия - 75
Дания - 28
Финляндия - 42
Франция - 1314
Великобритания - 50

Германия - 544
Греция - 21
Венгрия - 16
Ирландия - 9
Голландия - 228
Люксембург - 10
Норвегия - 46
Польша - 18
Словакия - 151
Испания - 91
Швеция - 485
Швейцария - 329
США - 579
Итого - 5178

массовую депортацию армян и резню в каймаке Бозгал приговорил к смертной казни замгубернатора и начальника полиции. 22 мая того же года трибунал за особо тяжкие преступления заочно приговорил к смертной казни губернатора Трапезунда Джемал-бея и секретаря местного отделения партии «Единение и прогресс» Наиль-бея. Всего через турецкие суды прошло 1350 человек, из которых семь были приговорены к высшей мере наказания. Эти факты турецкой истории вряд ли возможно скрыть. Но турецкая госмашина и пропагандистский механизм работают только на то, чтобы выдать черное за белое. Переписывается все, что возможно. Народ же в целом, в том числе и его образованная часть, новые поколения понятия не имеют, что происходило на самом деле 90 лет назад. Об этом нигде нет ни строчки, а учебники преподносят только лишь турецкий вариант истории.

Что касается заявлений, что турецкие архивы открыты для всех историков, в том числе и для армянских, а армянские закрыты, то тут они откровенно блефуют. К тому же, не сомневаюсь, что свои архивы они давно подчистили. Некоторые же архивы, местные, вообще исчезли. По некоторым сведениям, их распродала как макулатуру.

Армянские архивы открыты для всех, лично я об этом говорил не раз, в том числе турецким тележурналистам. Пусть приезжают и изучают. Я готов лично оплатить расходы любого турецкого историка, который захочет поработать у нас. Того же Аладжоглы — председателя Союза историков Турции, основанного по велению Ататюрка еще в 1925 году. Он ввел в заблуждение научную общественность, заявив, что мы встретились в Вене, а я туда даже не ездил. Мне, кстати, вообще въезд в Турцию заказан. В одной из тамошних телепередач меня и вовсе назвали террористом N1. Вот такая честь.

Конечно, некоторые позитивные сдвиги в отношении армян в Турции происходят — времена все же изменились. Но что удивительно: с одной стороны, турецкий премьер Эрдоган открывает армянский музей в Стамбуле, то есть фактически признает роль и место армян в истории страны, с другой — напрочь отвергает злодеяния младотурок и соответственно целый этап истории.

История давно уже в Турции официально подвергается концептуальной ревизии. Вот уже в Эрзруме открылся музей, напрочь отрицающий 1915 год, вернее, ставящий все с ног на голову, в Игдыре сооружен памятник в память турок... погибших от рук армян.

До середины декабря минувшего года, до Брюсселя, где обсуждались сроки начала переговоров вступления Турции в Евросоюз, там еще раздавались здравые голоса и мнения по поводу геноцида. Мол, признаем и очистим наши души. После Брюсселя все изменилось. Министр иностранных дел Абдулла Гюль выступил перед депутатскими комиссиями парламента и сказал, что 2005 год будет трудным годом и надо всеми способами противостоять признанию геноцида.

На фоне всего этого мне совершенно непонятна позиция некоторых наших сограждан, считающих, что главное — быть с

Турцией в хороших отношениях. Хорошо бы, но не любой ценой и ценой забвения памяти невинных жертв.

План мероприятий, посвященных трагической дате, предусматривает множество различных акций в стране, в зарубежных странах, в диаспоре. Выступления ученых-историков, литургии в память жертв, шествия, посещение мемориалов — их за рубежом более 70. Пройдут акции протеста у турецких посольств.

В Ереване 20-21 апреля состоится научный симпозиум «XXI век без геноцида». Приедет почти 40 ученых и политических деятелей из Франции, США, Германии, Турции, России, Дании и других стран. Представительна группа ученых из Израиля: Яир Аурон, Егуди Бауер, Израэль Чарны. Пройдет и другая академическая конференция, в которой примут участие представители 15 стран, признавших геноцид.

Пик мероприятий придется на Ереван, на 23-24 апреля. Экуменистическая литургия в церкви Св. Григора Лусаворича, шествие, выставки, концерты, спектакли, телепередачи. Первый концерт, посвященный памяти жертв геноцида, состоялся уже 25 февраля, в котором принял участие знаменитый итальянский баритон Ренато Брузон.

Уже выпущено 18 книг и будет их еще выпущено множество (часть из них самим музеем-институтом), посвященных геноциду 1915 года и армянскому вопросу. «Проклятые годы» Е. Отяна, «Младотурки и армянский вопрос» В.Туняна, сборники вновь обнаруженных документов из архивов США, России, Великобритании, Германии и т. д. Большой и убедительный список литературы о первом геноциде XX века.

Полным ходом идут ремонтные работы всего здания музея. И хотя финансирование было открыто только осенью прошлого года, капремонт завершится к сроку. Зимние осадки не помеха: построена временная крыша, под которой и трудятся строители. Выделены деньги и на новую экспозицию. И наконец, в ведение музея-института передан едва ли не весь Цицернакаберд — почти 100 гектаров холма и лесопарка, кроме СКК и его сопредельной территории. Выделены средства — 97 миллионов драмов — на прокладку новой оросительной системы и даже 35 миллионов — на зеленые насаждения.

Так что нет сомнений, что и музей, и весь Цицернакаберд во всеоружии примут тысячи посетителей в апреле этого года.

«Музей сыграл огромную роль — за десять лет его посетили сотни тысяч людей, десятки тысяч иностранцев, которые наверняка поведали миру о нашей боли, об армянской трагедии. 78 елей, посаженных различными делегациями, — это фактическое признание геноцида. Даже если он не признан тем или иным государством официально. Ведь, так или иначе, Турцию осуждает вся Европа, просто часто верх одерживают узкие политические и экономические соображения. Геноцид 1915 года не только армянское дело, оно касается всего сообщества народов. Так что процесс признания не остановить, даже если турки его не признают», — уверенно говорит Лаврентий Барсеган.

Карэн МИКАЭЛЯН.

Мамурет-ул-Азиз — «вилайет бойни»

Всего лишь несколько недель осталось до 24 апреля, когда мир будет отмечать 90-летие геноцида армян в Османской Турции. Вернее, часть мира, крохотная и совестливая часть...

Нет, не у всех людей короткая память и атрофированная совесть. Изданная в США книга американского дипломата Лесли А. Дэвиса «Вилайет бойни» совершенно уникальна по своему значению, ибо это свидетельство дипломата нейтральной в годы первой мировой войны страны. Как пишет газета «Нью-Йорк Таймс», «это книга, которая может сыграть большую роль в спорах относительно американской внешней и внутренней политики». Находившийся в самом сердце Западной Армении, в Харберде, консул видел своими глазами сотни тысяч трупов армян, лежавших на дорогах, в горах, вокруг озера. Дэвис осознавал всю важность подробной регистрации и записи увиденного и в дальнейшем стал брать с собой на места резни врача, который описывал факт смерти, устанавливал, когда и как были убиты жертвы турецкой «депортации». Дэвис лично фотографировал увиденное. Фотографии эти помещены в книге «The Slaughterhouse Province» (An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide, 1915-1917. Leslie A. Davis. Edited by Susan K. Blair). Книга полностью переведена с английского Ириной Карумян и недавно издана в Ереване.

Вот несколько выдержек из этой книги.

В тот жаркий летний день из Мамурет-ул-Азиза вышло примерно три тысячи человек. Одни - на повозках с волами, другие - на мулах или ослах, третьи нагрузили свое добро на коров, но большинство вынуждены были идти пешком, неся свою поклажу на спине и детей на руках, в этот ужасный переход через горячие пески пустыни. Но ослы и мулы, предоставленные правительством, вскоре вернулись в город, что ясно указывает, каков конец депортированных.

Через день после этого в Мамурет-ул-Азиз прибыли партии армян, высланных из Эрзерума. Их было несколько сот человек, многие из которых принадлежали к богатым и знатым семьям города, но все они были в самом ужасном состоянии. Они остановились сразу за городом, в заброшенном школьном здании, где я их и увидел примерно через час после их прибытия. Я не предполагал, что мне разрешат приблизиться к ним, но мне удалось поговорить кое с кем из них возле родника через дорогу, к которому им позволялось ходить за водой. Они рассказали мне кое-что из того, что им пришлось пережить. По дороге все мужчины их партии были зарезаны прямо у них на глазах, в то время как женщины тут же грабили и отнимали даже одежду. Женщины сказали, что многих из них курды оставили совершенно голыми, но сопровождавшие их жандармы, которые делали вид, что не в силах остановить курдов, помогли им раздобыть кое-какую одежку в турецких деревнях, через которые они проходили. Так что многие из них были в крестьянских одеждах. Все они были истощены и замучены от этих безмолвно перенесенных испытаний и хотели бы остаться в Мамурет-ул-Азизе. Среди них были родственницы мистера Шмаваняна из нашего посольства в Константинополе. Я пошел к шефу полиции попросить об этом, но хотя он на первых порах отказывался разрешить, говоря, что поскольку они из другого вилайета, он не имеет юридического права на них, но под конец разрешил им остаться здесь, и они до сих пор в Мамурет-ул-Азизе. Я многим из этого каравана оказал денежную помощь из благотворительного фонда во все время моего пребывания в Харберде, а другим помог вернуться в Эрзерум, как только русские заняли его...

В полдень того дня мой кавасс (телохранитель) Карапет был арестован и отведен в жандармское управление под предлогом того, что он уклонился от военной службы. Я пошел за ним, поговорил с офицерами, но безуспешно. Одну ночь его

держали в здании, известном под названием Красный конак (Красный дворец), из которого недавно было выслано несколько тысяч солдат-армян. Вначале их разоружили, потом несколько дней продержали в этом здании под строжайшим надзором, во время которого им не давали ни пить, ни есть и никаких родственников не пускали к ним. Их вывезли ночью. Власти сказали, что их увели на строительные работы Урфу, ибо армянские солдаты были уже нежелательны для несения строевой службы в армии. Вали уверил родных, что недели через две они получат от своих сыновей письма. Излишне говорить, что никаких писем никто не получил и долгое время об их судьбе ничего не было известно, но в конце концов выяснилось, что все молодые люди были расстреляны приставленными к ним жандармами.

Я пошел в жандармское управление и узнал, что Карапет отправили в Красный конак. Затем я поспешил увидеться с одним из местных военных чиновников, Мехмед Али-беем, и попросил его как о личном одолжении оказать мне любезность и дать приказ о возвращении в консульство кавасса Карапета. Он обещал мне это сделать, и я вернулся домой. Мехмед Али-бей выполнил свое обещание, и через час Карапет разгуливал на свободе. Должен сказать, что мой турок кавасс Наман оказал мне значительную помощь в этом деле.

В последующие дни армяне Харберда были высланы из соседних деревень. Каждые несколько дней отбывали партии, и все в разных направлениях. Власти старались выслать всех по возможности быстрее, и они весьма преуспели в задуманной ими цели.

Однажды в конце недели вечером в консульство пришел доктор Аткинсон и спросил меня, не хочу ли я поговорить с армянином, который убежал от резни. Я пошел к нему домой, и он провел меня по лестнице вверх в темную комнатку, где прятался тот человек. Он работал фармацевтом в аптеке, которую держал доктор Аткинсон. Он чудом избежал смерти и появился в больнице полностью обессиленным, изнемогающим от усталости и всего перенесенного им. Затем мы сели на чердаке дома доктора Аткинсона и стали слушать его рассказ, в то время как жандармы обшаривали улицы в поисках бежавших армян.

Он был арестован в Харберде в понедельник, 5 июля, без объяснения причин и брошен в тюрьму в Мамурет-ул-Азизе. В тот день в Харберде, Мамурет-ул-Азизе и соседних деревнях были арестованы и брошены в тюрьму без предьявления им какого-либо обвинения около восьмисот мужчин. Во вторник в три часа утра в тюрьму явился шеф полиции, всех мужчин вывели во двор и выстроили в шеренгу перед ним. После повторного обыска их связали группами по 14 человек и вывели из города еще до наступления рассвета, чтобы их не видели жители города. Под конвоем жандармов их повели куда-то, и в полдень они оказались в курдской деревне. Здесь их заперли на ночь в мечети и в других строениях без еды и воды. Они оставались здесь одну ночь. Некоторые курды предложили принести им воды, если они заплатят за нее. Но так как все деньги были у них отняты, то это было попросту издевательством над ними. Наутро их вывели в долину примерно в нескольких часах ходьбы от деревни, где их всех заставили сесть. Затем в полдень того же дня, среды, 7 июля, жандармы начали расстреливать их. После трех-четырёх очередей, когда было убито большинство мужчин, последовал приказ беречь патроны и остальных добить штыками. Молодой человек, рассказывавший нам об этой резне, сказал, что находился на краю шеренги и когда прозвучал этот приказ, он в ужасе стал кричать, чтобы его расстреляли, ибо он не мог вынести мысли быть заколотым штыком. Объятый страхом, он сумел выбраться, выпутаться из веревки и, почувствовав, что свободен, бросился бежать. Он бежал весь день и всю ночь, и хотя обессилен от голода и жажды, страх гнал его вперед. Наконец он добрался до Мамурет-ул-Азиза.

Среди тех, кого я укрывал в консульстве, был профессор Люледжян, один из преподавателей Евфратского колледжа. Он лежал в американской больнице, чтобы излечиться от ран, нане-

сенных ему каймакамом во время побоев, и от других ушибов и хворей, полученных во время пребывания в тюрьме, но когда выяснилось, что дальнейшее пребывание в больнице невозможно, мне было предложено держать его в консульстве, тем более что я тогда никого не имел, предполагая, что я могу использовать его как секретаря и переводчика. Профессор Люледжян учился в Америке в Корнуэльском и Йельском университетах и был очень талантливым человеком. Я сам привел его однажды ночью в консульство, ибо ни один армянин не осмеливался ночью выходить на улицу один, и продержал его несколько недель. Позже ему представилась возможность бежать и скрываться среди курдов Дерсима. А когда Эрзерум был взят русскими, он поехал туда и открыл сиротский дом для несчастных детей его нации. Его жене и детям с большим трудом удалось соединиться с ним, но вскоре, прошлой зимой, он скончался от тифа.

В первой партии прибывших из Эрзерума была миссис Аделина Мазманын, дочь протестантского пастора этого города. Ее мужа убили по дороге курды. Какое-то время она прожила в каком-то заброшенном доме вместе со своими двумя детьми, свекровью и золовкой. Затем, когда им снова стала угрожать опасность высылки, они все стали искать прибежища в консульстве и оставались там два месяца. Когда опасность миновала, они нашли другой дом, и в конце концов им удалось вернуться в Эрзерум на деньги, которыми я их снабдил.

Одним из тех, кого я сам привел в консульство, был старик, живший в селе Базмашен, в двух часах езды от нас... Он много лет прожил в Америке, и его судьба меня очень тревожила.

В последующие недели я посетил много других деревень, одни были чисто армянские, а в других армяне составляли лишь часть населения. Все чисто армянские деревни были в руинах и пустынные, подобно Базмашену или Хулагюху. В смешанных деревнях пустовали одни армянские дома. Но безлюдье и разруха царили повсюду. Дома рассыпались на куски, и даже христианская церковь, которая была воздвигнута столь дорогой ценой - на пожертвования, - теперь была повергнута в прах. В соседней деревне Йегеки большой колокол, совсем недавно купленный в Америке и с помощью консульства переправленный в Харберд и воздвигнутый на место, теперь валялся среди церковных руин. В своем религиозном фанатизме магометане, казалось, желали не только искоренить христианское население, но и убрать всякие следы их религии, плоды их цивилизации.

Было бы утомительно детально описывать каждую деревню в отдельности, ибо картины разрушения во всех них схожи. Многие из них я посещал не раз, получая через департамент и посольство запросы о тысячах их обитателей.

Одним из самых интересных происшествий была поездка к озеру Гельджук, которое находилось в пяти часах езды от Мамурет-ул-Азиза. Мне хотелось расследовать дальнейшую судьбу тех людей, которые были высланы, ибо говорили, что многих из них перебили не так далеко от города. А я вроде совершил много верховых поездок, но не нашел их следов. Наконец один турок под большим секретом сказал, что видел в окрестностях озера Гельджук тысячи трупов...

Самым необычным в этих мертвых телах было то, что почти все они были голые. Мне говорили, что людей заставляли раздеться перед тем, как их убить, ибо магометане считали, что содранные с мертвых одежды уже осквернены. На большинстве трупов были глубокие рваные раны, нанесенные штыком, обычно в брюшной полости или в челюсти, иногда в горле. Расстрелу подвергались не все, ибо патроны были слишком дороги. Дешевле было убивать штыками или ножами. Другой характерной особенностью было то, что почти все женщины лежали распростертыми на спине и с признаками варварских увечий, нанесенных жандармами штыками, и эти раны, по-видимому, во многих случаях были нанесены после их смерти. Мы также заметили, что в этом ущелье лежали, по всей вероятности, трупы людей, которые пробыли в дороге месяца два и были не из Харберда, а из отдаленных мест.

Покинув озеро, мы пересекли горы в другом месте и вышли на узкую тропу, которая привела нас к деревне Кегванк. На протяжении всего пути лежали трупы. Одни прямо на тропинке, так что лошади были вынуждены ступать по ним. Это была до-

рога, по которой регулярно доставлялась в Харберд почта, но, конечно, по ней редко кто проезжал, исключая турок. В одном месте на горе мой компаньон-турок указал на ущелье, обрывавшееся недалеко от тропы, сказав, что в нем, всего в двухстах футах от того места, где мы стояли, убито огромное множество армян. Мы уже чувствовали трупный запах, но так как уже темнело и мы уже столько видели, что не нашли в себе сил отойти даже немного от нашей дороги для того, чтобы увидеть еще больше. Однако я посетил эти места через полтора года и увидел в том ущелье кости сотен людей. На поле, лежавшем между горой и деревней Кегванк, было убито несколько тысяч людей. Большинство трупов было кое-как захоронено, но мы увидели и много костей. Это было всего в десяти милях от Мамурет-ул-Азиза, но мне сказали, что это - место самой ужасной бойни этого региона. И что мужчины из Мамурет-ул-Азиза и Харберда, а также из ближайших деревень, арестованные и брошенные в тюрьму еще до начала организованной депортации, были вывезены и убиты именно здесь. Видны были здесь также следы большого лагеря вокруг Кегванка, где в течение лета оставались высланные. Многие из них также были убиты на этом поле. Мы вернулись домой около девяти вечера, и я почувствовал, что стал гораздо лучше понимать, что означает на самом деле депортация армян. И еще я почувствовал, что не ошибался, назвав в одном из моих отчетов Мамурет-ул-Азиз «вилайетом бойни».

Через несколько дней доктор Аткинсон из американской больницы выразил желание совершить со мной подобную поездку. Мы решили объехать все озеро вокруг, чтобы увидеть и другой берег. Мы вышли из города около трех часов ночи в один из последних дней октября, прошли через пустую армянскую деревню Хулу, а затем тропа вывела нас на южный берег озера. Мы прошли мимо скелетов и костей многих людей, которые, по-видимому, были убиты или умерли в начале лета. Однако на восточном берегу мы увидели также много трупов, убитых не так давно. Мы заключили, что это могли быть жители деревни Гельджук, вероятно, пытавшиеся убежать от жандармов. Деревня была расположена немного в стороне от дороги и озера Гельджук и была самой примечательной деревней этих мест. Гельджук находился как раз напротив того места, где мой предшественник и миссионеры имели обыкновение разбивать лагерь. Я посетил это место во время моего предыдущего пребывания. Подойдя ближе к деревне, мы увидели, что там не было ни души, за исключением нескольких голодных кошек, бродящих среди развалин.

Оставив село Гельджук, мы прошагали по берегу озера, нашли наконец следы тропинки, по которой шли до тех пор, пока и она не затерялась. Все остальное время, вплоть до полудня, мы провели в горах и все время высматривали дорогу или тропинку.

С вершины горы в одном из отдаленных мест на берегу озера мы рассмотрели огромную груды из нескольких сотен мертвых тел, сложенных друг на друга. Они лежали на берегу озера так плотно, что занимали площадь не более двухсот или трехсот футов в длину и едва четверть этого в ширину. Подойдя поближе к трупам, мы увидели, что все эти женщины и дети были убиты совсем недавно, на телах многих еще оставались следы штыковых ран. Было совершенно непонятно, как их могли убивать так близко друг к другу. Видимо, собралось большое количество жандармов и курдов, окружили их, чтобы резать их таким способом. Одна женщина с краю этой горы тел лежала на груди, а из-под тела выглядывала головка младенца. Все тела были голые, и на многих телах были следы жестоких увечий, нанесенных жандармами женщинам и девочкам перед тем, как убить их. Мы снова взобрались наверх, чтобы найти дорогу... Мы проходили мимо множества курдских деревень, видели много мертвых тел, большинство из которых находилось внутри деревни. Мы были под впечатлением при виде всех этих мертвых тел и от встречающихся на дорогах курдов. И все время, пока их массивные свирепые псы выбегали из деревни и чуть не набрасывались на наших коней, мы держали руки на револьверах.

...Мы оставили дорогу и поехали по тропинке, ведущей к озеру. Это была та тропа, по которой везли почту в Мамурет-ул-Азиз. Всюду вокруг тела, черепа и кости. Большинство костей были

белые, сухие, что свидетельствовало о том, что они лежали здесь с начала лета.

Проехав примерно два часа, мы дошли до глубокого ущелья. Именно здесь мы увидели столько мертвых тел, сколько я еще не видел во время своих прежних поездок. Мы прикинули на глаз, что в одном этом ущелье было не менее двух тысяч тел. Многие из них лежали прямо на берегу озера, а головы, как я уже описывал, высовывались из воды. Мы увидели тело женщины, возле головы которой лежало тельце новорожденного младенца, которому было всего несколько дней. Это ущелье, довольно большое и глубокое, было сплошь усыпано трупами. Многие были похоронены, но покрывавший их песок выветрился, тела были выставлены на обозрение. Видны были следы лагерного костра, личные вещи высланных, какие у них еще сохранились, — куски разбитых кувшинов, глиняных мисок, несколько деревянных ложек и множество разбросанных повсюду паспортов. Просмотрев их, мы убедились, что они были из Эрзерума и других мест. Не осталось ни клочка ткани, разве что один — два носка, и ничего ценного. Все, представляющее хоть какую-нибудь ценность, было унесено курдами и жандармами. Я вновь посетил это ущелье в марте 1917 года и нашел, что в верхней части его лежат сотни тел, которые я не заметил прежде. Они, вероятно, были зарыты, но вода вымыла песок. Вся долина, занимавшая несколько акров, была одной большой, полной костей могилой. Я понял, что это было одно из первых мест, куда привозили армян и убивали их. Судя по состоянию тел и костей, их привозили сюда партиями в разное время. Огромное количество людей было вырезано вокруг высокой горы, известной под названием Шабгахан, которая возвышалась в нескольких милях от долины возле курдской деревни. Мне рассказали о том, что там происходило, турки и те, кому удалось бежать оттуда, и я много раз проходил через эту деревню, но, конечно, не в состоянии был посетить каждое ущелье этого региона.

Мы продолжали путешествие вокруг озера к той стоянке, о которой я уже упоминал, снова пройдя по долине, уже описан-

ной мной. На этот раз мне представилась возможность изучить все более тщательно. Много тел было сожжено, видимо, в поисках золота. Во время нашего рейда вокруг озера и на площади, занявшей у нас двадцать четыре часа, мы подсчитали останки не менее 10 тысяч человек, убитых вокруг озера Гельджук. Это, конечно, приблизительно, ибо от многих погибших несколько месяцев назад остались одни кости, плоть на них давно исчезла, в то время как в других случаях трупы были очень свежие, разбухшие, и исходящий от них запах свидетельствовал о том, что они были убиты всего несколько дней назад. Но я уверен, что их было скорее больше, нежели меньше этого числа и, возможно, что те, кого мы видели, были лишь маленькой частью всех убитых в этой местности. На самом деле во время наших последующих рейдов в направлении озера Гельджук я почти всегда обнаруживал великое множество скелетов и черепов в совершенно новых местах, которые я посещал даже совсем недавно, за несколько недель до того, как я покинул Харберд.

Мало найдется мест, более удобных для осуществления чудовищных планов турок по уничтожению армянского населения, чем это уединенное озеро во внутренних частях азиатской Турции — со своими обрывистыми берегами и похожими на глубокие карманы ущельями, к тому же окруженное дикарями-курдами и столь отдаленное от взора цивилизованного человека. Возможно, это и было причиной того, почему столько высланных из других вилайетов армян были благополучно приведены в такую даль, как Мамурет-ул-Азиз, и затем вырезаны в «вилайте бойни» Турции. То, что происходило летом 1915 года вокруг прекрасного озера Гельджук, почти не поддается разуму. Тысячи и тысячи армян, преимущественно ни в чем неповинных и беспомощных женщин и детей, были варварски замучены и зарезаны на берегах озера. Для жителя цивилизованной страны трудно поверить, что такое вообще возможно. Однако, как сказал лорд Брайс, «вещи, которые мы считаем невероятными, в Турции вызывают мало удивления».

На вопросы читателей отвечает директор музея-института геноцида армян НАН РА Лаврентий БАРСЕГЯН

- Почему началом геноцида армян принято считать 1915-й, а не 1876 год?

- Считается, что собственно геноцид армян происходил с 1915 по 1922 год. А с 1876 года происходили массовые избиения. Историки считают, что именно с 1915 года начался спланированный геноцид армян. Хотя особой разницы я не вижу. То, что происходило с 1876 года, можно также с уверенностью назвать геноцидом.

- Почему многие издаваемые вашим институтом книги не появляются в книжных магазинах столицы, а продаются только в самом музее геноцида? Почему мы узнаем об этих книгах только из прессы?

- Со дня основания музея геноцида в 1995 году вышли в свет 160 книг и монографий. Однако из-за отсутствия средств тиражи издаваемых работ составляют, как правило, всего 300-500 экземпляров. Часть тиражей мы отправляем за рубеж, в библиотеки, школы. В нашем распоряжении остается очень мало экземпляров, поэтому книги не поступают в магазины города и приобрести их можно только у нас в музее.

- Требуют ли сегодня расселенные по всему миру западные армяне и их потомки права на возвращение в свои родные места? Если нет, то какой же смысл в длительной кампании по признанию геноцида?

- Сегодня ясно одно: семьи, которые были вынуждены покинуть свои родные места, обрели вторую родину, и вряд ли их потомки захотят вернуться в Турцию. Поэтому пока правильнее требовать компенсацию за материальный и моральный ущерб.

В 1927 году первый президент Турецкой республики Мустафа Кемаль-паша даже издал закон, запрещающий армянам

возвращаться на свою историческую родину. Я сегодня неоднократно обращался к руководству Турции с предложением отменить этот закон, но никакого ответа не последовало. Армянский народ борется за признание геноцида во имя памяти миллиона невинно убиенных и за то, чтобы подобные преступления никогда не повторялись. Если Турция хочет действительно стать демократическим и цивилизованным государством, то ей необходимо покаяться.

- Не считаете ли вы, что акты этнических чисток, погромов и резни армянского населения в период с 1988 по 1992 год есть продолжение политики геноцида, осуществляемой в отношении армянского народа Азербайджаном и Турцией? Если да, то не должны ли они стать особым пунктом в ходе переговорного процесса, предусматривающим признание международным сообществом геноцида армян 1988-1992 гг. и, как следствие, компенсацию жертвам преступлений?

- Сумгаитские события 28 февраля 1988 года ничем не отличаются от событий 1915 года. Резня в Сумгаите, Баку, Гандзаке является продолжением геноцида начала XX века. В связи с этим (и я это неоднократно повторял) НС РА должно принять закон о Дне геноцида армян в Азербайджане. Это может быть 28 февраля. Меня просто удивляет, что до сих пор наш парламент этого не сделал. В Азербайджане при жизни Гейдара Алиева было принято два закона, связанных с учреждением Дня геноцида азербайджанского народа.

- «Нью-Йорк лайф» компенсирует потомкам страховые вклады жертв геноцида 1915 года. В то же время известно, что проживающие в Армении живые свидетели геноцида не пользуются серьезной материальной поддержкой государства. Не считаете ли вы, что назрела необходимость принятия соответствующего закона?

- В период с 1878 по 1914 год страховая компания «Нью-Йорк лайф» и другие развернули активную деятельность на территории Турции. Благодаря прокуратуре и суду Калифорнии удалось предъявить иск этой страховой компании и обязать ее выплатить в качестве компенсации 20 млн долларов армянским семьям. Это, конечно, мизерная сумма. В действительности «Нью-Йорк лайф» должна выплатить 3 млрд долларов. Мы это считаем своей победой, но не окончательной. Из этих 20 млн четыре ушло на оплату услуг адвокатов, 3,5 млн передано армянским благотворительным организациям США и лишь 12 млн осталось на долю 2300 армянских семей. Этим занимаются Минюст РА и наш музей-институт. В 1995 году в Армении был принят закон о лицах, переживших геноцид. В соответствии с ним всем родившимся до 1915 года на территории Турции полагается 50% прибавка к пенсии. Президент РА Р. Кочарян подписал закон, согласно которому с 1 января 2005 года этой категории лиц дополнительно к пенсии выплачивается сумма в размере 5 тысяч драмов. Я считаю, что необходимо также обеспечить эту категорию людей бесплатными обедами с доставкой на дом и санаторно-курортным лечением.

- Формирование единого научного видения геноцида - требование дня. Почему бы не принять соответствующий закон, что позволит исключить подчас вольную и индивидуальную трактовку проблем геноцида со стороны некоторых армянских общественных и политических деятелей?

- Историей геноцида армян в основном занимались институты истории и востоковедения НАН РА. После основания музея этим вопросом стали заниматься и мы. Кроме того, вопросами геноцида занимаются и ученые в Спюрке. Так что сегодня необходимо только скоординировать нашу деятельность и придать ей новый импульс. Что же касается закона, исключающего вольную и индивидуальную трактовку проблем геноцида, то я просто не представляю, каким он должен быть, и не думаю, что НС РА такой закон примет.

- На какой стадии находится в настоящее время начатая в вашем институте работа по составлению списков жертв геноцида?

- В музее недавно был создан отдел, занимающийся составлением, по возможности, полных списков жертв геноцида и лиц, его переживших. Уже составлено 80000 личных дел, 46000 специальных паспортов. Первая часть списков опубликована. Мы тесно сотрудничаем и с компанией «Нью-Йорк лайф» по оформлению необходимых документов для выплаты компенсаций.

- Можно ли говорить, что в Армении сегодня существует геноцидология? Все мы знаем хронологию событий этого трагичес-

кого отрезка в истории Армении. Однако какие именно силы стояли за всем этим, мы не знаем. Ведутся ли в этом направлении исследования и не кажется ли вам, что существует некое табу на эти темы?

- Никакого табу на эти темы в Армении нет. Более того, в рабочих планах трех институтов в рамках тематического финансирования ведутся исследования по этой теме. Другое дело - в Турции. Хотя некоторые турецкие историки считают, что необходимо признать геноцид армян, в этой стране их работы не издаются. Но все-таки есть группа издателей, которые даже в этих условиях переводят с армянского, французского и немецкого языков исследования, касающиеся резни армян. Нам даже известно, что после издания на турецком языке книги «40 лет Муса-дага» редактора книги арестовали.

- Допустим, что Турция признает геноцид и даже продемонстрирует готовность к принятию потомков жертв. Готова ли к этому Армения?

- Не думаю, чтобы Турция в ближайшем будущем признала геноцид: тогда ей придется, во-первых, выплатить огромную компенсацию за материальный ущерб, во-вторых, не исключено, что Армения предъявит Турции территориальные претензии.

- Израиль является страной, которая, пожалуй, наиболее жестко и последовательно отрицает геноцид армян на официальном уровне. Как вы думаете, с чем это связано: с ревнивым отношением к холокосту, с геополитическими интересами или есть еще какой-то иной фактор, о котором мы не знаем?

- Я думаю, что это связано только с двумя причинами: с ревностью в отношении к холокосту, а также с геополитическими интересами. Не надо забывать, что Израиль является стратегическим союзником Турции и США. Три года назад министр образования Израиля выразил соболезнование армянскому народу. На следующий же день его сняли с должности. Иных факторов я не вижу.

- В своих интервью вы не раз жаловались на недостаточное финансирование музея со стороны правительства. Как обстоят дела сейчас?

- В преддверии 90-летия геноцида армян правительство Армении выделило средства для ремонта здания музея. Необходимая сумма поступила также для того, чтобы привести в порядок и сохранить лесопарк вокруг музея. Это было очень важно, и я сегодня с гордостью могу сказать, что власти Армении уделяют нашему музею большое внимание.

Подготовил Тигран МИРЗОЯН.

В парке Победы в Москве планируется установить памятник жертвам геноцида армян в Турции

По случаю 90-летней годовщины геноцида армян в Османской Турции Союз армян России планирует проведение многочисленных мероприятий. Об этом в ходе пресс-конференции в Ереване заявил председатель Союза армян России и Всемирного армянского конгресса Ара Абрамян.

В частности, по его словам, 17-19 апреля в Брюсселе с участием представителей армянской диаспоры и всемирно известных ученых и экспертов состоится «круглый стол» «Геноцид - преступление против человечества», который станет логическим продолжением организованного 6-7 мая 2004 года в Ереване конференции «Фактор геноцида в деле урегулирования армяно-турецких отношений». Запланированы также фотовыставка, просмотр документальных фильмов, публикация книг. «В иностранной прессе будут опубликованы статьи, посвященные геноциду армян, иллюстрированный журнал «Память против забвения» на армянском, русском и английском языках», - проинформировал Абрамян.

По его словам, с несколькими российскими политическими партиями достигнута договоренность об открытии офисов по изучению вопроса армянского геноцида в Брюсселе, Париже, Женеве и Лондоне. «Мы хотим установить памятник, посвящен-

ный памяти жертв геноцида армян в центре парка Победы в Москве. Трагическая дата также будет отмечена в зданиях Госдумы и Совета Федерации РФ. По ведущим российским телеканалам будут организованы обсуждения», - отметил председатель Союза армян России.

При этом Абрамян указал на пассивность властей Армении в сотрудничестве с диаспорой, и в частности с Союзом, что «не может привести к хорошим результатам». «У властей Армении нет четко обозначенной программы действий с диаспорой. Если таковая будет, то эффективность сотрудничества намного повысится», - заявил Ара Абрамян, отметив при этом, что «разногласий с властью Армении у него нет».

<http://www.regnum.ru>

Трагедия любого народа есть трагедия всей цивилизации.

Танер АКСАМ: «Геноцид армян важнее моей персональной истории...»

Турецкий историк, специалист по геноциду Танер Аксам еще в студенческие годы стал изгоем в собственной стране. Его труды и публикации, касающиеся геноцида 1915 года и положения нацменьшинств в Турции, и поныне вызывают бурю возмущений в академических кругах и властных структурах. Приговоренный к десяти годам тюремного заключения, Аксам, отсидев год в небольшой тюрьме, совершил побег в Германию. Сегодня историк преподает в университете Миннесоты. Угрозы и гонения не сломали его: верный своим принципам, Танер Аксам, как волк-одиночка, продолжает борьбу за признание геноцида. 15-го февраля 2005 года по «СВС Radio-1» транслировалось интервью историка, отрывки из которого предлагаем вниманию наших читателей.

— Почему турки не желают говорить правду и чем обусловлена их ненависть к армянам?

— Одна из главных причин, которую хотел бы отметить, заключается в следующем. В 1914-м Оттоманская империя, опасаясь потерять восточную часть Анатолии, была вынуждена заключить с Россией договор, согласно которому власти Оттоманской империи должны были осуществить определенные реформы. Реформы, которые могли бы обеспечить некоторую автономию армянам. Однако, по мнению властей, это могло бы стать началом борьбы армян за независимость. И первое, что сделало правительство Турции, — аннулировало договор, объявив его недействительным. Лучший способ решить проблему — уничтожить армян, обеспечив туркизацию региона...

— Была этническая чистка, депортация, но почему спустя 80 лет турецкие историки не хотят признать, что геноцид имел место быть? Ведь такие страны, как, скажем, Южная Африка, Германия, Руанда, признали содеянное в прошлом...

— Политике отрицания сегодня способствует целый ряд факторов. Во-первых, морально-психологический. Армяне являют собой живое напоминание одного из самых болезненных моментов в истории Турции — крушение империи, потерю почти 90 процентов территорий всего за четыре года. В последние сто лет своего существования империя испытывала страх перед катастрофой — исчезнуть с исторической сцены. Еще один не менее важный фактор: большинство основателей Турецкой Республики были либо организаторами, либо непосредственными исполнителями геноцида армян.

— Относится ли сказанное к Кемалу Ататюрку?

— Как раз напротив. Об этом я говорил не раз. Мустафа Кемал Ататюрк был одним из противников геноцидарной поли-

тики. Он открыто называл юнионистов убийцами. Но тех, кто создавал Турецкую Республику, психологически трудно воспринимать ворами и убийцами...

— В своих трудах вы используете термин «геноцид». Какова реакция в академических кругах, в обществе?

— Есть немало других ученых, кто открыто говорит о геноциде. Здесь важен не термин. В конце концов, назовете ли вы геноцидом или этнической чисткой, по сути ничего не меняется. Критически настроенные интеллектуалы пришли к консенсусу: то, что произошло в начале века в Турции, — преступление против человечества.

— Почему, в отличие от вас, они не говорят об этом публично?

— Главная причина — страх потерять работу. В стране пока еще действует политика ограничений и подавления.

Моя первая книга вышла в свет в 91-м без рецензий, выдержав при этом за два года пять изданий.

— Неужели во всей стране не нашлось ни одного рецензента?

— Ни одного, между тем в Турции было продано более 10 тысяч экземпляров этой книги.

— А вы не боялись потерять работу?

— В 1990-м я обосновался в Германии, где получил докторскую степень. В 1995-м, вернувшись в Турцию, попытался устроиться на работу. В одном из частных университетов Стамбула меня согласились принять, но в последний момент внезапно изменили свое решение. Та же история была и в других университетах. Ответ был один: «Не хотим иметь проблем с властями». Руководства университетов получали анонимные письма от «группы турецких интеллектуалов», где советовалось не вступать со мной в контакт. Это была непрямая угроза. Ясно, что эти письма были сфабрикованы спецслужбами или кучкой приспешников.

— И все же, почему вы решили говорить о геноциде? Это так важно для вас?

— Одна из причин — мой персональный жизненный опыт. Я знаю, что такое пытка, я знаю, что такое давление, и мне известно, что такое жестокость. Это не просто слова, а неотъемлемая часть моей жизни.

В 1976-м за статью о курдах, опубликованную в студенческой газете, я был арестован. В 70-х власти утверждали, что в стране живут одни турки — искусственно возвращенный миф современного турецкого государства. Моя статья была квалифицирована как преступление, и меня приговорили к 10 годам тюремного заключения. Через год я сказал себе: ну, хватит! — и совершил побег. Оказался в Германии, где получил политическое убежи-

ще. В середине 80-х, пережив ряд личных трагедий, я решил покончить с политикой и пойти в науку...

— Говорят, вы сделали пластическую операцию...

— (Смеется.) Если б сейчас нас слышал какой-либо режиссер, я бы рассказал об этом более детально. Из моего рассказа получился бы неплохой триллер...

Я получал угрозы также от курдских сепаратистов, ликвидировавших более трех тысяч своих соратников. Я выступал против этого беспредела, и меня решили убирать. Поскольку найти меня не удалось, свою месть направили против моего близкого друга, проживающего в Гамбурге. Они убили его. Это многое изменило в моем мировосприятии...

— Вы собираетесь писать мемуары?

— Да, как, наверное, многие другие, но не хватает времени. Геноцид занимает меня гораздо больше, чем моя персональная история.

— Турция стремится в Евросоюз. Означает ли это, что она будет вынуждена хотя бы исходя из практических, экономических соображений сказать: «Да, это был геноцид»?

— Если Турция стремится стать членом ЕС, она должна прийти к согласию с собственной историей. Должна быть готова к открытой дискуссии, и прежде всего к дискуссии о собственном прошлом. Геноцид армян — часть этого прошлого. И Турция, повторяю, должна прийти к согласию со своим прошлым. Это непременно произойдет. Она принесет извинения, раскается и признает все другие преступления...

— Как вы думаете, появится ли у вас возможность вернуться в Турцию?

— Полагаю, перемены в стране неизбежны. Во всяком случае, в 2015-м они непременно будут. Эта символическая дата — 100-летие геноцида армян — может стать также официальной датой членства Турции в ЕС. Мы могли бы даже объединить эти два события в одно. В этот день Турция может открыто заявить о геноциде и стать полноправным членом демократической Европы. Вот тогда, надеюсь, найти работу у себя на родине мне не составит труда.

Подготовила Жасмен ИСРАЕЛЯН.

«Сначала они пришли за коммунистами, и я не заговорил, потому что не был коммунистом. Потом они пришли за евреями, и я не заговорил, потому что не был евреем. Потом они пришли за католиками, и я не заговорил, потому что был протестантом. Потом они пришли за мной, но к этому времени не осталось никого, кто бы заговорил».

Мартин НАЙМОЛЛЕР,
известный немецкий теолог.

Геноцид: генезис и история

Недавно историческая литература обогатилась замечательной книгой профессора Гайка КАЗАРЯНА «Геноцид армянского народа в Османской империи». На русском языке, обильно иллюстрированная, снабженная аппаратом, в том числе несколькими картами, она являет собой энциклопедический том, вобравший весь генезис и историю геноцида. Вышла она уже и на французском языке, на очереди английский выпуск. Готовы к печати испанское и турецкое издания. Издание осуществлено за счет семьи автора.

Гайк Казарян — один из известных историков, занимающийся вопросами Западной Армении и западных армян. Вся его научная деятельность — свыше полувека — посвящена именно этой проблематике. В отличие от многих коллег, он занялся этим сложным и закрытым в СССР периодом национальной истории — главным источником головной боли для советской политики, науки, идеологии. Несравнимо легче и выгодней было бы сидеть в тиши архивов и прослеживать, положим, историю большевистских организаций Закавказья или Компартии Армении в период между XIX и XX съездом КПСС. Профессор Казарян не из таких. Вся его жизнь — борьба. Звучит лозунгово-плакатно, но это так. Сын «изменника Родины» (отец попал в немецкий плен), он сумел пробить путь к науке, путь изначально не усыпанный розами. Кандидатская диссертация была посвящена западноармянскому демократическому течению в 1860 годы. Начало было положено.

Г. Казарян считается крайне объективным и непредвзятым ученым, остающимся в стороне от политической конъюнктуры. Так, его труд о положении западных армян в 1800-1870 годах заслужил высокую оценку не только в Армении, но и в диаспоре. Редчайший случай в 60-е годы, особенно если учесть, что диаспора в целом не воспринимала отечественную историческую науку, ибо не без оснований считала ее полностью идеологизированной. Дашнакский журнал «Багин» в 1969 г. писал: «Работа Казаряна — первая в своем роде, где многосторонне представлена вековая история западных армян». Эта монография стала его докторской диссертацией, с блеском защищенной.

Потом появились и другие фундаментальные исследования и множество научных статей о Западной Армении — мысль и перо Г. Казаряна никогда не знали покоя. Плюс ко всему он десятилетиями преподавал в «армпед» и госуни-

верситете. Любимец студентов. Занимал в этих вузах должности завкафедрой, профессора-декана — нет смысла подробно описывать его трудовую биографию.

В 2001-м Гайк Казарян выпустил фундаментальный труд «Западные армяне накануне геноцида». Ученый дал ответ турецким историкам, насквозь политизированным и пропитанным пантюркизмом, с энтузиазмом фальсифицирующим армянскую историю и считающим, что у армян не было своей родины — Армении, не было соответственно и Западной Армении. Книга стала научным бестселлером, и 3 тысячи экземпляров давно разошлись по миру. Реакция — полный восторг и десятки хвалебных рецензий. По существу.

В минувшем году ученый выпустил двухтомный «Геноцид армянского народа в Османской империи». Дело жизни, полвека изысканий, спрессованных в 1500 книжных страниц.

Впервые в армянской исторической науке — в стране и в диаспоре — создана, несомненно, этапная, знаковая монография об истории Западной Армении. Начиная с 13 века изложена цельная, масштабная история геноцида, охватывающая почти тридцатилетний период — с 1890 по 1922 год, вплоть до резни в Измире, устроенной Мустафой Кемалем, то бишь Ататюрком. 1915 год — это только пик многочисленных зверств и насилий, кульминация зловещих государственных планов, разработанных руководством Османской империи.

Важнейшим достоинством последнего труда Гайка Казаряна является использование очень большой доли новых архивных материалов, впервые введенных им в научный оборот. Кроме того, он использовал и множество названий литературы на иностранных языках. «Никто не сможет нас упрекнуть, что мы сами пишем книги и сами же себя цитируем», — говорит Казарян. В кратком списке первоисточников и литературы одних только турецких книг полсотни. Впрочем, это совсем не мешает Турции утверждать, что никакого геноцида не было, что была война и оба народа обоюдно уничтожали друг друга. И что на полмиллиона убитых армян приходится 700 тысяч убитых ими турок.

Г. Казарян за годы работы над историей геноцида трудился во многих советских архивах (только в Баку ездил раз пятнадцать), а также в архивах Афин, Берлина, Иерусалима, Никозии и Парижа. Не говоря, конечно, об армянских. Бесценные материалы обнаружены им в архиве внешней политики Российской империи, госисторическом архиве РФ. «Очень много материалов в архиве президента России. Документов везде много, но нужны хорошо ориентирующиеся в этом безбрежном океане, знающие материал люди, — говорит Г. Казарян. — Нужны специалисты, способные охватить всю проблему, а не отдельные эпизоды». В отношении турецких архивов он пессимистичен, считает, что большого массива доку-

ментов там нет, да и быть не могло. А документов, относящихся к «армянскому вопросу» и к геноциду, еще очень много — в России, в Европе. Особенно в Германии, Австрии, Франции.

Выживание аборигенов-армян с исторической родины, по Казаряну, турки начали с договора, подписанного в 1639 г. между Турцией и Персией, согласно которому Армения была снова поделена между ними. Именно тогда и появились Западная и Восточная Армения. В 18 веке 98 процентов населения Западной Армении еще составляли армяне. План геноцида армян турки стали разрабатывать в конце 18 века, считает ученый. А организованные формы уничтожения армянского населения приобрело после Берлинского конгресса 1878 года. Далее процесс пошел по нарастающей, но начался он с оскорбительных «придирок». Уже в 1880 году был издан указ, запрещающий использование в армянской прессе и документации названия «Армения». Вскоре указом султана из книжных магазинов изъяли и публично сожгли портреты Вардана Мамиконяна и репродукции популярной картины «Мать Армения». В июле 1887 года были сожжены 1000 армянских домов в Зейтуне, а в августе — 1200 домов в Константинополе. Появились и первые жертвы — около 1200 человек. И далее в том же духе. В апреле 1891 года были преданы огню армянские дома и богатейшая библиотека в Пешикташе. Г. Казарян убедительно показывает, что геноцид и вандализм — это далеко не только 1915 год. Прimitивный турецкий камуфляж-оправдание — мол, была мировая война и оба народа равно виноваты — очевидная глупость. Погромы и резня 1894-1896 гг. тоже вполне «результативны» и очень впечатляют: убитых в шести провинциях около 350 тысяч, 400 тысяч развешенных по миру, 2600 разрушенных городов и сел, 560 уничтоженных монастырей и церквей. Заметим: все это происходило в то время, когда вокруг никакой войны не было! Европа же молчала, за исключением отдельных общественных деятелей и представителей культуры. Виднейший английский политик изрек, что британские корабли не могут подняться на армянские горы... Дальше — больше. По приблизительным подсчетам, в 1894-1922 годах турецкое государство уничтожило около двух миллионов армянского населения.

Гайк Казарян считает — таков его вердикт, — что турецкий народ и его руководство должны просить прощения у всего армянского народа и признать совершенные злодеяния. И далее со всеми вытекающими последствиями.

Документы, которыми снабжен аппарат книги, без двусмысленности говорят о геноциде. «Г-н спикер, со смешанным чувством мы отмечаем 50-ю годовщину турецкого геноцида армянского народа... Стойкий армянский народ, который перенес террор, убийства и резню, стал примером для свободного мира своей пре-

данностью делу свободы и своими личными жертвами...» - это слова из выступления 29 апреля 1965 года в палате представителей США конгрессмена Дж. Форда (будущего президента страны). В совместной резолюции палаты представителей США говорится: «...24 апреля 1975 года провозглашается днем памяти жертв бесчеловечного обращения с человеком... Президенту США предоставляется право отметить этот день как День поминовения всех жертв геноцида, особенно армян, которые подверглись геноциду, совершенному в 1915 году...» «Г-н председатель, ...страдания армянского народа были не напрасными... свободная Армения возродится, несмотря на шокирующее безразличие, проявленное в мире, к резне, учиненной оттоманцами...» - это слова конгрессмена Э. Дер-

вински, расценившего события 1915 года как первый геноцид XX века.

Армения стала свободной, но США геноцид, увы, пока не признали.

Г. Казарян включил в свою книгу множество других, не менее интересных документов, в частности советско-армянских, «цекоских», очень любопытных. Это и записки, и докладные в ЦК КП Армении и СССР о 50-й годовщине геноцида, и письма к Леониду Брежневу о положении в Нагорном Карабахе, и протоколы заседаний президиума ЦК КП Армении «О фактах беспорядков, имеющих место 24 апреля 1965 в городе Ереване» (Г. Казаряну ли не знать об этих событиях? В числе других активных демонстрантов 24 апреля того года его затащили в КГБ и, по словам ученого, «хорошенько побили, но дали сигарету»).

***

Русское издание книги Г. Казаряна передано многим политическим и общественным деятелям, в частности президенту В. Путину, министру ИД РФ С. Лаврову и т. д. Автор надеется, что у них найдется время для знакомства с историей первого геноцида XX века, вызвавшего в дальнейшем цепную реакцию. Остается добавить, что академические институты истории, востоковедения, музей-институт геноцида, московский институт международных отношений и другие организации выдвинули двухтомник «Геноцид армянского народа в Османской империи» на соискание президентской премии 2004 года. Надеемся, что он будет оценен по достоинству.

Карэн МИКАЭЛЯН.

Хроника геноцида в русской прессе

Национально-освободительная борьба балканских народов в 1912-1913 годах против Османской Турции привела к освобождению и обретению независимости многими христианскими народами Восточной и Южной Европы. Это вдохновило западных армян - в надежде, что пробил и их час освобождения. Однако ситуация для армянского народа оказалась весьма неоднозначной, а Европа после балканских событий медленно, но верно сползала к мировому пожару...

Военные действия фактически велись на территории Западной Армении. Сообщения с Кавказского фронта в 1915-1916 гг. были приятны не только для русского слуха - армяне с воодушевлением и надеждой следили за успешным продвижением русских войск и армянских добровольческих дружин вглубь территории противника. Уже заняты Ван, Эрзерум, Битлис, Эрзинджан... Казалось, свобода так близка! Но... наступления чередуются с непонятными отступлениями русских войск, а ликующее армянское население вмиг превращается в беженцев.

Нетрудно понять, что победы русского оружия еще более ожесточали турок, прекрасно знавших о прорусских настроениях западноармянского населения Турции. Об этом знали и в Европе - один из министров кайзеровской Германии позднее, в 20-х годах, писал: «Одной из самых черных страниц в долгой книге Европы является, бесспорно, армянский вопрос. Почти при всяком конфликте, который происходил у Турции с любой державой, страдали армяне. Россия настойчиво преследовала цель объединения всех армян под своим политическим и религиозным владычеством. Турецкое правительство постоянно относилось к армянам с недоверием...»

Армяне у турок - что кость в горле: народ - «бунтовщик», вечно «косящийся» в сторону России. Один из лидеров младотурок, доктор Назым, прямо заявлял: «Армянский народ надо уничтожить, чтобы ни одного армянина не осталось на нашей земле и забылось само имя его! Сейчас идет война, такого удобного случая больше не будет. Вмешательство других стран и протест газет не будут иметь никаких последствий, так как чистки станут свершившимся фактом и тем самым вопрос будет разрешен... резня необходима».

Младотурецкое правительство начало осуществление своей программы с уничтожения призванных в армию мужчин от 20 до 45 лет - здесь их разоружали, сводили в рабочие батальоны, а затем под разными предлогами уничтожали... В провинции же оставшихся мужчин от 15 до 70 лет турецкие власти выводили за город или за селение и расстреливали... Таким образом, в боль-

шинстве мест армянские женщины, дети и глубокие старики оставались на растерзание погромщикам-фанатикам.

24 апреля, как известно, была депортирована и умерщвлена большая часть видных представителей армянской интеллигенции - нация была обезглавлена...

Трагедия Западной Армении взбудоражила мировую общественность и печать. Российская передовая интеллигенция подняла свой голос протеста, оказала моральную поддержку своим христианским собратьям. Пресса периодически давала информацию о событиях на Кавказском фронте и о вовлеченных в кровавую мясорубку армянах.

С газетных и журнальных полос вставала жуткая реальность распятого народа.

Разумеется, там, где это было возможно, армянское население оказывало сопротивление туркам, и это было отмечено российским журналом «Заря»: «...Народ борется против турецких и курдских полчищ, с надеждой увидеть в скором времени над собой мощную сень двуглавого орла. Ванские повстанцы до прибытия наших войск дрались с неопишущей храбростью. С той же храбростью армяне сейчас борются в Муше, Сасуне и во всех областях Зейтуна. Взятие Вана для армян имеет большое значение, потому что Ван является главным центром всех турецких армян. Ван и вообще вся Васпураканская область и в древние, и средние века играли большую роль в политической жизни Армении».

Однако ни успехи русских на фронте, ни поддержка российской интеллигенции не могли помешать страшной, по сути, реальности - полному очищению Западной Армении от армян!

Даже сами турки в своих дневниках и устных рассказах признавали жестокое, бесчеловечное отношение к армянам.

Российская газета «День» 6 сентября 1915 г. публикует отрывки из дневника турецкого врача, который записал у себя, что, не доходя до Битлиса, в лесу, он увидел группу недавно зарезанных мужчин и возле них трех женщин, «совершенно голых, повешенных за ноги».

«Около одной из женщин ползал годовалый ребенок и тянулся ручонками к матери, - пишет газета со слов турка, - а мать с налитым кровью лицом, еще живая, протягивала руки к ребенку, но они не могли дотянуться друг до друга. Немного подальше лежали три окровавленных женских трупа, и младенец, обливаемый материнской кровью, копошился на груди одной из них».

Далее «День» комментирует: «Это небывалое по размерам уничтожение Турецкой Армении, удостоверенное очевидцами, лицами официальными, возведенное в систему за последнее время

турецким правительством, происходит параллельно с системой «коротких ударов», иначе говоря, внезапных натисков турецкой армии на наш фронт. Не так вредоносные со стратегической точки зрения эти натиски, как видно из изложенного, крайне губельны для армянского народа: они имеют целью стереть его с лица земли...»

Невольно задаешься вопросом: за что же был обречен на этот «сплошной кошмар» мирный народ в суровых горах армянского нагорья? «Нижегородский листок» в марте 1916 г., давая экскурс в исторические судьбы армянского народа, отмечая, что этот «несчастный народ подвергался нашествиям полудиких народов, старавшихся смести его с лица земли», констатировал: «Поскольку это способное культурное племя всегда было противником турецкого режима, притом завладело невольной, благодаря своему развитию и общности, торговлей и ремеслами, то оно было преследуемо и властью, и населением». До гениальности простое объяснение антагонизма...

«Турецкое правительство, - рассуждает российская газета, - обвиняется если не в организации, то в попустительстве избиений. Несомненно, что в этих избиениях участвовали власти, даже губернаторы, и не понесли за это наказание. Главными истребителями армян являются полудикие курды, но, к чести человечества, нужно сказать, что, как обнаружилось при занятии теперь Армении нашими войсками, многие курды прятали армян в своих селениях и спасли их от избиения и выселения».

Разумеется, в то время российская, тем более провинциальная печать не могла знать того, что турецкое правительство не только обвиняется «в попустительстве», но и является самым прямым организатором преступления против армянского народа, ныне квалифицируемого как геноцид нации...

Российская пресса не обходила молчанием и пагубную роль своих противников в войне - немцев в судьбе армян. «Южный край» в 1916 г. писал о том, что творимые в Турции «беззащитными армянами» ужасы заставили «задрожать каменные души немцев». Газета уверена, что гибель армян была «хладнокровно» санкционирована Берлином, выработавшим «во всех деталях план истребления армян и только предоставившим туркам исполнение этого плана под своим контролем». Однако одного не предусмотрел Берлин. Не без сарказма замечает «Южный край»: «Он думал, что турки просто истребят армян, а турки оказались людьми с необузданной творческой фантазией. Истребление сотен тысяч армян они обратили в приятное развлечение, в грандиозное кровавое зрелище. Как истинные любии-

«Добрые дела надо делать ТИХО И СПОКОЙНО...»

В мире немало армян, добившихся выдающихся успехов в той или иной сфере. В основном в бизнесе, науке, искусстве. Известных армян-политиков — единицы. Наш соотечественник Левон ЧАХМАХЧЯН стоит особняком даже в этом «единичном» ряду. Его уникальность подчеркивают многие: и коллеги, и политические деятели, и СМИ, чуть ли не в один голос признающие, что Левон Чахмахчян — «неординарная фигура на российском политическом небосклоне».

Доказать феноменальность Левона Хореновича несложно. А вот объяснить... Для этого, пожалуй, одной встречей, одной беседой не обойтись. Лидер Российской партии самоуправления трудящихся, насчитывающей в своих рядах около 27 тысяч членов и представленной чуть ли не во всех регионах России. Сенатор от Калмыкии (?) в Совете Федерации. Вице-президент Ассоциации российско-армянского делового сотрудничества. Автор монографий, почетный президент Международной академии проблем гуманизма. Такое совмещение деятельности уже кажется необычным. А ведь это еще далеко не все. Поэтому, чтобы не запутаться, начнем сначала.

«Я родился в Ереване, окончил ереванскую школу N 34, затем — Ереванский госуниверситет. Работал в редакции газеты «Коммунист», затем — в ЦК КП Армении», — рассказывает Левон Чахмахчян, для которого самое ценное в жизни — это связь с родиной. Эту связь он не прерывал и после переезда в Москву. В 1990-м решением Политбюро он был переведен на работу в аппарат ЦК КПСС.

«Я уехал не по своей воле. И решение Политбюро о моем переводе в Москву, честно говоря, было для меня неожиданностью, — вспоминает наш собеседник. — Я тогда думал, что, так или иначе, меня вновь переведут на работу в Армению. Именно с этой надеждой я и уехал. Но в декабре 1991-го распался Союз, и я из

гражданина СССР автоматически стал гражданином России».

До отъезда в Москву Левон Чахмахчян работал помощником первого секретаря ЦК КПА, заведующим отделом. В последующие годы он занимал ответственные посты в аппарате президента и правительства РФ. Однако настоящей школой политического становления Левон Чахмахчян считает 1996 год — год президентских выборов в России. Год, когда он возглавил избирательный штаб одного из самых ярких кандидатов президентской гонки — академика Святослава Федорова.

«К этому времени я уже седьмой год работал в Москве, преумножая и расширяя в России личный опыт участия в общественной жизни, приобретенный в родной Армении, — пишет Л.Чахмахчян в своей книге «Помнить и верить», посвященной основателю Российской партии самоуправления Святославу Федорову. — Судьба была благосклонна ко мне — я познакомился со многими выдающимися людьми, с некоторыми трудился бок о бок, встречался в официальной и неофициальной обстановке. Среди них прежде всего назову Героя Социалистического Труда академика Святослава Николаевича Федорова. У него множество титулов и должностей, но для меня он навсегда остался именно Академиком, ибо это звание, на мой взгляд, традиционно олицетворяет мудрость, огромный интеллект и культуру, заслуги человека перед наукой и Отечеством. Мало кому подходит это звание-символ так, как подходило оно академику Федорову... Я давно мечтал ближе познакомиться с этим замечательным человеком, а если получится, то поработать вместе с ним...»

С особым удовлетворением Левон Хоренович отмечает наличие «армянской страницы» в биографии академика. Дело в том, что когда началась Великая Отечественная война, Федоров вместе с матерью был эвакуирован в Армению, где в 43-м поступил в Ереванскую артиллерийскую школу. «Святослав Федоров был не только выдающимся ученым... но и талантливым политиком. Кому-то может показаться, что я говорю о нем несколько восторженно. Но мы не многого стоили, если бы не умели искренне восхищаться выдающимися современниками».

Умение ценить людей — одно из самых ярких качеств Левона Чахмахчяна. Листая его книги, беседуя с ним, то и дело замечаешь, с каким удовлетворением и как внимательно (чтобы никого не забыть, не пропустить) он перечисляет имена людей, их заслуги, вклад в общественно значимое дело. Эта черта Левона Чахмахчяна в какой-то степени объясняет отношение людей к нему самому. Не случайно, что политический и просто человеческий круг общения нашего соотечественника очень широк. Он, похо-

же, востребован везде. Одна из российских газет как-то написала, что «главные черты, присущие Левону Чахмахчяну, — это высокий профессионализм, огромная самоотдача и поистине феноменальное умение выстраивать отношения с людьми. Так, чтобы дружить не под выборы, а на долгие годы».

Вовсе не случайно, что именно его академик Федоров пригласил возглавить свой избирательный штаб в 1996-м. Из того, что Левон Чахмахчян пишет и говорит о Святославе Николаевиче, невольно вырисовывается и его собственная ценностная шкала.

«Стране нужны политики нового типа, подобные С. Н. Федорову, способные сплотить общество, избежать крайностей и губительных экспериментов, направить энергию людей на созидание». Политики, «у кого трезвый ум и деловая хватка, за кем конкретные дела и результаты, вызывающие уважение».

С особым удовольствием Левон Хоренович вспоминает ответ Федорова на ельцинское предложение снять свою кандидатуру взамен назначения на пост министра здравоохранения. «На это Святослав Николаевич, по-моему, с полным основанием ответил, что он уже давно ходит в мастерях и снова переходить в подмастерья не собирается».

Политик Чахмахчян всегда разделял взгляды Федорова насчет необходимости создания народных предприятий, передачи средств производства в собственность трудовых коллективов. Соединение труда и капитала, формирование массового слоя производителей — совладельцев собственности и дохода — таков магистральный путь развития общества, убежден Левон Чахмахчян, возглавивший после трагической гибели Федорова Российскую партию самоуправления трудящихся. Партию, в программе которой говорится, что она выражает и отстаивает интересы тех, кто создает материальные и духовные ценности, живет своим трудом, талантом и инициативой. «Именно за такими людьми будущее России», — говорит Левон Хоренович. Впрочем, это не просто слова. Буквально в прошлом месяце явно не без его усилий в Совете Федерации России был создан подкомитет по производственному самоуправлению. Возглавить работу подразделения поручили нашему соотечественнику. И можно не сомневаться, что это послужит новым стимулом для наращивания числа народных предприятий и, стало быть, оздоровления российской экономики.

Опять же не случайно, что после трагической гибели академика Федорова с предложением возглавить партию обратились именно к Левону Чахмахчяну. Этот факт особенно значим, поскольку эту партию организационно называют также партией академиков. Только кандидатов, докторов наук, академиков в ней около полу-

сотни. Помимо них, десятки «звездных» имен — народные артисты, космонавты, журналисты, спортсмены-чемпионы мира...

«Спустя два месяца после трагической гибели Святослава Николаевича ко мне пришли представители Высшего совета партии и предложили стать председателем. Я им честно ответил, что не вижу себя на этой должности, тем более после Федорова. К тому же это российская партия, и ее должен возглавить русский человек. Словом, я отказался. Но меня продолжали убеждать. Академики, профессоры, Герои России приходили ко мне и выдвигали контраргументы. Дескать, имеет значение то, что я единомышленник Святослава Федорова и гражданин России. Так я возглавил партию. А спустя три года на съезде уже тайным голосованием мою кандидатуру поддержали большинство делегатов. Из 360 проголосовавших «против» были лишь шесть человек. Для меня очень важно знать, что члены партии относятся ко мне с уважением и доверием.

...Быть лидером партии, которую создал академик Федоров, — это очень почетно и ко многому обязывает. Я не имею права на ошибки. Тем более что партия включает в себя около 27 тысяч членов, представляющих почти все народы, проживающих в Российской Федерации. К стати, в последние годы в партию вступило и много наших соотечественников...»

О возглавляемой им партии Левон Хоренович рассказывает с особым чувством. Он на самом деле ценит оказываемое ему, не русскому человеку, доверие. («За 15 лет проживания в России никто не сказал мне, что я на что-то не имею право претендовать, потому что армянин. И в этом величие русского народа»). А когда наш собеседник признается, что, на протяжении пяти лет, находясь на посту председателя, он всегда старался помочь всем членам партии, будь то из регионов или из Москвы. Очевидно, что так оно и есть. Он искренне убежден, что «помогать — это обязанность каждого лидера». К стати, в этом году Российской партии самоуправления трудящихся исполняется 10 лет.

«Эта одна из старых партий в истории новой России», — говорит Л. Чахмахчян, объясняя факт успешности партии востребованностью идей ее основателя, а также исповедуемыми принципами во внутрипартийных отношениях. «Сегодня силовым способом партию создать нельзя», — констатирует Левон Хоренович, несомненно, опираясь на свой богатый политический опыт.

Политика, по Чахмахчяну, — это работа, в которой не может быть ни мертвых сезонов, ни затишья. Однако игра на российском политическом поле не поглощает его настолько, чтобы не находить времени на Армению. Можно сказать и больше: Левон Хоренович использует свои возможности российского политика, все свои связи во благо Армении, нити с которой не обрывал никогда. Даже в те годы, когда, как он говорит, по причинам околополитического характера не приезжал на родину. В одной из своих книг наш собеседник слегка приоткрывает завесу над этими причинами, но, уважая его же-

вание — не ворошить прошлое, — скажем лишь, что с ноября 1992-го по октябрь 2002-го он не навещивался в Армению. Хотя и тогда делал все от себя зависящее, чтобы быть полезным родине. Помогал различным организациям, друзьям в Ереване, соотечественникам в Москве, никоим образом не афишируя этого. «Добрые дела надо делать тихо, спокойно», — убежден Левон Хоренович. Он считает некрасивым и даже порочным, когда помощь, оказываемая родине, используется тем или иным деятелем в качестве саморекламы или из расчета на какие-то будущие дивиденды.

«Живя в Армении, я совершенно иначе воспринимал само понятие родины. Здесь, в Москве, это восприятие обострилось. Я стал чувствителен к любой информации, связанной с Арменией. Я радуюсь любой доброй весточке из Еревана. Если мне привозят газеты, я их читаю от корки до корки. Газеты мне интересны еще и потому, что я со времен своей журналистской деятельности знаю многих авторов, редакторов. Я хочу, чтобы у меня на родине все было спокойно и чтобы народу жилось хорошо. Поэтому стараюсь в меру своих возможностей содействовать этому».

Напомним, Левон Чахмахчян является вице-президентом Ассоциации российско-армянского делового сотрудничества (АРАДЕС). Президентом ассоциации избран ныне уже его коллега по Совету Федерации, большой друг армян Николай Рыжков. Несмотря на небольшой срок деятельности, ассоциация уже успела проявить инициативу, в частности, по такому важному вопросу, как паромная переправа армянских грузов. В январе этого года 130 студентов армянских вузов получили специальную премию, учрежденную АРАДЕС. В ассоциации на стадии рассмотрения находится также ряд инвестиционных проектов.

«...Я убежден, что слово должно сопровождаться конкретным делом. Например, идея взаимовыгодной экономической интеграции на постсоветском пространстве. Противников у нее нет, только вот воз, как говорится, и ныне там. Памятуя, что от постоянного повторения слова «халва» во рту сладше не станет, мы, группа единомышленников, возглавляемых членом Совета Федерации Н. И. Рыжковым, нынешним летом создали Ассоциацию российско-армянского делового сотрудничества. Как первый вице-президент ассоциации, я уверен, что она вскоре станет не только действенным инструментом развития и углубления традиционных взаимосвязей двух братских народов, но и вовлечет в орбиту своей многосторонней деятельности деловых людей, предпринимателей из ряда бывших советских республик...» — говорил наш соотечественник в одном из своих прошлогодних интервью.

Левону Чахмахчяну свойственно мыслить глобально, однако отнюдь не абстрактно. Оторванные от реалий идеи, проекты не для него.

«Мы хотим оказать помощь Армении, но никоим образом не намерены вмешиваться в экономические, политические дела страны. Армения — независимое государство. Там свое правительство. Мы

же для поддержки, да и то если правительство в этой поддержке нуждается. Мы сами насильно ничего предлагать не будем — это было бы в корне неверно. Мы также не хотим дублировать или выполнять функции посольства или торгпредства Армении в Москве».

Левон Хоренович проявляет редкую по нашим временам щепетильность. Он не намерен извлекать из своей общественной активности и политической известности в России какие-либо дивиденды, скажем так, для обустройства своего будущего на родине.

«Конечно же, я бы мог в Армении создать свою партию, восстановить свое гражданство и в цивилизованных рамках начать политическую борьбу, чтобы стать депутатом или министром. Но сегодня в моих планах этого нет. В Армении очень много молодых, талантливых, перспективных политиков, которые, думаю, лет через 5-7 заявят о себе. Задача же политиков моего, более старшего поколения, помогать им».

Возвращаясь к АРАДЕС, Левон Хоренович поведал, что ассоциация имеет уже около 50 отделений в регионах России, есть филиалы и в некоторых других странах — на Кипре, в Чехии, Белоруссии и Казахстане.

Специальные комиссии рассматривают на своих заседаниях инвестиционные проекты, после чего вносят их на рассмотрение правления. «Не скрою, есть очень интересные проекты, но нужны большие финансовые вложения. При всем моем уважении к банкирам, входящим в ассоциацию (среди них — и русские, и армяне), сегодня они не могут осилить двух- или трехмиллионные вложения в какой-то проект», — говорит Л. Чахмахчян. При этом он признается также, что от интересных проектов ассоциация не отказывается — продолжает прорабатывать иные возможности. Отметим, что среди членов ассоциации — Внешторгбанк, являющийся также акционером Сбербанка Армении. В правлении АРАДЕС — Гарегин Тосунян, президент ассоциации российских банков, Армен Казарян (банк «Анелик»), Игорь Григорян («Альфа-банк»), ряд других крупных банкиров. В Москве АРАДЕС сделала заявку на реконструкцию кинотеатра «Ереван» под Армянский культурный центр.

«Армянская диаспора в России очень большая (около двух миллионов человек) и представительная. Управлять такой диаспорой очень сложно», — говорит Левон Хоренович, отвечая на наш вопрос о возможности объединения всех армян под одной крышей, допустим, того же Союза армян России.

По мнению вице-президента АРАДЕС, надо более конкретно, адресно вести работу с диаспорой, причем по каждому региону, с учетом его специфики и характера общины. Скажем, в каком-то регионе преобладают строители, в другом — представители науки, интеллигенции... К примеру, при АРАДЕС создано 10 комиссий по разным областям: по науке, по инвестициям, по здравоохранению и т. д. На первом этапе эти комиссии работают с членами ассоциации, оказывают им экспертные услуги. Такую форму деятельности Левон Чахмахчян считает оптималь-

ной и не прочь посоветовать руководству Союза армян России выработать аналогичную модель, чтобы более системно вести работу. «Другого пути нет, — считает он. — Если бы численность диаспоры не была бы такой, тогда, конечно, можно было бы работать и по-другому».

Наш собеседник отдает должное Союзу армян России и всем другим организациям диаспоры. На его взгляд, однако, было бы желательнее координировать деятельность всех этих структур — «тогда наша диаспора была бы сильнее».

Вопросы, касающиеся внутриполитической обстановки в Армении и ситуации вокруг переговорного процесса по Карабаху, мы оставили напоследок. Отношение лидера Российской партии самоуправления трудящихся к президенту РА выразилось в феврале 2003-го, когда в Ереване прошла церемония награждения Роберта Кочаряна премией имени Святослава Федорова и медалью Академии российской словесности «Ревнителю просвещения». (В состав представительной делегации, возглавляемой нашим соотечественником, входила и Ирина Федорова, супруга академика.) Лидер Армении стал первым лауреатом премии Федорова в номинации «Международная деятельность» за свой вклад в укрепление армяно-российской дружбы и сотрудничества.

Левон Хоренович сегодня, как и в период президентской гонки 2003-го, убежден, что альтернативы Роберту Кочаряну нет. «Это я говорю и как армянин, и как политик, причем наблюдающий со стороны. Когда я увижу альтернативу, можете не сомневаться, заявлю об этом открыто. Все познается в сравнении... Я работал с двумя первыми секретарями Компартии, видел двух армянских президентов, знаком со многими лидерами... Роберт Кочарян находится на своем месте. Президентский пост он занимает по заслугам и достойно. Таково мое мнение и убеждение. Что до всяких разговоров о «розовых» и прочих революциях, то я еще прошлой весной сказал, что грузинские «розы» не приживутся в Армении. Здесь почва абсолютно иная, абсолютно иной и лидер. Думаю, никаких политических потрясений в Армении в ближайшее время не предвидится. Оппозиционные силы имеют возможность вести цивилизованный диалог, выражать публично свою позицию, свое несогласие с трибуны Национального собрания. К тому же не надо забывать, что есть проблема Карабаха. И если сегодня маятник расшатать, то его потом придется с трудом останавливать... То политическое спокойствие, которое сегодня установилось в Армении, оно, на мой взгляд, сохранится вплоть до следующих президентских выборов. А там народ решит, кто будет очередным лидером...»

Левон Хоренович душой болеет за Армению. Радуется любому позитивному сдвигу в жизни столицы и соотечественников. Убеждает нас, что перемены на родине значительные. «Процесс налицо. Вы этого не чувствуете — со стороны виднее... Это очень хороший признак, что кафе, рестораны заполнены. Народ стал лучше одеваться, больше машин стало в Ереване...»

Наш собеседник вспоминает, как президент РА пригласил его в один из приездов на концерт в филармонию. А потом, во время ужина, посоветовал ему обратить внимание на освещение центральной площади. «Вы понимаете, когда президент специально подчеркивает освещение площади, это что-то да значит. Причем такой скромный президент. Говорю это не просто так. Я знаком со многими главами государств на постсоветском пространстве. Роберт Седракович, действительно, один из самых скромных президентов.

...Я, конечно же, поехал смотреть освещение на площади. Что и говорить, современно, стильно, со вкусом. И если в каждый мой приезд мне подсказуют, чтобы я что-то новое посмотрел — конечно, от этого на душе большая радость. И не только. Захочется и самому что-нибудь сделать большое...»

Левон Чахмахчян полностью поддерживает позицию руководства Армении и по Нагорному Карабаху. Сам он считает, что «де-факто Карабах является территорией Армении, что уже немало. Поэтому надо набраться терпения, не прибегать к каким-либо поспешным действиям — со временем Азербайджан займет единственно правильную позицию, а мировое сообщество уже де-юре признает НКР в составе Армении. Другого пути нет».

...Можно было, конечно же, еще о многом поговорить с Левоном Хореновичем, чтобы разобраться в его феномене, понять, как ему удается оставаться долгие годы на политической авансцене — сначала на армянской, а затем и на российской. Почему его, армянина, предпочитают делегировать в Совет Федерации депутаты Народного хурала Калмыкии. И каким образом ему удается не только возглавлять партию, сохраняя верность идеям ее основателя, но и из года в год наращивать ее потенциал. Как, наконец, его хватает на такое множество дел, на поддержание многочисленных связей и добрых отношений с самыми разными людьми?..

В свое время, когда Левон Чахмахчян стал зампредела политсовета движения «Россия», один из журналистов задал ему вопрос: «Левон Хоренович, вы являетесь председателем партии... В вашей партии дел, как говорится, невпроворот. И вдруг — избрание на один из высших постов в движении «Россия...» На это наш соотечественник ответил: «Почему «вдруг»? Все логично...» Действительно, это только со стороны кажется, что «вдруг». На деле же за феноменом Чахмахчяна — кропотливая работа и, бесспорно, особый талант общения с людьми.

Примечательно, что Левон Хоренович успешен не только в политике. Удача сопутствовала ему и в 97-м, когда он ушел на время в бизнес. Замгендиректора независимой телекомпании «ТВ-6-Москва», гендиректор двух ее крупных дочерних фирм «ТВ-6-Волна» и «ТВ-6-Медиа». Есть и такая страничка в биографии нашего соотечественника.

Говоря об успехе, необходимо отметить и семью Левона Хореновича. У него замечательная супруга Гаянэ и две дочери — Элина и Диана. Элина окончила Московский государственный лингвистический университет, Диана — филологический факультет МГУ. Девочки, можно сказать, пошли по стопам отца: издают журнал «Vantage» — красочный, современный, с отличной полиграфией. В этом и vantage, т. е. преимущество. Не исключено, что Диана и Элина приедут в Ереван с презентацией своего детища. Им есть что сказать своим ереванским сверстникам, причем на хорошем армянском. А главное — они способны передать заряд энергии, уверенности, веры в то, что в жизни «невозможного мало». Об этом они пишут в своем журнале, и эта жизненная философия наверняка не в последнюю очередь продиктована «наглядным» примером отца, что и замечательно.

Кристина АРУТЮНЯН.

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО АССОЦИАЦИИ РОССИЙСКО-АРМЯНСКОГО ДЕЛОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА (АРАДЕС) В КАЛУЖСКОЙ ОБЛАСТИ

248001, г. Калуга, ул. Суворова, д. 160, тел./факс: (0842) 565-929

«Лазурька» в «Ташире»

С санаторно-оздоровительным комплексом «Ташир» у образцового детского ансамбля «Лазурька» центра русской культуры Лазаревского центра национальных культур сложилась крепкая творческая дружба. Недавно состоялась очередная встреча ансамбля с отдыхающими, прибывшими в «Ташир» из г. Калуги и Калужской области.

Каково же было удивление зрителей, которые приехали из самого сердца России на Кавказ и встретились здесь с настоящей исконно русской культурой. Многие из сидящих в зале, возможно, впервые услышали звучание гуслей звончатых, на которых вдохновенно сыграли «Сказ о земле русской» композитора В. Малярова Настя Долгушева и Аня Малхасян. Программа ансамбля построена на чисто детском репертуаре, и тем она интересна для взрослых. Здесь надо отметить, что дети занимаются в ансамбле по методике Академии музыки им. Гнесиных. Руководит коллективом заслуженный работник культуры Кубани, выпускница Академии им. Гнесиных Елена Михайловна Гребенюк. Она уделяет особое внимание охране детского голоса. Не случайно дети с каждым годом поют лучше, повышают свое мастерство. Участники ансамбля не только занимаются вокалом, но на столь же серьезном уровне проходят занятия по хореографии, актерскому мастерству, они также рисуют, играют на различных русских народных инструментах. Являясь одновременно учащимися школы искусств, дети получают по окончании школы соответствующие дипломы.

На сцене юные мальчишки и девчонки (некоторым из них нет и 3-х лет) чувствуют себя настоящими актерами, раскованны, они свободно говорят, поют, танцуют, играют на инструментах.

Несмотря на столь юный возраст, ансамбль успел побывать на гастролях в Краснодаре, Воскресенске, Коломне, Костроме, где у юных артистов есть друзья – костромской фольклорный ансамбль «Карусель».

В составе ансамбля «Лазурька» есть еще один коллектив – народный ансамбль саратовских гармошек «Озорные перебо-

ры». Это семейный ансамбль, руководит которым Подосинникова Ольга. Их выступления всегда удивляют зрителя своей неожиданностью и высоким мастерством.

Ансамблю «Лазурька» скоро исполняется 10 лет. Отрадно, что многие участники в нем с первого дня. Это Аня Малхасян, Настя Долгушева, Миша Литвиненко, Ира Гребенюк, Даша Кашина и другие. А еще одна особенность ансамбля – это «семейственность»: брат и сестра Долгушевы, братья Литвиненко, сестры Набоко и другие.

Преподаватель Академии музыки им. Гнесиных, кандидат наук Крошилина Татьяна Дмитриевна со дня создания ансамбля поддерживает с нами творческие связи, помогает в подборе репертуара, оказывает методическую помощь. На базе нашего ансамбля Крошилиной Т. Д. совместно с руководителем ансамбля Гребенюк Е. М. уже выпущены два методических пособия о работе с детьми и об охране детского голоса.

В планах гастрольных поездок коллектива - Псков, Самара и другие города.

Конечно, мы мечтаем побывать в г. Калуге, и не только с ансамблем «Лазурька», но и со всем большим коллективом Центра национальных культур. Думаю, что такая встреча надолго запомнилась бы жителям Калуги. Дело за немногим – найти спонсора поездки.

Ну а «Лазурька» каждый месяц будет дарить жителям Калуги и области в санаторно-оздоровительном комплексе «Ташир» тепло своих детских сердец. Надеемся, что выступления наших юных артистов станут главным лечебным фактором для всех отдыхающих в прекрасном комплексе «Ташир», гордо красующемся на нашей благодатной лазаревской земле.

Крикор Мазлумян,
начальник отдела культуры
администрации Лазаревского района г.Сочи,
заслуженный работник культуры России.

Добро пожаловать в «Калугу - XXI век»!

Здание на Кирова, 1 - знаменитая гостиница «Калуга» - более года было скрыто от глаз калужан. О том, что будет с реконструированной гостиницей, ходило множество слухов, но, как обычно, реальность превосходит самые смелые ожидания горожан. Новый многофункциональный торгово-развлекательный центр «Калуга-XXI век» открыл свои секреты и познакомил калужан с подготовленными для них услугами. С частью тайн мы раскрываемся уже сейчас...

Новое слово в калужском градостроении

Работы на месте старушки-«Калуги» шли в двух направлениях. Во-первых, предполагалось реконструировать старое здание гостиницы, проведя там капитальный ремонт. Во-вторых, пристроить к нему трехэтажный корпус, внутри которого расположились бы торговая галерея на первом и втором этажах и культурно-развлекательный центр - на третьем.

Современная «Калуга» - это, действительно, новый век в калужском градостроительстве. Она претендует на то, чтобы стать одним из главных украшений современной части города. Как при строительстве нового трехэтажного корпуса, так и при реконструкции старого здания были использованы современные технологии и материалы, а архитектура комплекса соответствует последнему слову российского градостроительства. К примеру, впервые в городском здании появился эскалатор -

Впервые в Калуге, в городском здании, появился эскалатор

на нем с первого на третий этаж смогут перемещаться посетители трехэтажного торгово-развлекательного центра. Все системы входов и выходов рассчитаны таким образом, чтобы чело-

16

век, который хочет отдохнуть, минуя ресторан и торговые галереи, получил такую возможность. С улицы в «Калугу XXI век» можно будет попасть через три входа - с улиц Кирова, Суворова и Плеханова.

Культурно-развлекательный центр

Современное трехэтажное здание с широкими торговыми галереями, с качественно новым и высоким уровнем торговли. Если пройтись по 1 и 2 этажам пристройки, то увидишь большие красивые магазины со стеклянными витринами, которые позволяют качественно представить товар и сделать его доступным. Отбор арендаторов для 1 и 2 этажей торговой галереи был довольно строгим, а главные требования к предоставляемым товарам - они должны не повторяться, а дополнять друг друга и удовлетворять все потребности посетителей центра. В галерее разместились более 70 магазинов и киосков, в которых посетитель может найти все, что необходимо для жизни, - от одежды и подарков до мебели. Если вы хотите власть побродить по многочисленным магазинчикам, не бойтесь, что устанут дети - их можно будет оставить в детской игровой комнате от сети «Малышка», где за ними присмотрят, а более взрослых можно увлечь «лабиринтом».

Третий этаж должен стать «волшебной страной» и для самых маленьких посетителей центра. Детская «зона» комплекса, в центре которой расположился мини-джет - вращающаяся и поднимающаяся карусель, наполнена многочисленными аттракционами, детскими симуляторами и настольными играми, в которые вместе с детьми смогут играть и родители. Вообще, одна из главных задумок новых владельцев - сделать «Калугу XXI век» местом семейного отдыха.

Какие виды развлечений ожидают посетителей на третьем

этаже? Прежде всего это два комфортабельных кинотеатра со вместимостью по 150 мест каждый, оснащенных современным ауди- и видеооборудованием. Кроме того, калужан ждут премьеры новых лент в Калуге одновременно с премьерным показом в Москве. В столице давно произошло возрождение кинопоказа. Теперь такие времена начинаются и в Калуге, ведь наконец-то в городе появилось место с соответствующим техни-

ческим оснащением. Утренние сеансы будут отданы детским программам, в вечернее время - демонстрация новинок экрана для взрослых. Последний киносеанс будет начинаться в 22.00.

Здесь же, на «волшебном» третьем, расположился каток площадью 286 кв. метров. Желающие смогут приобрести билет и тут же взять на прокат коньки и покататься всей семьей. Если вы неопытны - вам поможет тренер.

Взрослых клиентов центра ждет боулинг на семь дорожек, оснащенный самым современным оборудованием. Одна из новинок, которые ожидают калужан, - это возможность проводить турниры по детскому боулингу. Здесь же расположился спорт-бар. Спортивные болельщики смогут смотреть любимые матчи на большом плазменном экране до двух ночи. Отдыхать

и не перекусить невозможно, поэтому четвертую часть этажа займет ресторанный «дворик». Работа комплекса будет начинаться в 10 утра и заканчиваться в 21.00 для торговых галерей и детских аттракционов.

Гостиница

Гостиничный корпус «Калуги» претерпел значительные изменения. После капремонта, собственно, гостиница расположилась на четырех верхних этажах - с 5-го по 8-й. Теперь всех желающих ждут 83 номера, полностью, от дизайна до сантехники, поменявшие свой облик. Но не надо думать, что для обычного населения обновленная «Калуга» потеряна навсегда. По завершению новых владельцев, они рассчитывают на то, что к ним будут селиться люди самых разных социальных групп: и приезжающие сюда по делам бизнесмены, и обычные отдыхающие, и туристы, для которых в недрах «Калуги» готовится немало интересных краеведческих программ. Так что элитным гостиничным комплекс не будет - предполагается, что цены на размещение в обычных 1-2-местных номерах не улетят в заоблачные дали, а такие номера составляют порядка 80 процентов от общего числа.

Со второго по четвертый этаж расположены офисные помещения - у деловых людей есть реальный шанс арендовать себе место под офис. На первом этаже разместился обновленный ресторан «Калуга», причем обслуживание калужан и гостей города продолжит прежний коллектив, известный своей «фирменной» кухней.

Задача руководства центра - сделать «Калугу - XXI век» лучшим городским местом отдыха калужан, популярным и доступным. Сейчас реализация проекта уже завершена, и 5 марта этого года состоялась его презентация, на которой с предоставляемыми видами услуг и отдыха калужане смогли познакомиться воочию.

**Наталья КОНСТАНТИНОВА.
Фото Сергея КОНСТАНТИНОВА.**

Лусине Товмасян - вторая красавица Европы

ЦЕЛЫЙ месяц мы все с нетерпением ждали конкурса «Мисс Европа-2005»: ведь еще 11 февраля для участия в этом конкурсе в Париж выехала армянская красавица «Мисс Армения-2003» ЛУСИНЕ ТОВМАСЯН. 12 марта вся Европа до глубокой ночи с пристальным вниманием следила за конкурсом. Наша радость и радость нашей красавицы была безгранична, когда ее признали второй красавицей Европы (первой была названа участница из Германии, персиянка по национальности). Поздравляя нашу красавицу с этой (пусть не покажется это слово громоздким) исторической победой, мы взяли у Лусине блицинтвью и представляем его нашим читателям.

явлены?

- Вначале ждала, но когда мое имя прочитали последним, подумала: а если меня не выберут?

- Когда на сцене стояли вы и представительница Германии, многие были уверены, что победите именно вы. Как вы считаете, выбор жюри был правильным?

- Наверно, не я должна отвечать на этот вопрос. Но когда мы стояли вдвоем на сцене, думала, что, может быть, победительницей стану я.

- Вы встречались с Шарлем Азнавуром после конкурса?

- До конкурса мы не были знакомы. Но

после конкурса мы очень тепло побеседовали, он поздравил меня и пожелал всего самого хорошего и доброго.

- Были предложения о сотрудничестве?

- Предложений было много, но говорить об этом рано, так как прошло всего несколько дней. Позже я сообщу о конкретных предложениях.

- Сегодня вы вторая красавица Европы, чувствуете ли в себе какие-либо изменения?

- Кроме радости и гордости, пока больше ничего не чувствую.

Аргине АРУТЮНЯН.

- До отъезда в Париж вы считали для себя победой оказаться в пятерке лучших. Ваши ожидания оправдались с лихвой... С какими впечатлениями вы вернулись?

- Второе место для меня уже победа. Сейчас я очень горда этим, и впечатлений у меня очень много.

- Во время конкурса, когда вы поднялись на сцену, ожидали, что окажетесь в числе лучших 12 девушек, особенно когда имена 11 уже были объ-

12 Хроника геноцида в русской прессе

тели драматического искусства, они, насколько возможно, растягивали наслаждение шекотавшим их нервы зрелищем мучительнейшей агонии армянского племени...»

Итак, из всего вышеизложенного видно, что российская печать давала довольно широкую и объективную картину геноцида армянского народа. Общая тональность материалов сводилась к мысли,

которую выразило «Новое Время» в номере от 11 мая 1916 г.: «...Армянский народ заслуживает наших симпатий не только в силу своих страданий, но и вследствие тех чувств, которые он проявляет по отношению к русским войскам, борющимся за освобождение Армении...»

В это же время, в мае 1916 г., газета «Приазовский край», трезво оценивая реалии российской

переменчивой общественно-политической жизни, призывала армян «направить все усилия к более солидному укреплению своих позиций» - «на себя, на свои моральные силы, на решительное и неуклонное стремление к заветной цели» армянский народ должен возлагать свои «главные надежды»... Мысль, актуальная, увы, и в наши нелегкие дни!..

**Роберт БАГДАСАРЯН,
старший научный сотрудник МИГА НАН РА.**

ՈՎ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ, ԹՈՂ ՈՐ ԹՔՆԵՄ ԵՍ ՔՈ ՃԱԿՏԻՆ

Ջորջ Բայրոն, Իոհաննես Լեպսիուս, Անատոլ Ֆրանս, Ֆրիտյոֆ Նանսեն, Արմին Վեգներ, Յուրի Վեսելովսկի, Յանրի Բարբյուս, Ֆրանց Վերֆել, Վալերի Բրյուսով, Սերգեյ Գորոդեցկի, Յոզեֆ Մարկվարտ... երախտապարտ հայ ժողովուրդը գլուխ է խոնարհում ձեր առջև իր դատը անձնագրի պաշտպանելու և, չնայած արգելքներին ու դժվարություններին, օրակարգի վրա պահելու համար: Այս անունների շարքում իր առանձնահատուկ տեղն ունի հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ, լեհ գրող, հրապարակախոս, թարգմանիչ, արևելագետ **ԲՈՂՂԱՆ ԳԵՄԱՐՍՎԻՆ**, որի 100-ամյա հոբելյանը նշվեց վերջերս: Հայ ժողովրդի մյուս երախտավորներից Գեմբարսկին առանձնանում է նրանով, որ իր ամբողջ գիտակցական կյանքը նվիրեց հայ ժողովրդի պատմությանը, մշակութային, Հայ Դատին: Նա սերտ կապերով էր կապված և նամակագրություն ուներ Հայաստանի գիտնականների, գրողների հետ, դեռևս 1935 թվականից հայ հին ու նոր գրականություն էր դասավանդում ուսումնական տարբեր հաստատություններում: Անցնելով ֆաշիստական համակենտրոնացման ճամբարի գեհեմով, նա իր մաշվի վրա զանազան գեղարվեստի մահասարսուռ շունչը: Գուցե հենց դա է պատճառը այն համառ հետևողականության, որով նա դատապարտելով աշխարհի անտարբերությունը, հատուցում էր պահանջում հայերի տառապանքների, գրկապքների և կորսված հայրենիքի համար: Իր նամակներից մեկում, որն ուղղված է աշխարհի ընթերցողներին, Գեմբարսկին գրում է. «Ես պետք է հայտնագործեի Հայաստանը մայրքան իր տառապանքների մեջ սիրելը, անավանդ որ երակներիս մեջ հայկական արյան ոչ մի կաթիլ չի հոսում: Այդ հայտնագործումը մեծապես ցնցեց ինձ: Կարծես գտա վաղուց կորած բանալին այն սենյակի, որի մեջ խառնիխուռն թափված են ամբողջ մարդկությանը պատկանող գաղմեքերը»: Գեմբարսկին հայտնի է իր բազմաթիվ նամակներով. «Նամակ իմ հին թուրք ծանոթին», «Բայց նամակ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար, Նորին մեծություն Ու Տանին», «Բայց նամակ Հնդկաստանի պրեզիդենտ Նորին գերագանություն պարոն Սարվապալի Ռադհակրիշնանին», «Նամակ իմ հայ ընթերցողներին», «Երեք նամակ աշխարհի ընթերցողներին», «Նամակ Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաքինին», որին կցված է նաև «Շրջանի հայկական քառասյուսին ունի իր լուծումը» հոդվածը: Այստեղ նա ներկայացնում է Հայոց հարցի լուծման իր տարբերակը և առաջարկում Վեհափառին քննարկել դրա տպագրման և հրատարակման հնարավորությունը: «Թուրքերը բարոյական իրավունք չունեն տիրելու արևմտահայ հողերին, քանի որ դրանց տերը դարձան փաստորեն ժողո-

վրդասպանության հետևանքով, ավելի քան երկուսուկես միլիոն անգն քրիստոնյա հայ կոտորելով 1915թ. և հաջորդ տարիներին: Այն փաստը, որ մինչև օրս թուրքերը տիրում են այդ հողերին, ծաղրուծանակ է արդարության տարրական սկզբունքների նկատմամբ, որովհետև դա կարծես պարզ և ժողովրդասպանության համար», - ասում է նա: Գեմբարսկին իր հին թուրք ծանոթին գրում է. «Ես ոչ թուրք եմ, ոչ էլ հայ, ուստի և իմ կոչումը չեմ համարում նշել կոնկրետ ձևերը փոխհատուցման, որի իրավունքը ունեն հայերը ձեր նկատմամբ: Սակայն գիտեմ, որ մեր ներկա պատմական ժամանակաշրջանում՝ ներառյալ ժողովուրդների ու զավթած երկրների ինքնական ազատագրման ժամանակաշրջանում, այդ խնդիրն առանց այն էլ պիտի ծառանա: Բայց հենց ձեզ համար ավելի շահեկան կլինի, եթե ինքներդ լինեք ձեզ դատապարտող ու ձեր դատավորը, փոխանակ լինելու միայն... դատապարտված»: Նրա բոլոր նամակները ուղղված պետությունների ղեկավարներին ներծծված էին հայ ժողովրդի ողբերգության ըմբռնման, դատապարտման և փոխհատուցման գաղափարներով: Գեմբարսկին, սկսելով նամակների կամպանիան (ձևակերպումը իրենն է), ձգտում էր տարբեր երկրների հասարակության հնարավորին լայն շրջանակների տեղեկացնել, ծանոթացնել 20-րդ դարի առաջին մեծ ողբերգության թուրքերի կողմից հայերի ցեղասպանության պատմությանը փորձելով հասարակական կարծիք ձևավորել և այդ միջոցով պետություններին ստիպել ճանաչելու կատարված փաստը, դատապարտելու և որպես արժանի հատուցում հայերին վերադարձնելու կորցրածը: Հիշենք, որ նշված նամակները գրվել են եղբոր 50-րդ տարեկիցի առիթով և բոլորովին չեն կորցրել արդիականությունը: Պայծառառես ու անուղղելի լավատես Բոզդան Գեմբարսկին որքան պետք է ուրախանար, տեսնելով, թե աշխարհի քանի պետություն է արդեն ճանաչել ու դատապարտել Հայոց ցեղասպանությունը: Նա այնքան էր տարվել Արևմտյան Հայաստանի ազատագրության գաղափարով և այն անարդարությանը, որ Հայոց աշխարհից հայերին բաժին էր մնացել այդ տարածքի 1/10-րդ մասը, որ իր հրապարակումներում ազատագրական պայքարի, հողերի հետ վերադարձման ծրագրեր էր ներկայացնում: Թող որ դրանք երբեմն պարզանակ, ոչ իրատեսական էին, բայց այնքան սեր ու նվիրվածություն կար դրանց մեջ, այնքան հարգանքի ու երախտագիտության արժանի

նվիրում կար մի մարդու կողմից, որը անկողնում գամված հիվանդության ժամանակ անգամ չէր մոռանում աշխարհի կողմից անտարբերության մատնված հայկական հարցը: Բոզդան Գեմբարսկու անունը, ի ցավ մեզ, այնքան էլ ծանոթ չէ մեր հասարակությանը, հատկապես երիտասարդության շրջանում: Այնինչ շատ ուսանելի են նրա ստեղծագործություններն ու աշխատությունները, շատ բան են սովորեցնում մեզ և բոլորովին նոր հայացքով ենք տեսնում մեր ժողովրդի պատմությունը: Ահա այսպիսի մի բացահայտում է Գեմբարսկու «Մահվան դատապարտվածները» («MORITURI») վիպակը, որը շնորհալի թարգմանչուհի Անահիտ Տեր-Ղազարյանի թարգմանությամբ տպագրվել է 1992թ.՝ այդպես էլ ըստ արժանվույն չգնահատվելով: Ընդհանրապես Ցեղասպանության մասին մեր հիշողությունները, այդ եղերական օրերի մասին ստեղծագործությունները պատմում են մորթվող ու հոշոտվող, անօգնական ժողովրդի մասին, մեզ, հետագա սերունդներին դատապարտվածի հոգեբանություն ներշնչելով: Բայց արի ու տես, որ մեր լեհ բարեկամը պատմում է այդ նույն շրջանին վերաբերող մի ապշեցուցիչ փաստի մասին: 1915թ. գարնանամուտին, ռուս-թուրքական ռազմաճակատում, թուրքական բանակի կորպուսներից մեկը, որին այցի էր եկել Թուրքիայի ռազմական նախարար, բանակի գլխավոր հրամանատար Էնվեր Փաշան իր շտաբով և կուսակցական շքախմբով, շրջափակվում է ռուսների կողմից: Դժվար չէ պատկերացնել, թե ինչ էր սպասվում Թուրքիային, եթե չհեղքվեր շրջափակումը... Եվ այս ծուղակից էնվերին, ի ղըժբախտություն իրենց և ողջ հայ ժողովրդի, ազատում է թուրքական բանակին... հայկական զորախումբը: Մինչդեռ հայկական զորախմբի ոչնչացումն արդեն ծրագրված էր «Իթթիհատի» կենտրոնական կոմիտեում: Այդ նեմզ ու տմարդի որոշումը չփոխվեց անգամ պատմության մեջ թերևս իր նմանը չունեցող խիզախության և հավատարմության այդպիսի դրսևորումից հետո: Ամբողջ հայկական զորախումբը գինաթափվեց և զնդակահարվեց... մնացած մեկուկես միլիոն հայերի նման: Ահա մի հատված «Իթթիհատի» կենտրոնական կոմիտեի 1914թ. հոկտեմբերի 15-ի նիստի սղագրությունից: *Թալեաթ բեյ* - Մի խոսքով վախենում եմ, որ Գերմանիան պատերազմում հաղթանակ տանելուց հետո կապի ավելի ամուր և ընդունակ հույն ու հայ տարրերի հետ: *Չիա Գյոք-Ալի*. - Հույները կասկածելի են: Վաղ թե ուշ ստիպված կլինենք պայքար մղել նրանց դեմ: Իսկ հայերի կոտորածը կվախեցնի նրանց: Հունաստանը չի համարձակվի նոր պատերազմ սկսել վախենալով Թուրքիայում ապրող հույների համար: *Չավիդ* - Գուցե դուք իրավացի եք, բայց ի՞նչ կլինի, եթե այս պատերազմում պարտվեք: Ես լավ եմ ճանաչում հայերին: Բավարարելով նրանց իհնգ պահանջներից միայն մեկը

կարող ենք մեր կողմը գրավել նրանց: Պետության ապահովության համար կարելի է վերաբնակեցնել նրանց, բայց պետք չէ սպանել, չէ՞ որ այդ ձևով կկորչեն նաև նրանք, որոնց հնարավոր է ստիպել իսլամություն ընդունել և հետո օգուտ քաղել նրանցից: *Դոկ. Նազիր* - Չարմանում են, որ ոմանք պաշտպանում են նրանց: Չէ՞ որ նրանք խանգարում են մեզ կովկասյան ռազմաճակատում՝ անհնարին դարձնելով մեր մուսուլման Ռուսաստան: Այնտեղի հայերը կամավոր են մտնում բանակ, իսկ մեզ մոտ դասալիք են լինում: Անհրաժեշտ է հիմնովին լուծել հայկական հարցը՝ բոլոր հայերին իսպառ բնաջնջելով: Կարծում են, որ արտահայտում են այստեղ եղողների ընդհանուր համոզմունքը՝ հաստատելով, որ միանգամից կլուծենք այս խնդիրը, հենց որ որոշումն ընդունվի: *Թալեաթ բեյ, Մերք. գործ. նախ.* - Իմ անձնական պատասխանատվությամբ հայերի դեմ կգործադրեմ այն ամենը, ինչ անհրաժեշտ համարեմ, քանի որ թեև առայժմ ցույց են տալիս, թե մեր կողմն են, վաղը կարող են փոխել իրենց վերաբերմունքը: Չայների մեծամասնությամբ ընդունվեց հետևյալ որոշումը՝ հայերի վերաբնակեցում կատարել, միաժամանակ նրանց ոչնչացնել անպատան: (Բոզդան Գեմբարսկի «Երկրորդ նամակը իմ անձանոթ ընթերցողին»): «Մահվան դատապարտվածները» վիպակը հիմա էլ խիստ արդիական է, այնտեղ հատուկ զուգահեռված են և նորից ու նորից բախվում են մարդկայնությունը, հավատարմությունը, պատվի զգացումը և ստորությունը, վախկոտությունը, մարդկային տականքը: Շատ հեռու չեն գնացել օսմանյան թուրքերի ներկա շառավիղները Սումգայիթում, որի 17-րդ տարեկիցն ենք նշում, Բաքվում (1990թ.) հայկական ջարդերի ժամանակ,

Ղարաբաղի պատմության վերջին 70 տարվա ընթացքում և նրանց նկարագրի ցայտուն օրինակը հանդիսացող Եվրոպայի սրտում Բուդապեշտում, հայ սպայի՝ Գուրգեն Մարգարյանի կացնահարությունը քնած ժամանակ: Թուրքերը լավ գիտեն, որ զենքը ձեռքին հայն անպարտելի է: Ուստիև իրենց ցեղին հատուկ նենգությանը միշտ հարվածում են մեջքից, քնած ժամանակ, զինաթափված ու անօգնական մարդկանց, ծերերին, մանուկներին ու կանանց խլելով նրանցից իրենց անունն ու կյանքը պաշտպանելու իրավունքը: Մեծ հայասերը մինչև կյանքի վերջը չդադարեցրեց պայքարը Յայկական հարցի արդար լուծման համար, ապացուցելով դրա կարևորությունն ու անհրաժեշտությունը հենց մարդկության համար, նշելով. «Իրականում հայերն էին այն պարսպակործան խոյը, որին զարկվելով փշրվում էին, կորցնելով իրենց սկզբնական սրնթաց թափը ասպատակողների գրեթե բոլոր ալիքները, որոնք այդ ժամանակ արշավում էին դեպի Եվրոպա... Եվրոպայի պարտավոր է դրա համար իր բոլոր մայրաքաղաքներում հայերի արձանները կանգնեցնել որպես երախտագիտության տուրք: Սակայն... հատուցեց նրանց լիուլի փոխարձարծությանը, երբ այդ վեհանձն ժողովուրդը մորթուվեց ամբողջ մարդկության աչքի առաջ»: 1978 թվականին դադարեց բաբախելուց Մեծ հայասերի սիրտը և որպես հարգանք Բոզդան Գեմբարսկու հիշատակին, Վեհափառ Յայրապետ Վազգեն Առաջինի օրհնությանը, Վարշավայի Բրուդնո գերեզմանատանը սպիտակ մարմարե խաչքար տեղադրվեց նրա գերեզմանին:

(Ելուքները քաղված են Բոզդան Գեմբարսկու նամակներից և «Մահվան դատապարտվածները» վիպակից):

ԿԱՐՍԵ ԻՆՉՊԵՍ ՈՐ Է

Չարենցի ծննդյան 108-ամյակն առաջին անգամ նշվում է իր ծննդավայրում

Այդ բացառիկ ուխտագնացությանը մասնակցում էին Ե. Չարենցի տուն-թանգարանի տնօրեն Լիլիթ Յակոբյանը, կինոռեժիսոր Ալբերտ Սկրտչյանը, կոմպոզիտոր Սասուն Պասկեչյանը, ժողովրդական դերասանուհի ժենյա Ավետիսյանը, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, չարենցագետ Դավիթ Գասպարյանը, արձակագիր Յարյա Մաթևոսյանը, Փարաջանովի տուն-թանգարանի տնօրեն Ջավեն Սարգսյանը, Գյումրիի հրաշալի երաժիշտները: Մարտի 13-ին մենք նախ այցելեցինք թուրք Չայկլիի տուն: Այն գնվել է 1921-ին: Գտնվում էր Վարդանի կամրջի կողքին, Առաքելոց եկեղեցու հանդիմանությամբ: Կարծիք կա, թե այստեղ է ծնվել բանաստեղծը: Տունը միհարկանի է, բակով:

Կարսի քաղաքապետը հարգելի պատճառով չկարողացավ մասնակցել հայ մտավորականների ընդունելությանը: Քաղաքապետի տեղակալ Աջանու Սիօղիան հայտնում է քաղաքապետի «դրական ցանկությունը». «Չեր բանաստեղծի տունն անպայման կվերցնենք հսկողության տակ և անպայման կվերանորոգենք»:

Ի դեպ, Կարսի քաղաքապետների խառնուրդ պատվիրում ենք տրոթեր վրան գրված «Չարենց-108»: Փոխքաղաքապետը ներկայացնում է քաղաքի ներկան. Կարսում գործում է Կովկասյան համալսարանը՝ 10 հազար ուսանողությամբ: Եվ որ առաջիկայում բացվելու է հետազոտական հիվանդանոց: Քաղաքապետարանին կից թատրոն կա: Կարսում 6 անուն թերթ կա, 1 ռադիո և 3 հեռուստաընկերություն: Դրանք պետական թերթեր չեն, ասում է թուրք լրագրող Մուքադիրը: Երբ հետաքրքրվում ենք, թե հայեր կա՞ն, նա պատասխանում է. «Իրավիճակը ելնելով, շատերը չեն ասում, թե հայ են»: Ոստիկան և մուրացկան ընդհանրապես չտեսանք քաղաքում: Դպրոցների պատերին Աթաթուրքի դիմապատկերն է կամ դիմաքանդակը: «Եթե թուրք ես ծնվել, երջանակի ես». սա էլ Կարսի բերդին ամրացված ցուցավաճառակի բովանդակությունն է: Նկարում պատկերվածն էլ Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպում նկարագրած Առաքելոց եկեղեցին է: Եկեղեցու խաչը փոխել են, փոխարենն ամրացնելով լիալուսինը: Եկեղեցին փակ է, պատուհանները «Եվրոնորոգման» տակ են ընկած: Եկեղեցու բակում ապրում է թուրք բազմանդամ ընտանիք: Տանտիրուհուն հարցնում են, թե այցելո՞ւմ են եկեղեցի, նա դրական պատասխան է տալիս: Նրան խնդրում են թույլ տալ իր տունը տեսնել: Մերժում է ինձ, թե «կիրավիրեի, եթե տանը քնած տղամարդ չլիներ»: Կարսի գավառական թանգարանը հիշեցնում է հայ հնագիտական թանգարան: Այնտեղ ցուցադրված զարդանախշ դռան վրայի խաչի թևերը քերել են: Նույնը «պատահել է» Առաքելոց եկեղեցու դռան հետ:

*Ռուզան ՄԻՆԱՍՅԱՆ
Կարս-Երևան*

ԱՐՅՈՒՆՈՏ ՉԵՌՔԵՐՈՎ ԵՎՐՈՊԱ ՉԵՆ ՄՏՆՈՒՄ

84 տարի առաջ՝ 1921թ. մարտի 16-ին, նույն օրը, երբ Մոսկվայում ստորագրվում էր ռուս-թուրքական «բարեկամության» պայմանագիրը, Բեռլինում հայ վրիժառուի՝ Սողոմոն Թեհլերյանի գնդակից սպանվեց 20-րդ դարում մարդկության դեմ գործված ամենազարելի հանցագործություններից մեկի՝ Յայոց ցեղասպանության կազմակերպիչ Թալեաթը: Վերջերս, ի նշանավորումն սույն խորհրդանշական տարեկիցի, ԳՅԴ երիտասարդական միությունը և «Նիկոլ Աղբալյան» ուսանողական միությունը համատեղ ակցիա էին կազմակերպել՝ ևս մեկ անգամ դատապարտելու 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանության պատասխանատուներին և բարձրաձայնելու թուրքական պետության կողմից այսօր էլ ուրացվող սույն պատմական իրողությունը միջազգայնորեն ծանաչելու հրամայականը: Ուսանողները ԵՊԳ-ից լուռ երթով քայլեցին դեպի Եվրամիության գրասենյակ՝ ԵՄ հայաստանյան պատասխանատուներին հանձնելու հայ երիտասարդության կոչը՝ ուղղված «առաջադեմ մարդկությանը»: Եվրոպական հանրությանը հասցեագրված սույն ուղերձում, մասնավորապես, վկայակոչված է Թալեաթի 1915թ. սեպտեմբերի 15-ի հրամանագիրը, որով տականքը Յայեայի ոստիկանապետին հրահանգում է, որ ժամանակն է գործի անցնել. «Ձեզ արդեն հայտնվել է, որ Ջեմիտեի կարգադրությամբ որոշված է ամբողջովին ոչնչացնել Թուրքիայում բնակվող հայերին: Նա, ով դեմ դուրս կգա այդ որոշմանը, պաշտոնադրել կարվի: Ինչքան էլ դաժան լինեն կիրառվող միջոցները, պետք է վերջ լինի հայերի գոյությանը»: Փաստելով, որ Ցեղասպանությունից 90 տարի անց Թուրքիան ոչ միայն շարունակում է մնալ անպատիժ, այլև, սույն հրեշավոր «հանցագործության խարանգի իր վրա կրելով որպես Քեմալական Թուրքիայի իրավահարգող, հավակնում է մուտք գործել Եվրամիություն», ըստ այդմ՝ արժեզրկում բուն «Եվրոպայի կողմից որդեգրված արժեքներն ու սկզբունքները», երիտասարդները բարի կամքի տեր բոլոր մարդկանց հորդորում են. «Եկեք, միացեք մեզ, և դատապարտենք թուրքերի կողմից իրագործված հայերի ցեղասպանությունը, որպեսզի ընդմիշտ կանխենք մարդկության դեմ ուղղված ոճիրների վտանգը: Թույլ չտանք Թուրքիային արյունոտ ձեռքերով մտնել Եվրոպա»: Ուղերձի տեքստը հանձնելով ԵՄ քարտուղարությանը, ուսանողները բողոքի ակցիան ավարտեցին Սողոմոն Թեհլերյանի հուշարձանի մոտ՝ ծաղիկներ դնելով դաշնակցական գործչի հիշատակին:

Ս. ՅԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԵՏԸ ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Լոնդոնում հրատարակվող «Միդլ Իսթերն Սթադիս» պարբերականը 1971-ին (հատոր 7, հ.1, էջ 89-104) հրապարակեց երիտթուրքական շարժումը բնութագրող, իթթիհադականների հակահայկական քաղաքականության ակունքները բացահայտող մի շատ կարևոր փաստաթուղթ: Այն երիտթուրքական հեղափոխությունից հետո Կ. Պոլսում անգլիական դեսպան նշանակված Ջ. Լոուրըրի (1858-1916) հանգամանակից գեկուցագիրն է, որ նա 1910-ի մայիսի 29-ին հղել էր Մեծ Բրիտանիայի արտաքին գործերի մինիստր Չարլիզին: Վավերագիրը «Փորին Օֆիս» արխիվում հայտնաբերել և հանրության ուշադրությանն է հանձնել պատմաբան Էլիե Քեդուրին «Երիտթուրքերը, ֆրիմասոնները և հրեաները» վերտառությամբ (Էլիե Քեդուր, Երիտթուրքեր, ֆրիմասոններ և հրեաներ):

Երիտթուրքերի հայասպան քաղաքականության հանգամանքներն ուսումնասիրելու և ըմբռնելու տեսակետից ստորև տպագրվող փաստաթուղթը որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում, ինչու և կարող է հանդգնել յուրաքանչյուր ոք, ծանոթանալով նրա բովանդակությանը:

Այնուամենայնիվ, հարկ ենք համարում ընթերցողի ուշադրությունը հրավիրել որոշ հարցերի վրա: Ակներև է, որ վավերագրի իսկական հեղինակ պետք է համարել Կ. Պոլսում Մեծ Բրիտանիայի դեսպանատան հնագույն ու ազդեցիկ դրոգոման (թարգման) Ջ. Յ. Ֆրիցմորիսին (1865-1939), որը խցկվել էր երիտթուրքական ֆրիմասոնության խորքերը, նրա գաղտնիքներ բացահայտելու, դրանք անգլիական գաղութատիրության շահերին ծառայեցնելու նպատակով: Ֆրիցմորիսը ոմանց կողմից ներկայացվում է որպես այդ պահին Կ. Պոլսում անգլիական գլխավոր և ազդեցիկ դեմք, որին, ըստ էության, ենթարկված էր նույնիսկ դեսպան Լոուրըրը:

Դեսպան Լոուրըրի գեկուցագրերից կարելի է եզրակացնել, որ երիտթուրքերն ավելի վատն էին քաղաքականության մեջ, քան Աբդուլ Համիդը:

Հատկանշանական է, որ անգլիական դիվանագետները, մասնավորապես, դեսպան Լոուրըրը, երբեմն երիտթուրքական կոմիտեն անվանում են «Միության և Առաջադիմության հրեական կոմիտե», խոսում են ֆրիմասոնների և հրեա երիտթուրքերի դաշինքի մասին, այն մասին, թե ինչպես հրեաները երիտթուրքերի գլխավոր ոգեշնչողներն էին: Էլիե Քեդուրին գրում է, որ Օսմանյան կայսրությունը դարձել էր հրեաների ձեռքին մի գործիք հրեական պետության ստեղծումն իրականացնելու ճանապարհին: Իսկ մինիստր Չարլիզին իր հուշերում գրել է, թե Օսմանյան կայսրությունը պառլամենտական կառավարման տարիներին իրականում գտնվում էր հրեաներին ենթակա ծախու երիտթուրքական կոմիտեի կողմից գլխավորվող բանակի իշխանության ներքո:

Յետաբերական է իմանալ, որ արաբական շարժման մահմեդական ղեկավարներն այն տարիներին կասկածի տակ վերցրին «Միություն և Առաջադիմություն» կոմիտեի անկեղծությունը հրեաների և ֆրիմասոնների հետ նրա ղեկավարների ունեցած

սերտ կապերի հետևանքով:

Էլիե Քեդուրին այս բանը ցույց է տալիս, հենվելով մասնավորապես պրոֆեսոր Ջ. Ն. Ջեյնի «Արաբական նացիոնալիզմի առաջացումը» (Բեյրութ, 1966թ. էջ. 89) գրքում բերված փաստերի վրա:

Ջզվանք է առաջացնում «հայագի» այն մարդկանց քստմնելի վարքագիծը, որոնք իրենց դիրքը, կարիերան պահելու համար անդամագրվել էին ֆրիմասոնական ժողովարաններին, համագործակցում էին հրեական կազմակերպությունների հետ:

Էլիե Քեդուրին հավաստում է, որ 1919 թվականի Փարիզի խաղաղության կոնֆերանսի մասնակից բրիտանական պատվիրակների համար Ֆորին Օֆիս-ի պատմագիտական բաժինը պատրաստել էր տեղեկատու գրքեր: Դրանցից առաջինը կոչվում էր «Մահմեդական պատմությունը», հեղինակն էր Աբդու Մա Արնոլդ Ջ. Թոմսոնը: Այդ գրքում Արնոլդ Թոմսոնը գրել է, որ «Սալոնիկի հրեաներն անբաժանելի են «Միություն և Առաջադիմություն» կոմիտեից»:

Է. Քեդուրին գրում է, որ հրեաները և երիտթուրքերը միավորվել էին ետին պլան մղելու հայերին, հույներին, արաբներին, նվազեցնելու նրանց դերն ու տեղը կայսրության քաղաքական կյանքում: Նա փորձում է հանդգնել, թե հրեաներն ատում էին ցարական Ռուսաստանը, իսկ Անգլիան Ռուսաստանի դաշնակիցը լինելով, իր դեմ էր տրամադրում հրեաներին: Վերջիններս երիտթուրքերի հետ սիրախաղում էին նույնպես հակաանգլիական հողի վրա: Նա ցույց է տալիս, որ «Միություն և Առաջադիմություն» կոմիտեն, ֆրիմասոնությունը և հուդայիզմը սերտ և խճճված կապերի մեջ էին:

Փաստաթուղթը որոշակի պատկերացում է տալիս թուրքական գործերում անգլիական դիվանագիտության նրբին մեթոդների ու մոտեցումների մասին:

Անգլիական դիվանագետներն ուսումնասիրում էին կացությունը, քաղաքականությունը կառուցում այն փոփոխությունների հաշվառումով, որ տեղի էին ունենում երիտթուրքական իրականության մեջ:

Մեծ Բրիտանիայի արտաքին գործերի մինիստր սըր Էդ. Գրեյը շտապել էր երիտթուրքական հեղափոխությունը «հիասքանչ» հռչակել: Եվ, ընդհանրապես, արևմտաեվրոպական քաղաքագետները գովասանքներ շռայլեցին երիտթուրքական հեղաշրջման չափավորության հասցեին, ճանաչելով տարիներ շարունակ եվրոպական մայրաքաղաքներում ծվարած երիտթուրք պարագլուխներին, իմանալով նրանց պատկանելությունը, նրանց քաղաքական դավանանքը:

Նման վերնագրերի նշանակությունը մեծ է, քանզի ցայսօր համաշխարհային պատմագիտությունը գրկված է երիտթուրքական գործունեությանը վերաբերող թուրքական պետական արխիվների հարուստ նյութերից օգտվելու հնարավորությունից:

*Ջ. Ս. Կիրակոսյան
Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
«Արևելագիտության հարցեր» Պրակ. 1-2 1983թ.*

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԵՏԸ ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Միևնույն հետևանքը նկատելի էր Հունգարիայում, որտեղ հունգարացիները, որ պատկանում են թուրքական ցեղին՝ նրանց նման գուրկ են գործիմացության իրական ինստիտուտներից: Հունգարիան համարյա ամբողջությամբ ընկել է հրեաների տնտեսական ու ֆինանսական տիրապետության տակ: Վերջիններս կարծես թե խճճել են տնտեսական գործերի մեջ զբաղված թուրքերին իրենց ցանցի մեջ, իսկ քանի որ այնպես է ստացվել, որ Թուրքիայի մեջ են մտնում Իսրայելի սուրբ վայրերը, շատ բնական է, որ հրեաները պետք է ձգտեին բացառիկ ազդեցության դիրք ունենալ իրենց իղեպետներն առաջ մղելու, այսինքն Պաղեստինում կամ Բաբելոնում վերջնական ինքնավար հրեական պետություն ստեղծելու համար, ինչպես բացատրել է Իզրաել Ջանգվիլն ապրիլ ամսին «Ֆորտմայթլի ռեյու»-ի մեջ հրապարակված իր հոդվածում: Նա ուզում է մի քարով երկու թռչուն խփել, եթե կարողանա թուրքերից դեպի Թուրքիա հրեաների անսահմանափակ ներգաղթի իրավունք ստանալ, մի նպատակ, որ նա հետապնդել է նախկինում տարիներ շարունակ և Միջագետք տեղափոխել Ռուսաստանում և Ռումինիայում ճնշված իր կրոնակիցների փողերից մի քանի միլիոն: Օտարերկրյա հրեաների «անսահմանափակ ներգաղթի» դիմաց նա երիտթուրքերին առաջարկել է զոհաբերել իր մայրենի լեզուն և փոխարինել այն թուրքերենով և նույնիսկ իր վրա է վերցրել ամբողջ թուրքական ազգային պարտքը: Դոկտոր Նազիմը, Սալոնիկի կոմիտեի առավել ազդեցիկ անդամներից մեկը, որն ինչպես ատում են հրեական ծագում ունի, իր վստահված գործընկերոջ հետ (իրականում Ֆայիթ Բեյ Տոլեդո, սալոնիկցի մի կրիպտոհրեա) այցելել

է Ջուդ բըլոնիսեյշն ըստշիեյշն-ի Փարիզի մասնաճյուղը և այն ժամանակվանից բացահայտորեն աջակցել 200000 ռուսիական հրեաների Մակեդոնիա և մի քանի միլիոն ռուսական հրեաների Միջագետք ներգաղթելու գործին:

Իգրանէ Ջանգվիլը, վերը նշված «Ֆորտմայթի ռեյու»-ի ապրիլյան համարի իր հոդվածում հույս է հայտնում, որ ներկա մեծ վեգիրը Հաքքի Փաշային «կարելի է վստահել, որպեսզի նա Բ. Դաանը ողջամիտ խորհուրդ տա այդ հարցի շուրջ, այսինքն Միջագետքում հրեական ինքնավար պետության օգտին: Հաքքի Փաշային մի հրեա անձնական քարտուղար էր տրամադրվել և նա ավելի հաճախ սկսեց այցելել մի հրեական տուն, բայց հրեական նախագծերը տակավին չեն իրագործված: Անկասկած, երբ երիտթուրքերն իրենց ծանր ռազմական ծախսերի հետևանքով փոխառության կարիք ունենան, հրեական պարտատերերը հետագա ճնշում կգործադրեն նրանց վրա:

Աբդուլ Համիդը, երբ գտնվում էր ֆինանսական ծանր դժվարությունների մեջ, մերժել էր սիոնիստների պարագլուխ Հեղբայրներին անսանտիպ առաջարկությունը, և թվում է, թե միևնույն գաղափարն է փայլաբայում Ջանգվիլն իր մտքում, երբ նկատում է, «քանի դեռ երիտթուրքերն ավելի քիչ առողջ բանականություն ունեն, քան փող, պետք է նրանց հասկացնել, որ իրենց կայսրության համար հսկայական առավելություն կլինի թույլատրել արդյունագործ և ոչ մարտաշունչ սպիտակ բնակչության խաղաղ ներհոսքը»:

Ջանգվիլն ասում է, թե օսմանյան պառլամենտի չորս հրեա երեսփոխաններ կատաղի հակասիոնիստներ են: Նրանք կարող են իրենց ձևացնել այդպիսի բառիս պաղեստինյան, բայց ոչ ամենևին միջագետքյան իմաստով:

Երիտթուրքական քաղաքականության այս գիծը չեն կարող անտեսել նրանք, ովքեր պետք է կապ ունենան Միջագետքում, Սիրիայում և նույնիսկ Եգիպտոսում նախագծվող ձեռնարկությունների հետ: «Շեֆակ»-ը («Օրոր» Կ. Պոլսում մեկ տարի առաջ հիմնադրված սիոնիստական օրգան) անընդմեջ իր ընթերցողներին հիշեցնում է, որ Եգիպտոսը, փարավոնների երկիրը, որը հրեաներին ստիպեց բուրգեր կառուցել, Իսրայելի ապագա ժառանգության մի մասն է:

Այս տեսությունն իհարկե հնչում է որպես հեռու գնացող մի բան, բայց ակնհայտորեն պաշտպանություն է գտնում և քարոզվում որոշ իդեալիստների կողմից: Համենայն դեպս Միջագետքը և Պաղեստինը հանդիսանում են հրեաների վերջնական նպատակը: Ամիջջական նպատակը, որի համար նրանք աշխատում են, փաստորեն թուրքալիք բացարձակ տնտեսական նվաճումն է, և այդ երկրում նոր ձեռնարկումները: Վերը ցույց տրվեց, որ նրանք արդեն իրենց ձեռքում են պահում կամ վերահսկում են երիտթուրքական կառավարության մեխանիզմի առանցքային կետերը, թեև հասարակաց աշխատանքների միևնույնությունը, որը կարող է ներառել կոնցեսիաներ շնորհելու վրա, դեռևս մի հայի Հալաբայում է ֆեյդոն ձեռքում: Երբ նրա նախորդը, մի այլ հայ, ազատվեց այդ պաշտոնից, վճռական փորձ արվեց նրա փոխարեն նշանակելու մի հրեայի կամ հրեաների մի թեկնածուի: Բայց, առանձնապես Ադանայում հայերի կոտորածից հետո, հարմար գտնվեց, որպեսզի հայերը շարունակեին իրենց ձեռքում պահել մի որևէ միջատրական պորտֆել: Երկու ամիս առաջ թվում էր, թե Հալաբայում անկման եզրին է, բայց նոր շունչ առավ այն նույն ժողովարանի մասոն դառնալով, որին անդամ էին Թալեթ Բեյի ու Ջավիդ Բեյը: Նրա դիրքն այժմ դեռ խախտու է և նրա դեմ առավել կատաղի և հարատևող հարձակումները կատարվում են հրեաների կողմից ֆինանսավորվող «Լը ժոն Թյուլը» թերթի կողմից, մինչդեռ լուրեր են տարածվում, որ նրան փոխարինողը լինելու է հրեա կամ թուրք, որը մի հրեա ունենա, որպես իր աջ ձեռքը:

Ակնհայտ է, որ երիտթուրքական խորհուրդներում իր բացառիկ տիրապետությունը պահպանելու բացառիկ կենսական շահագրգռվածություն ունեցող հրեան հավասարապես շահագրգռված է նաև միշտ վառ պահել անհամաձայնությունների այն կրակը, որ կա թուրքերի և նրա (հրեաների) հնարավոր թշնամիների այսինքն հայերի ու հույների մեջ, մինչդեռ պետք է եզրակացնել, որ հրեան չէր հակադրվի նոր վարչակարգին, որը կմեծացներ երբայցի ֆինանսների հանդեպ ունեցած ազգային պարտքի զգացումը: Թուրքական հեղափոխության այս սապեկուրի շուրջ որոշ մանրամասնությամբ խոսվել է, քանի որ բացի իր պատմական նշանակությունից, այն ունի ուղղակի ու անուղղակի առնչություն Մերձավոր Արևելքի կողմնակի պորթլեմների ուսումնասիրության հետ: Հրեան ատում է Ռուսաստանը և նրա

կառավարությունը, և այն փաստը, որ Անգլիան այժմ լավ հարաբերությունների մեջ է Ռուսաստանի հետ, Թուրքիայի և Պարսկաստանի հրեաներին որոշ չափով տրամադրում է Բրիտանիայի դեմ, մի բան, որ, իմ կարծիքով, գերմանացիները լավ են գիտակցում: Հրեան կարող է օգնել երիտթուրքերին իր խելքով, առևտրի հմտությամբ, Եվրոպայի մասնուլի վրա ունեցած իր հսկայական ազդեցությամբ, դրամով, փոխարենը ստանալով տնտեսական արտոնությունները և Իսրայելի իդեալների վերջնական կենսագործում, մինչդեռ երիտթուրքը ցանկանում է վերանվաճել և ամրապնդել իր ազգային անկախությունը և թոթափել Եվրոպայի խնամակալությունը, որպես մասն ընդհանուր ասիական վերածնունդի, ընդ որում այնպիսի ուղիներով ու արագությամբ, որը շարքային արևմտաեվրոպացուն շուկինիստական կթվար: Հրեաները միջոցներ տրամադրելով թուրքերին, նրանց վրա իշխանություն ձեռք բերեցին, և որպեսզի պահպանեն այդ իշխանությունը, նրանք գոնե արտաքնապես պետք է երիտթուրքերին օգնեն իրագործելու իրենց «ազգային» երազանքները: Երկուսին էլ անհրաժեշտ են ծածկամտությունը և խաբուսիկ մեթոդները: Արևելյան հրեան գաղտնի ուժերի հետ գործ ունենալու մեծ գիտակ է, իսկ մայրցամաքային տիպի ֆրիմասոնությունը ընտրվել է որպես ամենաարդյունավետ դիմակ, որը կծածկի շարժման ներքին գործելակերպը: Վերը նշվեց, որ սկզբում մասոնության նոր ձևը Թուրքիայում «եղբայրացավ» 50 տարի առաջ Կ. Պոլսում հիմնված բրիտանական, այսինքն շոտլանդական ժողովարանների հետ, բայց շուտով վերջիններս հայտնաբերեցին, որ հիմնականում հրեաների կողմից ղեկավարվող տեղի ժողովարանների ուղղություններն իրենցից ներկայացնում են միայն անառակություն և իսկական ֆրիմասոնության խեղաթյուրում: Ի վերջո Շոտլանդիայի Մեծ ժողովարանը նրանց հայտարարեց «կեղծ» և իր դեմերը փակեց բոլոր նոր մասոնների առջև, դրանց թվում և ամենակարող միևնույններ Թալեթ Բեյի ու Ջավիդ Բեյի առջև: Վերջիններս, որ իրենց ձեռքում էին պահում Թուրքիայի բանակը, ֆինանսները, զինվորական օրենքը, պառլամենտը, կարճ ասած՝ կայսրության ճակատագիրը, վիրավորվեցին «անգլիացիների հարվածից», մի ձևակերպում, որն արագ տարածվեց շնչացող սալոններով, և հնարավոր է, որ դրա հետևանքով նրանք դարձել են նվազ բրիտանասեր: Նկարագրում էին, որ նրանք, «կատաղել» են այս վիրավորանքից, սակայն հիմք չկա կարծելու, որ այն ստիպեց նրանց արմատապես փոխել իրենց կարծիքների բարեկամական քաղաքականությունը հանդեպ մեզ: Միուցե մեք կարող ենք նաև կանխածի տակ առնել նրանց մեղավորությունը և ենթադրել, որ նրանք համարյա ոչ մի տեղեկություն չունեն տեղի ժողովարանների անդամների քաղաքականության և հեռավոր հայացքների մասին: Ընդ որում տեղի ժողովարանների անդամները մտերիմ կապերի մեջ են Եգիպտական ֆրիմասոնների հետ, որոնք Կահիրեում, Ալեքսանդրիայում և այլ վայրերում գործում են նույն ընդհատակյա ճանապարհով: Այստեղի որոշ ուլտրաշուկինիստական մասոններ գործակցում են Եգիպտոսի հակախեղհիֆական և հակաանգլիական կուսակցությունների հետ, իսկ մի արքա երեսփոխան և մասոն, վերջերս հայտարարեց, որ ինքը հիմքեր ունի կարծելու, որ պրոպագանդայի արդյունք հանդիսացող նրանց հետին մտքերը մեկը եղել է օտոմանյան նավատորմի պարբերաբար ցուցադրումը Ալեքսանդրիայում, խլրտումներ առաջացնելու նպատակով, որոնք կհանգեցնեն անկարգությունների, որոնց ընթացքում նորին Մեծությունը կհեղհիջը «սև ձեռքի» միջամտությամբ պետք է անհայտանար, իսկ Հալիմյան ճյուղի մի անդամ պետք է նշանակվեր Խեղհիֆի որդու ռեգենտ, մեծ վերջերս Պարսկաստանում տեղի ունեցած դիմաստիական փոփոխության:

«Միություն և Առաջադիմություն» կոմիտեն անկասկած խրախուսում էր պարսիկներին և գործակցում նրանց հետ վերը նշված խնդրում, և այժմ խոսք կա, որ հիմնվելու է մի պարսկական Գրանտ Օրինտ, պարսկական նոր դիվանագիտական հավատարմարար Ֆերաջուլլահ Խանն էլ վերջերս դարձել է մասոն: Այսպիսի հայացքների տեր երիտթուրքը պատկանում է «ասիական մացիոնալիստ» տիպին, և որքան էլ նա երախտապարտ լինի մի եվրոպական կառավարության նրա մատուցած ծառայությունների համար, նա իր «հայրենասիրական» պարտքը կհամարի օգնել Արևելքի մյուս ժողովուրդներին իրենց «ազատության համար մղվող արդարացի պայքարում», լինի դա Եգիպտոսում, թե Հնդկաստանում, ազատվելու եվրոպական «կապանքներից»: Կոմիտեն քաղաքականություն է վարում ելնելով ոչ սենտիմենտալ նկատառումներից, և երիտթուրքերին ծառա-

յություն մատուցած յուրաքանչյուր տերություն կոպիտ սխալ կգործի, եթե թուրքիայից երախտագիտություն ակնկալի:

Ասում են, թե Բաղդադի երեսփոխան և արտաքին հարաբերությունների մեջ Կոմիտեի լավագույն գիտնականներից մեկի Իսմաիլ Ջաբրի Բեյի (Բարան Ջադեհի) եղբայր Չիքմեք բեյն աշխատում է Ռեուֆ Փաշայի մոտ, Կահիրեի օտոմանյան գործակալությունում: Ինչպես երևում է, Չիքմեք բեյը կասկածելի գործարքներ է կատարում զլխավորապես որոշ սիրիացիների միջոցով, դրանց մասնակից է նաև Մուհամմեդ Ֆարիդը և նման նացիոնալիստներ, հակառակ իր պետի օրինավոր վարքագծի:

«Լյա ժեոն Թյուրք»-ը, որն Օտոմանյան մայրաքաղաքի մյուս օրգանների նման օժանդակություն է ստանում հրեաներից, մերթ ընդ մերթ կատաղի հակաանգլիական հողվածներ է տպագրում եգիպտական գործերի շուրջ: Գրողներից մեկը՝ Կոմիտեի սենատոր Նուրի Բեյի որդի, Կոմիտեի անդամ կրետացի Ջելալ Նուրին է: Մի ուրիշ գրող էլ լեհ ռենգատ Սեյֆեդին Գաստուտուն է, որը մի ժամանակ ֆինանսական կապեր է ունեցել Օպենհայմի հետ, մի գերմանացի հրեա, որն Աքաբայի միջադեպից ի վեր լավ հայտնի է Կահիրեում: Սեյֆեդին Գաստուտուր Յուսեին Յասիբ անունով մի եգիպտացու հետ վերջերս Կ. Պոլսում մի պանիլամական օրգան է հիմնել ֆրանսերեն և թուրքերեն լեզուներով, որը կոչվում է «Լյա Թրիբյուն դե Փիլիս» (թուրքերեն «Քուրսի-ի-միլլե»): Բացեիբաց խոստովանվել է, որ նրա նպատակն է Յնդկաստանի, Եգիպտոսի, Ռուսաստանի, Թունիսի, Ալժիրի և այլ երկրների միլիոնավոր «ճնշված» եղբայրների մոտ արթնացնել համերաշխության զգացմունք հանդեպ երիտթուրք մահմեդականների: Թերթը հայտնում է, թե Եվրոպայի քաղաքականությունը հակախլամական և հակասափական է, և որ թուրքերը չպետք է հավատան եվրոպացիների բարեկամության մասին երկերեսամի հայտարարություններին: Ինչ վերաբերում է Անգլիային, թերթը մեջ է բերում Ահմեդ Ռիզա Բեյի հայտարարությունը. «Օտոմանյան կայսրության փլուզումը կուժեղացնի և կամրապնդի նրա հզորությունը Եգիպտոսում և Արաբիայում»:

Յուսեին Յասիբ Բեյը մի տեսակ եգիպտական նացիոնալիստների պատգամավորն է այստեղ և զբաղվել է որոշ երիտասարդ նացիոնալիստների թուրքական դպրոցներ ուղարկելով: Նա մի եղբայր ունի, որը գործակցում է Մուհամմեդ Ֆարիդի հետ:

Որո՞նք են, ուրեմն, Երիտթուրքերի հավանական ձգտումները: Նրա քաղաքական ներկայացուցիչներն են Թալեաթ Բեյը, որը հեռագրատան ծառայող է եղել և ստացել է ամսական 3 թուրքական ֆունտ, ֆինանսների մինիստր Ջավիդ Բեյը, որն եղել է դրպրոցի ուսուցիչ և ստացել է ամսական 10 ֆունտ և Յուսեին Ջավիդ Բեյը, երեսփոխան և «Թանհին»-ի խմբագիր, որը ժամանակին Աբդուլ Յամիդի համար էլը 4 պենսով վեպեր է թարգմանել թուրքերեն: Նրանց բնական բնագոյն էր և այժմ էլ մնում է ուրիշներին մինչև իրենց մակարդակն իջեցնելը: Երեսուն միլիոնանոց կայսրությունում թուրքական տարրը կազմում է մոտ վեց միլիոն: Իսկական սահմանադրական վարչակարգի պայմաններում, որը թուլլատում է որոշակի շիտակություն և ազատություն մյուս տարրերի հանդեպ, այն կուլ կզնար, մանավանդ, որ այն զիջում է մեծամասնությանը (արաբներին, հույներին, բուլղարներին և այլն) խելքով, կրթությանը և առևտրական հատկանիշներով: Թուրք ազգը կարող է պահպանել իր դիրքերն իբրև իշխող ազգ միայն կռվելու իր կարողությամբ, այսինքն իր բանակով: Մայրաքաղաքն ու պառլամենտը նա իր ձեռքում է պահում զինվորական օրենքի միջոցով: Յայերին վախեցրին Ադանայի ջարդերով, հույներին լռեցրին ահաբեկման ենթարկելով, բուլղարների քաղաքական կյանքին վերջ տրվեց բռնի կերպով փակելով նրանց ակումբներն ու ընկերությունները: Այսբանն արվեց պոտենցիալ «կատաղի» քրիստոնեական տարրերի հանդեպ: Այժմ թուրքական բանակը «հանդարտացնում է» անհնազանդ ալբանական մահմեդականներին, և, հավանաբար, նույն բանին կենթարկվեն նաև քրդերն ու արաբները: Քանի որ թուրքական տարրը չի կարող փայլել իր մտավոր կամ առևտրական նվաճումներով, բնագործ ստիպում է նրանց ցուցադրել իրենց առավելությունը ռազմական «գործունեությունը»: Եթե նրան հաջողվի ձեռք բերել կայսրության լուռ հնազանդությունը, նրա մղումը կլինի ակտիվ շովինիստական քաղաքականություն վարելը Պարսկաստանի, Եգիպտոսի, Յունաստանի և միգուցե Բուլղարիայի դեմ: Տվյալ պահին նրան զբաղեցնում են Կրետեի հարցի հետ կապված ողջամիտ դատողությունները, որի նպատակը լուծման համար դեռևս անհրաժեշտ է Եվրոպայի բարի կամքը: Վերջինիս առկայությունը միայն կգործեր նրա անորոշակը՝ հասնելու նույն հաջողություններին նաև Եգիպտոսում և այլուր: Սակայն այս

ամենը կախված է եվրոպացի, այսինքն՝ զլխավորապես հրեա ֆինանսիստներից, որոնք տրամադրում են նրան անհրաժեշտ գումարներ պահելու մի բանակ, որը հակադրվում է նրա տնտեսական զարգացման փաստական վիճակին: Ներկայումս Թուրքիայի սահմանադրական վարչակարգը մի խաբեություն է, և նայելով դեպի ապագան, մի համարյա անլուծելի պարբեր է թվում, թե ինչպես կարող են թուրքերն իսկական սահմանադրական վարչակարգի օրոք պահպանել իրենց գերիշխանությունը, հենվելով միայն ուժի վրա: Ըստ էության երիտթուրքերն իրենց համարում են արթնացած Ասիայի ավանգարդը: Երևակայում են, թե իրենք են կոչված պաշտպանելու Պարսկաստանում ծրուվող ազատությունը, որին «սպառնում է Ռուսաստանի և Անգլիայի եսասիրական մեծամիտ քաղաքականությունը»: Այստեղից էլ նրանց արկածախնդիր քաղաքականությունը Արևմտյան Ադրբեջանում, նրանց ընդհատակյա կապերը երիտպարսկական անջումանների (միությունների) հետ, ինչպես նաև կապերը Պարսկաստանի դեմ կատարվելիք գերմանական ինտերվենցիայի պլանների (ինչպես 1906թ. Մարոկկոյի ինտերվենցիան), և կովկասյան հեղափոխականների հետ: Նրանք կապեր ունեն նաև Ռուսաստանի հայ ծայրահեղական (դաշնակներ) և հրեա հեղափոխականների հետ, և հույս են տածում թուլացնել և անջատել այդ շարժումները, հուզումներ և ներքին անհանգստությունները հրահրելով:

Վայելելով հրեաների աջակցությունը, նրանք նաև կոկետություն են անում թուրանյան ծագում ունեցող իրենց հունգար եղբայրների հետ և փորձում են իրենց համակրող հոսանք ստեղծել Աֆղանստանում և Յնդկական մահմեդականների շրջանում:

Երիտթուրքերը, մասամբ հրեական մատուցված ոգեշնչմամբ, մասամբ էլ այն բանի պատճառով, որ ֆրանսերենը Լևանտում լայնորեն տարածված միակ լեզուն է, պատճենավորում են ֆրանսիական հեղափոխությունը և նրա անմարդկային և դաժան մեթոդները: Ֆրանսիական հեղափոխության զարգացումը հասցրեց անտոգոնիզմի Անգլիայի և Ֆրանսիայի միջև, և եթե թուրքական հեղափոխությունը զարգանա նույն ուղղությամբ, այն կտանի Թուրքիային դեպի նմանօրինակ անտոգոնիզմի Անգլիայի իդեալներ և շահերի հետ:

Երիտթուրքական քաղաքականությունը մինչև օրս համարյա լրիվ օտարացել է օտոմանյան և հատկապես սիրիական արաբներին, որոնք հույների, բուլղարների նման կորցրել են Թուրքիայում իսկական սահմանադրական վարչակարգ ստեղծելու ամեն հույս, վախենալով թուրքերի ծանր ձեռքից, և փորձում են համախմբվել մեկ միության մեջ, որը կպաշտպաներ արաբների շահերը: Նրանք ատում և արհամարում են թուրքերին, համարելով իրենց գաղափարապես և կուլտուրապես ավելի բարձր, երբեք չեն համաձայնվի թուրքաճակ և չեն վախենա սիոնիզմից ու հրեաների ներխուժումից Սիրիա և Միջագետք: Բայց նրանց միջև ընկած է անապատներ, բարձրների տարբերություն, միավորվելու ռասայական անկարելիություն, և նրանցից շատերը, երեսփոխաններ և ուրիշներ, իրենց հայացքն ուղղում են դեպի խեղճվաթ, որպես միակ «արաբական կառավարություն» և հույս են տածում, որ մի օր այն, բրիտանական հովանավորության ներքո, կենտրոնաձիգ ազդեցություն կունենա օտոմանյան բոլոր արաբների վրա: Շատերի մոտ այն գաղափարը ձևավորվել է որոշակի կերպով, մյուսների մոտ այն սաղմնային կամ կիսասաղմնային վիճակում է, բայց բոլորի մոտ էլ բացակայում է համակրանքն եգիպտական ծայրահեղ նացիոնալիստների ու նրանց մեթոդների նկատմամբ: Նրանցից ոմանք առաջարկում են, որ Եգիպտոսի Մեծ ժողովարանը, որը ճանաչվում է բրիտանական ֆրիմասոնության կողմից, փորձի իր թևի տակ առնել քաղաքական մասոնների «կեղծ» եգիպտական ժողովարանները: Միտքը, ինչ խոսք, ծիծաղաշարժ է և միայն վկայում է բրիտանական մասոնության ճշմարիտ սկզբունքների վերաբերյալ նրանց ունեցած սխալ պատկերացումը: Այդ մասոնությունն իհարկե քաղաքական չէ և հնարավոր է, որ Բրիտանիայի կողմից ճանաչվող եգիպտական մասոնները պետք է ղեկավարեն Անգլիայի ու Շոտլանդիայի Մեծ ժողովարանի հրահանգներով, որպեսզի խուսափեն «կեղծ եղբայրության» հետ ունենալիք ամեն տեսակի կապերից, որը մասոնությունն օգտագործում է պարզապես իր քաղաքական դավերը կոծկելու համար: Տեղի մասոնության վերաբերյալ վերը նշված բոլոր փաստերը և գնահատականները ձեռք են բերվել մասոններից, գաղտնի ճանապարհով, բայց, ինչպես բոլոր նմանօրինակ գաղտնի քաղաքական կազմակերպությունները, սա էլ շատ խաբուսիկ է, և հակում ունի իրեն ավելի խորը թաքցնելու, եթե զգա, որ իր գաղտնիքները

բացահայտվում են, ուստի կխնդրեի, որ այս փաստաթուղթը համարվեր խիստ գաղտնի: Այն մեծ չափով կհետաքրքրեր Կահիրեին, և ես կարծում եմ, որ դուք այն գաղտնի կերպով կփոխանցեք Գորստին: Նպատակահարմար կլիներ նաև փոխանցել այն թեմերին և միգրացիոն Զնդկաստանի կառավարությանը: Եթե Զնդկաստանի անվանի մահմեդականների զգուշորեն հասկացրել են, որ երիտթուրքական շարժումը լուրջ ազդեցության է ենթարկվում հրեաների ու արեհիստական քաղաքական ֆրիմասոնության կողմից, արդյունքը կլինի այն, որ ծայրահեղ շուփնիստ երիտթուրքերի կողմից տարվող ամեն մի պոտենցիալ հակաբրիտանական ազգային պանիսլամական պրոպագանդա ընդդիմության կարծանանա: Ես հիմքեր ունեմ կարծելու, որ իմ գերմանացի կոլեգան տեղյակ է այն մասին, թե հրեական ու լատինական մասոնությունն ինչ չափով է ոգեշնչում Կոմիտեին, և որ նա երիտթուրքերի քաղաքականության այս առանձնահատկության մասին գաղտնի կերպով իրագրել է պահել իր կառավարությանը:

Ձերդ անկեղծորեն՝
Ջերալդ Լոուրըր

Յ.Գ. Վերը ասվեց, որ Շոտլանդիայի Մեծ ժողովարանը հրաժարվեց ճանաչել նոր «Օտոմանյան Գրանտ Օրինստը», նրա մասոնությունը համարելով «կեղծ»: Բայց ես լուրեր ունեմ, որ ջանքեր են թափվում հաղթահարելու այս դժվարությունը, համոզելով Անգլիայի Մեծ ժողովարանին ճանաչել նոր թուրքական կազմակերպությունը: Նկատի ունենալով եգիպտական մասոնության տարօրինակ զարգացումը, ցանկալի կլիներ, որպեսզի Անգլիայի Մեծ ժողովարանը հետևեր իր շոտլանդական քրոջ օրինակին և հրաժարվեր հավանություն տալուց մի կազմակերպության, որն այսպիսի բազմադեմ քաղաքականություն է վարում:

Ամսագիր - «Միդլ Իսթերն Սթադիս», Լոնդոն, հատոր 7, 1971թ. հ. 1, էջ 89-104, Քեդրյո-Է, «Երիտթուրքեր, ֆրիմասոններ և հրեաներ»:

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մասոններ - Դեռևս Սողոմոն թագավորի օրոք կազմակերպված «Ազատ քարտաշների միություն» գաղտնի կազմակերպության տարատեսակը: 18-րդ դարում ծնունդ առավ Մասոն անունով մի հրեայի նախածնունդային:

Ի տարբերություն «Ազատ քարտաշների միության», մասոնական կազմակերպության մեջ կարող էին ներգրավվել նաև ոչ հրեաները:

Մասոնությունը (ֆրանկմասոններ և այլն) պաշտոնապես իր նպատակն է հայտարարում առաջադիմությունը, լուսավորությունը, դեմոկրատական ազատություններն ու հավասարությունը, սակայն իրականում այդ լոզունգները լոկ դեկորացիա են քողարկելու համար գլոբալ անբարեխոս գործունեությունը:

Մասոնությունն իր նպատակին հասնելու համար կանգ չի առնում ոչ մի մեթոդի, ոչ մի զոհի առաջ, ինչպես ցույց է տալիս թեկուզ երիտթուրքերի օրինակը:

Պետք է նկատել, որ այս օրինակը նրա գործելակերպի հիմնական մեթոդն է:

2. «Միություն և Առաջադիմություն» կոմիտե.- Այլ կերպ՝ երիտթուրքական կուսակցություն, որ կազմակերպվեց 19-րդ դարի

վերջերին, այն ժամանակ Օսմանյան կայսրության կազմի մեջ մտնող Զունաստանի Սալոնիկ քաղաքում, գաղտնի հրեաներից (կրիպտոհրեա), Բեռլինի սիոնիստական կոնգրեսի որոշմամբ:

Պաշտոնական նպատակը.- Թուրքիայում սուլթանի հետադիմական կառավարության տապալումն էր և կայսրության բոլոր ժողովուրդներին հավասարություն, առաջադիմություն և դեմոկրատական իրավունքներ ապահովելը, այդ հիմունքների վրա՝ կայսրության բոլոր ժողովուրդներին (հույներ, բուլղարներ, ալբաններ, հայեր, արաբներ և, իհարկե՝ թուրքեր) միավորելով ամրապնդել կայսրությունը:

Իրական նպատակը.- Կայսրությունը քայքայելով («ներսից պայթեցնելով») այլոց թվում, նրա կազմից դուրս բերել Պաղեստինը, հետագայում հրեական պետություն հիմնելու նպատակով: Այդ ընթացքում իրենց ձեռքը վերցնել Թուրքիայի բոլոր քաղաքական ու սոցիալական լծակները ինչպես՝ նախ վերը նշված նպատակի հաջող իրագործման, այնպես էլ՝ հետագայում երկիրը շահագործելու համար: Ինչպես ցույց տվեց հետագայի պատմությունն այդ ճանապարհին նրանք զոհեցին հայերին ու մասամբ հույներին՝ խաղաղով թուրքերի կենդանական բնագոյների վրա, նրան տրամադրելով դահճի դեր:

3. Կրիպտոհրեա.- Բարդ բառ՝ կազմված հունարեն «կրիպտո» և հրեա բառերից: Կրիպտո - գաղտնի, ծածուկ, թաքնված: Այսպես են կոչվում այն հրեաները, որոնք այլևայլ նպատակներով ներկայանում են որպես տվյալ միջավայրի հարազատ ներկայացուցիչ, ըստ որում, դա արվում է ամենախիճնավոր ձևով՝ հավատի, փաստաթղթերի, անուն, ազգանունների, խոսակցական լեզվի, բարքերի և այլն, փոխման միջոցով: Երիտթուրքական կուսակցության կազմակերպման ժամանակ, նրա ղեկավար կորիզը կազմող սալոնիկցի 200 հրեա ընտանիքներ գրանցվեցին որպես ի սկզբանե թուրք և մահմեդական, այլ՝ ոչ թե որպես հավատափոխ եղած հրեաներ:

4. Թուրքիայի նոր զարգացումները.- Նրատի ունի երիտթուրքական կուսակցության հրահրած «հեղափոխական» շարժումներն ու նույն նախածնունդային հսկայական կայսրության ամբողջ տարածքի վրա սուկների պես ծլող մասոնական «ժողովարանները» կամ օթյակները:

5. Յըլդըզ պալատ.- Թուրքերեն «Յըլդըզ» - աստղ-թուրքական սուլթանների պալատը Ստամբուլում:

6. «Եղբայրություն».- նկատի ունի մասոնական օթյակը կամ ժողովարանը: Պաշտոնապես մասոններն իրար անվանում են եղբայր, իսկ կազմակերպությունը՝ եղբայրություն:

7. Ֆրիմասոն.- Բարդ բառ, կազմված անգլերեն «ֆրի» (ազատ) և մասոն բառերից:

Մասոնական համաշխարհային կազմակերպության ենթակայական բարդ համակարգում ինքնուրույնության որոշ աստիճան ունեցող մասոն:

8. «Գրանտ Օտոման».- Թուրքիայում կազմակերպված մասոնական գլխավոր օթյակը, որ նպատակ ուներ միավորելու բազմաթիվ մանր օթյակները:

9. Պանիսլամիզմ.- Հետադիմական կրոնաքաղաքական գաղափարախոսություն, որի հիմքում ընկած են խալիֆայի գլխավորությամբ իսլամ դավանող բոլոր ժողովուրդների քաղաքական միավորման, նրանց վերազգային մի ընդհանրություն լինելու գաղափարները:

Ձևավորվել է 19-րդ դարի 2-րդ կեսին:

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՈՀՄԱԾԱՌԸ» ԿՆԵՐԿԱՅԱՅՎԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆԸ

Հեռավոր Ալմերիայի ծովափնյա իր առանձնատանը գեղանկարիչ կնոջ ու տաղանդաշատ զավակների հետ ապրում և ստեղծագործում է իսպանացի ազնվական Գոնգալո Գուարչը: Մասնագիտությամբ ճարտարապետ, մեծահարուստ այս անձնավորությունը բազմաթիվ գրքեր է հեղինակել՝ նվիրված անարդարությունների, առաքանքների, հավածանքների, պատերազմների ու հարավերական խաղաղության մասին: Նրա «Հայկական տոհմածառը» վեպը ներկայացնում է Հայոց ցեղասպանությունը, ուր

հաճախ մարդասպաններն ու զոհերն ազականներ են դարձել...

Գուարչը անցյալ տարի եղավ Հայաստանում՝ շնորհիվ Իսպանիայում և Պորտուգալիայում ՀՀ դեսպան Էդուարդ Խոջոյանի: Հայաստանում նրան ընդունեցին և պատվեցին հանրապետության նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, գրողների միության նախագահ Լևոն Անանյանը, իսկ ՀՀ մշակույթի նախարար Ռուանդ Շառոյանը պարգևատրեց գրողին: Գուարչի «Հայկական տոհմածառը» հանձնվեց տպագրության, որը պատվով կատարեց արգենտին-

նահայ նվիրյալ Ռոզետա Յուսուֆյանը:

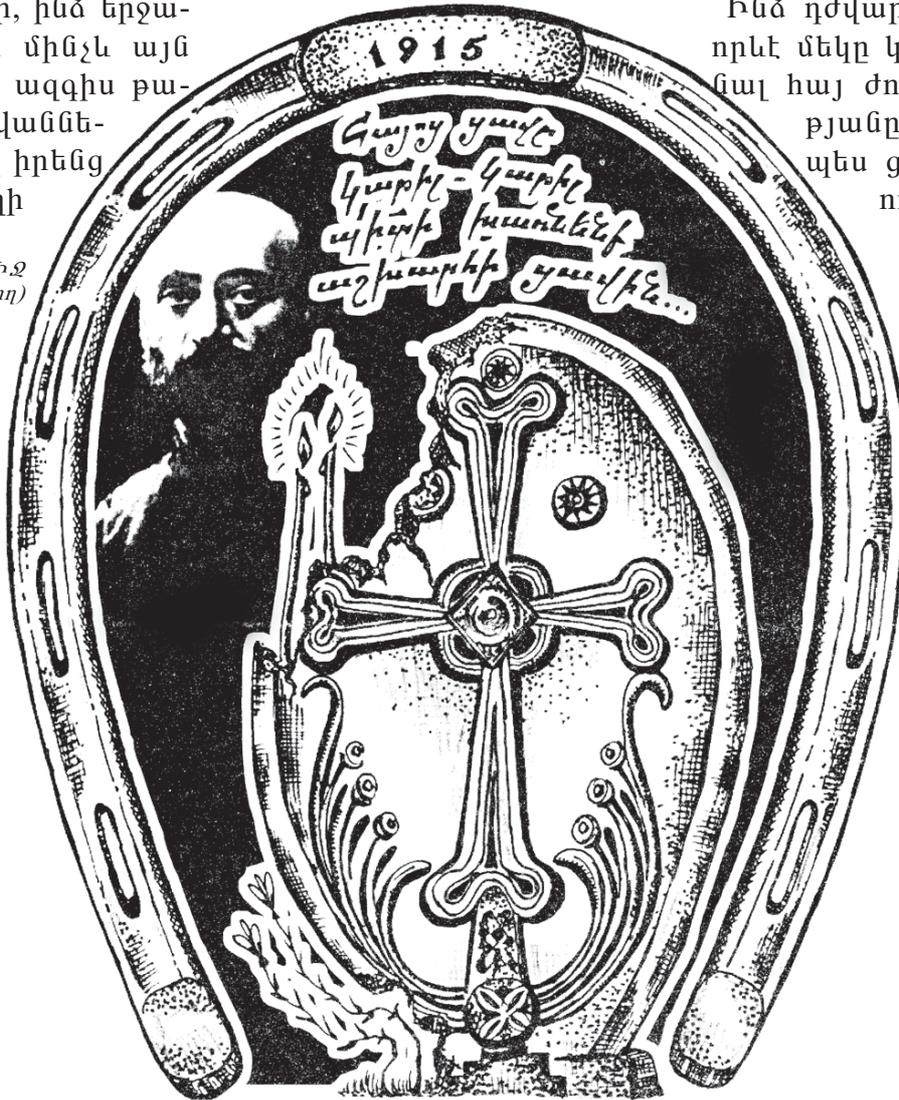
Գրքի հայերեն տպագրության ծախսերն ստանձնել են Հայաստանի գրողների միությունը և ՀՀԴաշնակցությունը: «Հայկական տոհմածառն» ապրիլի 24-ին Հայոց ցեղասպանության 90-ամյակի ոգեկոչման օրերին, ներկայացվելու է հայ ընթերցողին՝ ձեռամբ Գոնգալո Գուարչի: Նա խոստացել է մի գիրք նվիրել հայությանը՝ որպես գլխավոր հերոս ընտրելով ցեղասպանության վրիժառու Սողոմոն Թեհլերյանին:

7. ՄՈՍԿՈՅՅԱՆ, Ալմիրիա-Երևան

Եթե ես հայ լինեի, ինձ երջանիկ չէի համարի մինչև այն պահը, քանի դեռ ազգիս քափառական քարավանները չեն հավաքվել իրենց պապենական հողի վրա:

*Ջ.ՕԼԴԲԻՋ
(անգլիացի գրող)*

Ո՛վ մարդկային արդարություն, թող որ թքնեմ քո ճակտին:
(Սիամանթո)

Ինձ դժվար է հավատալ, որ որևէ մեկը կարող է ծանոթանալ հայ ժողովրդի պատմությանը՝ առանց խորապես ցնցվելու նրա մեծ ողբերգությունից:

(Ֆ.ՆԱՆՍԵՆ)

Մեր բոլոր մագաղաթները մուրճի պես հարվածում են անարդար պատմության ճակատին:

*Լ. ԽԱՉԻԿՅԱՆ
(պատմաբան, մատենագետ)*

Մեզ են գլխից են զարկել, բայց նորեն
Հայերն ապրել են, ապրում են, կապրեն:
Հազար դարեր են զարկել, բայց նորեն
Հայերն ապրել են, ապրում են, կապրեն:
Եղեռնազարկ էլ եղանք, բայց նորեն
Հայերն ապրել են, ապրում են, կապրեն:
ՀՈՎՀ. ՇԻՐԱՋ

Հայոց դեմ գործադրած ցեղասպանության ոճիրին իբրև արդյունք, Թուրքիա գրավեց ջարդված և տարագրված 3 միլիոն հայերու ահագին հարստությունը, շեն քաղաքներ ու գյուղեր, առավել՝ ստացվածք, ապրանք, առևտուր, որոնք միայն կանխիկ ոսկիի արժեքը քանի մը տասնյակ միլիարդի կհասներ: Եվ թուրքերը ունեցան շուրջ 300000 քառակուսի մղոն տարածությամբ հողամաս, 85 առ հարյուրը մշակելի, փարթամորեն արգավանդ հովիտներով ու դաշտերով:
Անդրանիկ Անդրեասյան

Հայաստանը շատ փլուզումներ է ունեցել, բայց նա այսպես կամ այնպես կանգուն էր, սակայն այս վերջինը գլխեց ու անցավ: Անգամ Լենկ-Թեմուրի, Շահ-Աբասի և Համիդի ավերումները չնչին, աննշան համեմատություններ են ներկայացնում այս վերջին, բոլոր ազգերի, բոլոր դարերում եղած սարսափներից գերազանց աղետի հանդեպ...
ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ

«Քանի դեռ չի ճանաչվել Հայոց ցեղասպանությունը, ես մաս հայ եմ»
Հայոց ցեղասպանության ճանաչման դեպքում կվերացվի թուրք և հայ ժողովուրդների միջև գոյություն ունեցող պատը, քանի որ 1915թ.-ից ի վեր հայ-թուրքական հարաբերություններ որպես այդպիսիք, գոյություն չունեն, և եթե այսպես շարունակվի, հարյուրամյակը կլրանա: Միայն ճանաչման դեպքում կսկսվեն անկեղծ հարաբերություններ:
Ես Անատոլիայից եմ և արմատներով էլ թուրք եմ: Մայր լեզուս թուրքերենն է, և ծնողներս էլ թուրք են: Քանի դեռ չի ճանաչվել Հայոց ցեղասպանությունը, ես մաս հայ եմ:
Ռաքրի Չարաքոլու
(թուրքական «Օզգյուր Բաքըշ»
(Ազատ հայացք) թերթի խմբագիր)

ՔՈ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԵՉ ՉԷ՛, ՈՐ ՊԻՏԻ ԱՊԱՅՈՒՅԵՄ

Լույս է տեսել մի գիրք, որի անհրաժեշտությունը հավանաբար վաղուց էր զգացվում: Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Հայկ Ղազարյանի «Հայ ժողովրդի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում» երկհատորյա աշխատության ռուսերեն տարբերակը (Երևան, «Տիգրան Մեծ»,

2004թ.) այն երկար սպասված գրքերից է, որը պատշաճ մակարդակով շարունակում է ցեղասպանության թեման: Եվ պատահական չէ, որ աշխատությունը ներկայացվել է նախագահի մրցանակի: Ըստ էության, այս գիրքը արժանի է համազգային ուշադրության: Նյութերի ծավալով, այդ թվում նաև առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ մտցնելու առումով, գիրքը, թերևս, իր հավասարը չունի: Այն նաև մեծաթիվ քարտեզներ և հազվագյուտ լուսանկարներ է պարունակում: Ժամանակին մնան երևույթ էր Ջոն Կիրակոսյանի «Երիտթուրքերը պատմության դատաստանի առաջ» գիրքը: (Ի դեպ, Ջոն Կիրակոսյանը Հայկ Ղազարյանի դոկտորական ատենախոսության պաշտպանության գիտական գրախոսն էր): Ո՞րն է այս երկու գրքերի տարբերությունը: Այս հարցին պրոֆեսոր Հայկ Ղազարյանն այսպես պատասխանեց. «Ջոն Կիրակոսյանի գիրքը գրվել է խորհրդային տարիներին և կրում է խորհրդային պատմագրության կնիքը, որոշակի գաղափարական չափորոշիչները: Դա անխուսափելի էր, այսպես գիրքը պարզապես լույս չէր տեսնի: Ջոնը ծայրաստիճանի ազնիվ ու հայրենասեր մարդ էր, սակայն որպես կուսակցական աշխատող, այնուհետև Հայաստանի արտաքին գործերի նախարար ոչ թե լռության էր մատնել, այլ ստիպված էր ուղղակի շրջանցել որոշ իրադարձություններ և փաստեր, մասնավորապես այն չարաբաստիկ դերը, որ խաղացել է Լենինը հայ ժողովրդի ճակատագրում... Ջոնը, ում հետ մենք շատ մտերիմ էինք, ինքն էր ցավով խոսում, թե ինչպիսի զոհողությունների է ստիպված եղել գնալ... Իմ գիրքը Ջոն Կիրակոսյանի գրքից տարբերվում է նրանով, որ ես գրել եմ ազատ, այն նյութերի հիման վրա, որոնք ժամանակին նրան հասանելի չէին, այդ թվում նաև ԽՍՀՄ արխիվները, արտասահմանյան աղբյուրները»: Մի ժամանակ պետությունն ինքն էր հոգ տանում գրքերի, այդ թվում և գիտական աշխատանքների տպագրության մասին: Այժմ, ավաղ, այդ հոգն ամբողջությամբ հեղինակի ուսերին է ընկած: Գրքի տպագրման բոլոր ծախսերը, ինչպես նաև ռուսերեն թարգմանելու հոգսերը ամբողջությամբ ծանրացած էին Հայկ Ղազարյանի ուսերին: 10 հազար դրամ պրոֆեսորական կենսաթոշակը, բնականաբար, չէր բավականացնում (միայն մեկ քարտեզ կազմելը մոտ 600 դոլար է): Ուստի գիտնականը հարկադրված էր վաճառել բնակարանը և անգամ կահույքը: Եվ մեկ է, գիրքը լույս տեսավ ընդամենը 500 օրինակ տպաքանակով, այդ պատճառով էլ գրքի մատչելիության մասին խոսք լինել չի կարող: Ցավոք, հարկ է փաստել, որ, ասենք, Ադրբեջանում մնան գիրքն անմիջապես կիրառարարավոր հսկա տպաքանակով, իսկ բարձր պետական այրերը հենց իրենք տրցակներով կթափանցեն արտասահմանյան դեսպանատներին... Թերևս արժե, որ և՛ Ազգային ժողովը, և՛ կառավարությունը, և՛ արտաքին գործերի նախարարությունը իրենց «նվիրատվական» ֆոնդում ունենային այդ գիրքը Հայաս-

տանի բարձրաստիճան հյուրերի համար, քանի որ, ինչպես ասում են ավելի լավ է մեկ անգամ տեսնել... Իմիջիայլոց, առաջխաղացում կարծես թե կա: Հայկ Ղազարյանի «Հայ ժողովրդի ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում» գիրքը նախատեսված է թարգմանել եվրոպական մի շարք լեզուներով, ընդ որում՝ նաև թուրքերենով (լավ կլինի, որ դա լոկ բարի մտադրություն չմնա): ԳԱԱ-ն դիմել է Հայաստանի կառավարությանը՝ պետպատվերի շրջանակներում վերահրատարակելու նաև հայերեն երկհատորյակը: Հուսանք, որ հայ լայն հասարակայնությունը ևս հնարավորություն կունենա ծանոթանալու այդ գրքին: *Նելսոն ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ*

ՎԱՉԳԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ «ՄԵՎ ՅՈՒՑԱԿԻՑ» 6 ՀՈԳԻ ՊԱԿԱՍԵՂ ԵՆ

«27»-ի ոճրագործության վարկածներից մեկն այն էր, իբր Վաչգեն Սարգսյանն իր ամերիկյան այցից հետո բերել էր ԱՄՆ պետդեպարտամենտի կազմած 24 հոգուց բաղկացած ցուցակ, ուր ընդգրկված էին 73 ամենակոռուստացված իշխանավորները, և հասցրել էր այդ ցուցակը ներկայացնել կառավարության անդամներին: Եվ ահա «168 ժամ» թերթը, իր վերջին համարում վկայակոչելով ամերիկյան քաջատեղյակ աղբյուրները, հաղորդում է, որ ԱՄՆ պետդեպարտամենտը մտադիր է ՀՀ իշխանություններին ներկայացնել 18 հոգանոց «սև ցուցակ», ուր ընդգրկված կլինեն առավել կոռուստացված և քրեականացված իշխանավորներն ու օլիգարխները, և այս անգամ ցուցակը տրվելու է նաև «մամուլի բերանը»: Ամենայն հավանականությամբ, և 24, և 18 հոգանոց ցուցակները հիմնականում համընկնում են, և հարց է ծագում, թե ինչու «սև ցուցակից» պակասել են 6 հոգի: Կարելի է ենթադրել, որ 1999-ի ցուցակի մեջ ընդգրկվածների մի մասը կամ այլևս չի պաշտոնավարում, կամ այժմ բնակվում է ՀՀ սահմաններից դուրս: *Գ. Գ.*

ՔԸՐՔ ՔԸՐՔՈՐՅԱՆԸ ՀԱՐՍՏԱՅԵԼ Է 3 ՄԻԼԻԱՐԴ ԴՈՒԱՐՈՎ

Ամերիկահայ մեծահարուստ Քըրք Քըրքոյանն, ըստ «Ֆորբս» հանդեսի, աշխարհի մեծահարուստների ցուցակում զբաղեցնում է 41-րդ հորիզոնականը: Եթե անցած տարի Քըրքոյանի ունեցվածքը գնահատվում էր 6 միլիարդ, ապա այս տարի՝ 8,9 մլրդ: Անցած տարի 600 միլիարդատերերի ցուցակում Քըրքոյանը 65-րդ տեղում էր: 2004 թ. Քըրքոյանը 8 միլիարդ դոլարով ծեռք է բերել «Մանդալայ» հյուրանոցներին, կազմիներ և զվարճանքի վայրերի ցանցը, հաղորդում է «Վաշտոնյանը»: 87-ամյա ամերիկահայն ունի երկու դուստր՝ Թրեյսի և Լինդա:

ԿԴԱՍՎԵՆ ՍՐԲԵՐԻ ՇԱՐՔԻՆ

Մայր Աթոռ Սբ Էջմիածնում ստեղծվել է հատուկ հանձնախումբ, որն աշխատանքներ է տանում Հայոց ցեղասպանության զոհերին Հայ եկեղեցու սրբերի շարքին դասելու համար: Իսկ մինչ այդ, ինչպես երկեղ նշեց Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ-ն, Մայր Աթոռի նախածեռնությամբ ապրիլի 24-ին Երևանի Մայր եկեղեցում Սբ Սարգիստում, կկազմակերպվի զոհերի հիշատակի ոգեկոչման արարողություն: Հանդիսությունը կմասնակցեն նաև Հայ եկեղեցու բոլոր թեմերի վեհափառ տերերը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՐԻ ՄԱՍԼՈ ԴԻՎԱՆ

ԳԵՊԻ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

Վլադիմիր Պուտինն այն կարծիքին է, որ Ռուսաստանի համար գաղթի քաղաքականությունը բարելավելու բնական միջոց է ԱՊՀ երկրների բնակիչներին ներգրավելը: «Համագործակցության պետություններից եկած մարդիկ կարող են լրջորեն ամրապնդել ինտեգրացիոն կապերը», - ասել է Ռուսաստանի նախագահը՝ ելույթ ունենալով ՌԴ Անվտանգության խորհրդի նիստում: «Մեզ համար դա ամենաբնական եղանակն է: Մեզ համար կարևոր չեն կրոնը, մաշկի գույնը: Կարևորն այն է, որ բոլոր այդ մարդիկ ռուսաց լեզվի կրողներ են և ոչլուրջությամբ հարմարվում են Ռուսաստանի կյանքին», - ասել է նախագահ Պուտինը:

ԱՐՄԵՆՊՐԵՍ

ԽԱՉԲԱՌԸ ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ՔՆԱԲԵՐՆ Է

Քնի մեխանիզմը նորագույն մեթոդներով ուսումնասիրելու արդյունքում անսպասելի եզրահանգման են եկել Վիսկոնսին-Մեդիսոն համալսարանի գիտնականները: Նրանք պնդում են, որ խաչքառ լուծելը նպաստում է խոր և հանգիստ քնելուն: Դետաքրքրական է, որ ուղեղի տարբեր հատվածները, կախված օրվա ընթացքում իրենց ստացած ինֆորմացիայի քանակից, տարբեր կերպ են քնում: Ուղեղի այն բջիջները, որոնք օրվա ընթացքում ստիպված են եղել ավելի շատ «տքնել», քնում են շատ խորը և գործնականում «ամբողջությամբ անջատվում» են: *Ներկայացրեց Լևոն ԳՐԱՂՆԱՆԸ*

ՄԵՐ, ՆՎԻՐՈՒՄ, ԳՈՒՄԱՐԱԾ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Ակնթարթն էլ բավական է, որպեսզի հերոս դառնաս, սակայն մի ամբողջ կյանք է հարկավոր, որ դառնաս արժանավոր մարդ...

Քրյուլայ

Երբ խոսվում է մարդու բարձրագույն հատկանիշների մասին, որոնք օրենքով չեն չափվում, դրանք միշտ բաղդատվում են աստվածային որակների հետ, քանզի Վանդոս մարդը պայմանավորում է իր ազգի իրական արժեքը, տեսակարար կշիռը, այլ ազգերի հետ համաշխարհային համահավաք երթում:

Վանդոս Ղարազյոզյան ծանրամարտի Եվրոպայի ֆեդերացիայի կոմիտեի անդամ, միջազգային բարձրագույն կարգի մրցավար, ծանրամարտի Հայաստանի ֆեդերացիայի փոխնախագահ, Լոռու մարզի ծանրամարտի ֆեդերացիայի նախագահ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի դոկտոր, Մոսկվայի հումանիտար ակադեմիայի ակադեմիկոս Կենսապահովման անվտանգության և բնապահպանության գիտությունների միջազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս: Ի դեպ, այդ բարձր պատվին նա արժանացել է աշխարհում եզակի ու մեծ ճանաչում գտած «Ծանրամարտ» օլիմպիական խաղեր, աշխարհի և Եվրոպայի առաջնություններ» գիրք-հանրագիտարանի համար, որի երկրորդ հատորը նվիրված է ծանրամարտի միջազգային մրցաշարերին, Հայաստանի առաջնություններին: Լույս է տեսել հայերեն և անգլերեն լեզուներով: Մարզաշխարհում ծանրակշիռ աշխատանքի համար Ամերիկայի կենսագրական ինստիտուտը Վանդոս Ղարազյոզյանին արժանացրել է իր սահմանած «Հազարամյակի ոսկե մեդալ» մրցանակին:

Գիտական մարզաշխարհում կատարած շնորհակալ աշխատանքի և ունեցած փայլուն արդյունքների համար վերոհիշյալ ինստիտուտի կողմից արժանացել է 2000թ. «Տարվա մարդ» տիտղոսին:

Հռչակավոր գիտնականներ ու մարզիկներ բարձր են գնահատել եզակի այդ հրատարակությունը, իսկ ծանրամարտի Եվրոպայի ֆեդերացիան արժանացրել է շնորհակալագրի ու ֆեդերացիայի 30-ամյակի մեդալի:

Խոսելով Կիրովական-Վանաձոր քաղաքի մարզական (և ինչու միայն մարզական) հարուստ ու բեղմնավոր էջերի մասին՝ չի կարելի չըջանցել մի անուն, որի հետ է կապված քաղաքի, մարզի հաջողություններն ու առաջընթացը: Կռահեցի՞ք այդ անունը՝ Վանդոս Ղարազյոզյան:

Զնայած բոլորում է իր 65 տարին, բայց հոգով տակավին երիտասարդ է, առույգ ու կենսախիմ: Կասեք, թե ծեծված նախադասությունների շարան է, որ գրվել է 65, 165, 1065 անգամ: Նրա մասին շատ է գրվել. միութենական, միջազգային, հանրապետական մամուլում: Միզուցե այս անգամ կարելի էր խուսափել միօրինակ այդ արտահայտություններից: Բայց այս մարդու պարագայում չեն կարող չասել նույնը, քանի որ նրա արտաքինը, պահվածքը, գործունեությունը չեն հիշեցնում հիշյալ տարիքը: Տարիք, կյանք, գործունեություն, որն անմնացորդ նվիրել է հայ ժողովրդին, հայրենի քաղաքին: Կյանք, որ մաքառման, արարման պատմություն է:

Վանդոս Ղարազյոզյանի, որպես անհատի, հասարակության մեջ կայացումը սկսվեց այն ժամանակ, երբ նա կարևորեց հասարակության մեջ իրեն ստեղծագործ անհատ իր կայանալու անհրաժեշտությունը: Հայեցողական կերտվածքի հաղթահարումը, արդեն իսկ դեպի առաջ նայելու, օրվա մեջ եղածը ճիշտ տեսնելու, այսօրը վաղվա հետ կապելու խիզախությունը թույլ տվեց նրան փոքր նախաձեռնություններից անցնել մեծ գործերի («գործ» բառն էլ այնքան սովորական արտահայտություն է դարձել, որ մնայուն երևույթների մասին խոսելիս չի կարողանում համապարփակորեն բնորոշել եղելությունը):

Իսկ մեծ քննությունը եղան ետերկրաշարժյան աղետալի օրերն ու տարիները, որոնք էլ նրան մեծ ճանաչում բերեցին. բնակչության ծանր հոգսերին մեցուկ լինելու իր պարտականությունները մինչ օրս էլ նա կատարում է սրբորեն, ինքնամոռաց:

Նա հայրենի քաղաքի վերականգնման առաջին կազմակերպիչներից է: Նույնպիսի նվիրումով մասնակցել է Արցախյան շարժմանը:

Մի առիթով մեր համաքաղաքացի լրագրող Սամվել Խալաթյանը գրել է. «Ասում են՝ ճակատագիրը շատ բան է տվել ժամանակավոր օգտագործման համար, իսկ ընդմիշտ՝ ոչինչ: Թվում է՝ անբննելի է այս իմաստությունը: Այնուամենայնիվ կարծում ենք, վերապահումները բացառելի չեն: Մանավանդ, երբ խոսքը վերաբերվում է Մեծերին»:

Այդպիսի Մեծերից է Վանդոս Ղարազյոզյանը: Նա երբևէ չի ձգտել փառքի... Բայց հասել է նրան՝ բարությանը ու նվիրումով ծառայելով իր ժողովրդին, որն էլ... անցողիկ չէ:

Լևոն ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

«Հովարդ Կարագյոզյան» հիշատակի ընկերակցության Վանաձորի բուժհաստատություն

Մերձավորի նկատմամբ բարի կամքն է աշխարհը տանում առաջ և երանի նրանց, ովքեր իրենց բարի գործով մասնակից են աշխարհի առաջընթացին:

«Հովարդ Կարագյոզյան» բարեգործական կազմակերպությունը, որն ունի 84 տարվա պատմություն, Հայաստանում հայտնի է Սպիտակի երկրաշարժից հետո իրականացրած մեծածավալ ծրագրերով:

Ժամանակի ընթացքում օգնության եկած բարեգործական կազմակերպություններից քչերը մնացին իրենց առաքելության բարձունքում, քչերը մնացին իրենց կոչմանը հավատարիմ, և այդ քչերից մեկն է «Հովարդ Կարագյոզյան» հիշատակի ընկերակցությունը՝ 1992 թվականից Հայաստանում հիմնած իր կազմակերպությամբ: Մնաց, որովհետև պարզապես առանց քաղաքական շահարկումների, առանց շեփոհարելու՝ լուռ նվիրումով սկսեց իրականացնել առողջապահական ծրագրեր, որոնց թվում առաջնային է դիտվել մանկական ատամնաբուժական օգնության կազմակերպումը:

Այդ ոլորտը, քանզի աշխարհում ամենաթանկը համարվող այս բուժօգնությունը անհասանելի է սոցիալական դժվարին պայմաններում հայտնված բնակչության զգալի մասի համար:

Հայաստանի տարբեր մարզերում, Արցախում բացված կլինիկաների կողքին հիմնվեց նաև Վանաձորի ատամնաբուժական կենտրոնը:

Այդ նպատակով քաղաքի կենտրոնում գտնվեց 350 քառակուսի մետր ընդհանուր մակերեսով մի շենք, որտեղ պատշաճ վերակառուցումից հետո, վերջին սերնդի սարքավորումներով կահավորեցին ատամնաբուժական, պատահանման կաբինետներն ու գրանցման բաժինը: Իսկ պանոթամիկ դիմագծային ամբողջական ռենտգենի կաբինետը երևակյան սենյակով տարածաշրջանում եզակիներից է:

- Վանաձորում զգալիորեն պակասել են մանկական ատամնա-հիվանդության դեպքերը և արդեն դա կարելի է համարել «Հովարդ Կարագյոզյան» բարեգործական կազմակերպության մանկական ատամնաբուժարանի ամենամեծ ձեռքբերումներից մեկը, - գոհ կատարված աշխատանքներից ասում է բուժաստատության պատասխանատուն՝ ավագ բժիշկ, բժշկական գիտությունների թեկնածու Իրինա Ղանբարյանը (ի դեպ Վանաձորի ատամնաբուժներից միակը, որ ստոմոտոլոգիայի գիտությունների թեկնածու է, գիտական 6 հրապարակումների հեղինակ ու համահեղինակ, որոնք լույս են տեսել «Տեղական և կլինիկական բժշկության հարցեր»-ի էջերում) ու ավելացնում. «Եթե հիմնադրման առաջին տարում այստեղ այցելում էին կարիեսի բարդացած տեսակներով և հիվանդ ատամին հրաժեշտ տալու մտադրությամբ, ապա այսօր այցելումների հիմնական մասը գալիս է կանխարգելիչ ստուգման: Իր գործին գիտակ երիտասարդ բժշկուհին նշում է այս փաստը, պարզաբանելով, որ տարածաշրջանի բնակլիմայական պայմանների պատճառով շատերի

օրգանիզմում պակասում է առողջ ատամների գրավականը՝ ֆտորը:

Իրինա Ղանբարյանը հպարտանում է, ասելով. «Հաստատությունը դարձել է մանուկների թիվ մեկ բարեկամը»: Իրոք, կազմակերպության ղեկավարների և անձանք բուժաստատության տնօրեն Կամո Տեր-Պետրոսյանի ջանքերով կազմակերպության առաքելությունը դարձավ շարունակական ու հետևողական: Այս մարդու՝ աշխատանքին նվիրված ու սրտացավ մոտեցման արդյունքն էր, որ կարճ ժամանակամիջոցում անախաղեպ առաջընթաց արձանագրվեց Կարագյոզյան ընկերակցության հայաստանյան գործունեության մեջ: Մեկը մյուսի հետևից բացվեցին Գյումրիի, Գորիսի, Ստեփանակերտի, Երևանի և Վանաձորի Կարագյոզյան ատամնա-ակնաբուժական բարեգործական հասարակական բուժհաստատությունները: Գործին նրա պրոֆեսիոնալ մոտեցման արդյունքն է, որ վերոհիշյալ բուժհաստատություններում աշխատում են իրենց գործին գիտակ արհեստավարժ մասնագետներ:

Նման նշանակության ձեռնարկման կարիք մեր երեխաները վաղուց էին զգում և պահատական չէր, որ հաստատությունը դարձավ ոչ միայն անմրցելի բուժհիմնարկ, որը մասնագիտական բանիմացության արդյունք է, այլև երեխաների շրջանում հերքեց այն թյուրըմբռնումը, թե ատամնաբուժարանը կամ բժիշկները ընդհանրապես «սարսափելի են»: Հարկ է միայն տեսնել, թե բարի խոսքից, ջերմ հայացքից քաջալերվող փոքրիկները ինչ «հերոսական» դիրք են ընդունում բուժբազմաթոռին, դրանով իսկ բուժման ժամանակ օգնում բուժող բժշկի գործողություններին:

Ստանում են՝ ինչպե՞ս, ի՞նչ ներքին ուժով են կարողանում երիտասարդ բժիշկները ներշնչել մանուկներին, անբեկանելի հավատ ներարկել և բուժման հաջողությունն ապահովել դեռ գործի սկզբնափուլում:

Մանուկները այստեղ ապահովված են անհրաժեշտ դեղորայքով, իսկ առաջին այցին երեխաներին բաժին է հասնում բարերարների խորհրդանիշով նվերը՝ անհրաժեշտ մածուկն ու խոզանակը: Ատամնաբուժությանը զուգահեռ, 2000 թվականից Կարագյոզյան ընկերակցությունը Հայաստանում նախածնեմել է բժշկական մի նոր ծրագիր և՛՝ մանկական ակնաբուժության: Ատամնաբուժությունից բացի հայաստանցի մանուկները նույնքան կարիք ունեին նաև ակնաբուժական ծառայության, որը նույնպես բժշկության ծախսատար ճյուղերից է: Էներգետիկ ճգնաժամի մուօ ու խավար տարիները իրենց բացասական հետևանքներն են թողել երեխաների տեսողության վրա: Սա առավել ևս զգալի է աղետի գոտում կապված սարեսային վիճակների, բնակարանային և դպրոցական տնակային պայմանների հետ: Ուստի որոշվում է Հայաստանում որպես երկրորդ առողջապահական ուղղություն զարգացնել ակնաբուժությունը: Կարագյոզյան ատամնաբուժարաններին կից բացել ակնաբուժարաններ և զբաղվել նաև երեխաների տեսողության հետ կապված

պրորելեմներով:

Ծրագիրը սկսեց իրագործվել աղետի գոտուց: 2000թ. բացվեց Գյումրիի Կարագյոզյան ակնաբուժարանը, նույն փորձը մեկ տարի անց կիրառվեց նաև Վանաձորում, ատամնաբուժարանի հետ նույն հարկի տակ:

Օրվա ընթացքում այստեղ այցելում է միջին թվով 75 երեխա: Հաշվի առնելով պահանջարկը, բուժաստատությունը ընդարձակել է իր գործունեությունը՝ անվճար ատամնաբուժական ծառայություններ առաջարկելով ոչ միայն Վանաձորի մինչև 14 տարեկան բոլոր երեխաներին, այլև Լոռու մարզի մյուս բնակավայրերի հաշմանդամ, երկկողմանի կամ միակողմանի ծնողազուրկ, նպաստառու ընտանիքների մինչև 14 տարեկան երեխաներին ևս:

Սոցիալապես անբարենպաստ ժամանակներում այս բուժաստատությունը իսկապես որ օազիս է անապատում: Դրա վկայություններն են կոլեկտիվին հղված շնորհակալագրերը Վանաձորի քաղաքապետից, տարբեր կազմակերպություններից, ծնողների անկեղծ ու երախտագետ մաղթանքները Աստծո ամեն օր...

Գուցե հենց ա՛յս մասին էին երազում «Կարագյոզյան ընկերակցության» հիմնադիր Միհրան և Զապել Կարագյոզյանները, երբ դեռևս 1921 թվականին Նյու-Յորքում հիմնում էին իրենց վաղամեռիկ որդու՝ 14-ամյա Հովարդի հիշատակին նվիրված կազմակերպությունը:

L. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Նկարներում՝ բժշկուհի Իրինա Ղազարյանը և տնօրեն Կամո Տեր-Պետրոսյանը

Մեծ աշխարհի փոքրիկ անկյուն

Ծերանոցը կարոտ է շեր հայացքին
Ի՞նչ երեխա է մարդը: Ինչպես է թեկուզ
մի հայացք փափագում:
Ի՞նչ երեխա է մարդը...

Գյոթե

Քանի փոքր ենք, լաց բղավոցով սեր, գուրգուրանք ենք պահանջում: Հասունանում ենք ու փնտրում մեկին, որին կարողանանք նվիրվել և մեր նվիրվածությամբ ճշտել, որ ինչ որ մեկին իսկապես պետք ենք, որ առանց մեզ ինչ որ բան ինչ որ տեղ սխալ կլինի:

Տարիների հետ մարդն ավելի վճռական է ուզում իրեն արժեքավորված զգալ և սեր-ուշադրություն է որոնում անգամ անծանոթի մոտ:

- Հայերս հպարտանում ենք այն ամենով, ինչը մեր բնույթին ու մաշկի գույնին, մեր արյանն ու հայի սրտին է բնորոշ: Ղեկավարվում ենք բարոյական օրենքներով: Սակայն ամեն տեսակի օրենք դատապարտված է ձևականության, եթե այնտեղ չկա հոգի ու սրբություն:

- Ինձ ոչինչ պետք չէ, բայց որ մի անգամ հարցնում են. ո՞նց ես, - մեծ, շատ մեծ հոգեկան բավարարվածություն եմ զգում, - ասում է Ամերիկայի «ՀԱՅ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ՖՈՆԴ»-ի Հայաստանի մասնաճյուղի Վանաձորի ծերանոցի բնակիչներից մեկը: Ասում է մեկը՝ կարդում ես բոլորի հայացքում:

Նայում ես այս ծերերին, ու տագնապում վաղվա օրվա համար: Ի՞նչ կկատարվի Հայաստան կոչված այս փոքրիկ տարածքում, եթե ծնողաբացությունը մարդկանց հոգիներում էլ ավելի խորը խրի իր ճանկերը: Ժամանակը չ'է սթափվել, վերջ տալ նմանատիպ կարծրատիպությանը, մեր ազգային հոգեբանությունը

թոթափել՝ ծնողին այդքան հեշտ ու դյուրությամբ լքելու ահավոր այս ախտից: Այսօր առավել, քան երբեք, պատասխանատվություն, ու սրբությունը հարգելու խիզախություն ունենանք:

ՀՕՖ-ի Հայաստանի մասնաճյուղի Վանաձորի ծերանոցը (որը մինչև 2002թ մայիս ամիսը անվանվել է «Ազնավուրը Հայաստանին» բարեգործական հիմնադրամի Վանաձորի ծերանոց, քանզի այդ մեծ ազգասերի հովանավորությամբ ու անձնական միջամտությամբ իրագործվեց մարդասիրական այս ծրագիրը) իր հարկի տակ ապաստան է տվել հիսունից ավելի ծերերի: Այստեղ, աշխարհից ու բախտից մի քիչ խռով, հիսունից ավելի ծերեր, աշխարհի ու իրենց բախտի հետ մի քիչ հաշտված ապրում են նույն ծածկի տակ, քիմիական մանրաթելերի գործարանի նախկին հանգստյան տան վերանորոգված, հարմարավետ կահավորված մասնաշենքում:

Ապրում են ավելի շատ ուշադրության ու ջերմության կարիք ունեցող ամենասովորական մարդիկ՝ անհատական իրենց յուրահատկություններով:

Վաստակաշատ բժշկուհի, բժշկական գիտությունների թեկնածու, մի անուշախոս մայրիկ՝ Սիրանուշ Արմաղանյանը, կպատմի գիտության մեջ իր հասած հաջողությունների մասին, տարբեր ազգերի սովորություններից, որտեղ իրեն բախտ է վիճակվել գտնվել, բայց կշեշտի, որ իր ազգը ուրիշ է՝ մեր մարդիկ բարյացակամ են ու ընդառաջող, ինչպես իրենց տնօրենը՝ Տիգրան Քո-

Հայաստանի հանրապետությունում ոչ աշխատանքային տոնական եւ հիշատակի օրեր են՝

- 1) դեկտեմբերի 31-ը, հունվարի 1-ը և 2-ը՝ Ամանոր
- 2) հունվարի 6-ը՝ Սուրբ ծնունդ և Հայտնություն
- 3) հունվարի 28-ը՝ Բանակի օր
- 4) մարտի 8-ը՝ Կանանց տոն
- 5) ապրիլի 24-ը՝ Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր

- 6) մայիսի 1-ը՝ Աշխատանքի տոն
- 7) մայիսի 9-ը՝ Հաղթանակի և խաղաղության տոն
- 8) մայիսի 28-ը՝ Հանրապետության տոն
- 9) հուլիսի 5-ը՝ Սահմանադրության տոն
- 10) սեպտեմբերի 21-ը՝ Անկախության տոն:

չարյանը:

Ռաֆայել Արմաղանյանը կասի. «Ո՞վ է ասել ու որոշել, որ ծեր լինելը նշանակում է դուրս գրված լինել»: Կկարդա իր հեղինակած բանաստեղծությունները, այդ թվում՝ ծերերի «հիմն» դարձածը.

*Որքան կուզե խոսքեր ասեք վերամբարձ
Հետ չի գալու, կյանքը անցնում է անդարձ,
Քար ենք դնում մեր գլխի տակ, մոռացել ենք արդեն բարձ
Կյանքի օրերն ենք մենք հաշվում, ինչպես մահին տրվող վարձ:*

Սովորական մարդիկ, որոնց արտասահմանցի հյուրերն ու բարերարները ավելի հաճախ են տեսակցում, նրանցով հետաքրքրվում ու քեֆ-հալ հարցնում: Իսկ մենք ... չէ՞ որ նրանք կարոտ են մեր հայացքին, մեր ջերմ խոսքին:

Տնօրեն Տիգրան Քոչարյանը նշում է (բարի ու հոգատար անձնավորություն), որ ծերանոցը մի մեծ տուն է, մեծ աշխարհի իրենց փոքրիկ անկյունը, որտեղ ապրում են ծերերը՝ սիրո և հոգատարության անկկալիքով: Իրենք աշխատում են բաց չթողնել ուրախամայու առիթները: Փորձում են յուրաքանչյուր օրը տոնի վերածել: Ծերերի համար շուքով նշում են տոներ, առիթներ, նույնիսկ հարսանիք են արել...

Այնուհետև նա հպարտությամբ հայտարարում է .
- Մենք ոչ ոքից օգնություն չենք խնդրում: Միայն քիչ թե շատ դիրք ու կշիռ ունեցող մարդիկ էլ հիշեն այս ծերերին, այցելեն նրանց: Հին խոսք է . «Փողը երբեք շատ չի լինում»: Իրոք, ծախսերը անպակաս են, բայց երևի եկել է երեսը դեպի ժողովուրդը դարձնելու ժամանակը:

Հավատացնում են, մեծ ու աստվածահաճ գործ կատարած կլինենք: Ժողովրդին արդեն հայտնի են բարերարների անուններ, ինչու չհամալրել նրանց շարքերը:

Եկեղեցու զանգերի ղողանջի պես, մեր ականջներին պետք է կրկնվի. «Սրբություն ու զթություն ամենից ավելի հայերիս է պետք»: Եվ խորհել տալ ամենքիս, որ դրանք մանրուկներ չեն: Բարեգործական հիմնադրամները բարեգործական, իսկ պետական աջակցություն...

Մենք բարոյական իրավունք չունենք քաղցրացնել մեր կերպարները, ինքնահիացական քաղցրախոսությամբ զբաղվել: Իրավունք չունենք խոսել մարդկային արժեքներից, եթե մեր գործունեության դրդիչը մարդը չէ, երկրային, երկրի քաղաքացին կոնկրետ խնդիրներով:

Անտեսել մարդուն՝ նշանակում է «հարվածել» նրան: Իսկ «հարվածը» այս պարագայում մահացու է: Որտեղից և ինչպես են կուտակվում այդ «հարվածները»՝ լուռ, իրենք իրենց մեջ ամփոփված ու կծկված մարդկանց՝ այս հնազանդ տառապալների գլխավերևում: Հետո ինչ, որ լուռ են, հետո ինչ, որ հնազանդ են ու համակերպված:

Որպես վերջաբան՝ ասեմ ու նորից ասեմ՝ հիշեցնելով: Վանածորի անդորրավետ մի անկյունում՝ մարդկային աչքից մի քիչ հեռու ապրում են մեր ուշադրությանը կարոտ ծերեր: Մի՞ թողեք նրանց Ձեր սրտից ու խղճից հեռու, որպեսզի չզգան նրանք.

Բյուր մարդոց մեջ,
Պաղ մարդոց մեջ,
Որպես տրտում
Անապատում,
Մենակություն
Մենակություն....

Լևոն ԽԱՉՍՏՐՅԱՆ

Աղքատացած Հայաստան

Վերջերս BBC-ի ինտերնետային կայքի ռուսական բաժինն անդրադարձել է Հայաստանի ներկայիս տնտեսական վիճակին: Հոդվածագիր Սթիվեն Իկը ընդգծել է, որ ՀՀ Կենտրոնական բանկի նախագահ Տիգրան Սարգսյանն ասել է, թե այժմ Հայաստանի գոյատևումը կախված է արտերկրում ապրող հայերի ուղարկած գումարներից: Հոդվածագիրը նաև նշում է, որ վերջին տասը տարվա ընթացքում Հայաստանից հեռացել է մոտ մեկ միլիոն մարդ: «Իսկ Հայաստանն այժմ հայտնվել է խորը ճգնաժամում», - ավելացնում է Իկը, որին ՀՀ ԿԲ աշխատակիցներն ասել են, թե վերջին տնտեսական աճը հիմնականում պայմանավորված է արտասահմանում ապրող հայերի ուղարկած գումարներով: «Համաշխարհային բանկի գնահատականի համաձայն, Հայաստանի բնակչության կեսը աղքատ է, իսկ յուրաքանչյուր չորրորդ հայաստանցին ապրում է բացարձակ աղքատության պայմաններում», - ավելացնում է Սթիվեն Իկը: Նա նաև գրում է, որ հայաստանցի տնտեսագետների մի մասը համոզված է, որ արտասահմանից Հայաստան փոխանցվող գումարները միայն քողարկում են առկա սոցիալ-տնտեսական խնդիրները և խոչընդոտում տեղական արդյունաբերության զարգացմանը: «Այսուհանդերձ, մեկուսացված, փոքրատարածք այս երկրի համար դրամային փոխանցումները փրկություն են, քանի որ Խորհրդային Միության փլուզումը, ինչպես նաև Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից իրականացվող շրջափակումը Հայաստանին աղքատացրել են», - գրում է BBC-ն և հիշեցնում, որ խորհրդային տարիներին Հայաստանը անվանում էին սիլիկոնային հովիտ:

Կյանքի միջին տևողությունը աշխարհում

- 1. Ճապոնիայում՝ 81, 3 տարի է
- 2. Շվեդիայում՝ 79, 9
- 3. Կանադայում՝ 79, 2
- 4. Իսպանիայում՝ 79, 1
- 5. Ավստրալիայում՝ 79
- 6. Իսրայելում՝ 78, 9
- 7. Ֆրանսիայում՝ 78, 7
- 8. Իտալիայում՝ 78, 6
- 9. Մեծ Բրիտանիայում՝ 77, 9
- 10. ԱՄՆ-ում՝ 76, 9

Ըստ էության, պրոֆեսոր Մարմոտը զարգացրել է նշանավոր Դեյլ Կարնեգիի այն միտքը, թե մարդու արարքների շարժիչ ուժը սեփական եսի նշանակության կարևորությունն է. ում հաջողվում է՝ ավելի երկար է ապրում:

Ներկայացրեց Լևոն ԳՐԱՂՅԱՆԸ

«Գեղարվեստի կրթօջախն էլ ունի խնդիրներ, որոնք ֆինանսական ներդրումներ են պահանջում»

Վանաձորի Ստ.Աղաջանյանի անվան գեղարվեստի դպրոցը հիմնադրվել է 1957 թվականին՝ հայ կերպարվեստի նահապետի՝ Սարտիոռու Սարգսյանի և մեծանուն քանդակագործ Արա Սարգսյանի ջանքերով:

Շուրջ 1300 շրջանավարտներից շատերը այսօր հանրապետության անվանի նկարիչներ են, քանդակագործներ, ճարտարապետներ: Իր կենդանի հոբբեյանը կրթօջախը ստադիոն է նշել պատշաճ հանդիսավորությամբ: «Նպատակ ունենք դպրոցի պատմության հետաքրքիր դրվագների մասին տեղեկացնող գրքույկ հրատարակել: Ակնկալում ենք, որ մեր դպրոցի նախկին սան-համաքաղաքացիները կօժանդակեն մեզ արժեքավոր տեղեկությունների և նյութերի ձեռքբերման հարցերում», - «Գործարար»-ի հետ զրույցում նշեց դպրոցի նորանշանակ տնօրեն, ԽՍՀՄ և Հայաստանի նկարիչների միության անդամ, ՎՊՍԻ-ի կերպարվեստի բաժնի դասախոս Արսեն Ռաֆայելյանը:

Այսօր դպրոցում, ըստ ծրագրի, ընդգրկված է վեց առարկա՝ գծանկար, ստեղծագործություն, դեկորատիվ արվեստ, քանդակագործություն, կերպարվեստի պատմություն, իսկ վերջինը՝ հաստոցային գրաֆիկան մոռացումից ուզում է փրկել դպրոցի երբեմնի սան, այսօրվա տնօրեն Արսեն Ռաֆայելյանը: «Այս առարկայի դասավանդման համար անհրաժեշտ սարքավորումները առայժմ չունենք, ինքնաշեն-հնարամիտ միջոցներից ենք օգտվում», - ասում է Ա. Ռաֆայելյանը և շարունակում. «Ստեղծագործողը պետք է ունենա համառություն իր մտահղացումներն իրականացնելու համար, ինչ-որ տեղ արհամարհելով կենցաղային դժվարություններն ու կենսամիջոցների հայթայթման հրամայականը: Քանզի դրա պատճառով շատ տաղանդավոր մարդիկ են հեռացել արվեստից, հեռացել հայրենիքից»:

«Դպրոցի նպատակն է ոչ միայն սովորեցնել ճիշտ նկարելու տեխնիկան ու հմտությունը, այլև երեխաների մեջ բերրոջ տեղեկագործելու կայծը, ներարկել անսահման նվիրում, որ պահանջում է արվեստը»:

Չնայած նյութական դժվարություններին, գեղարվեստով զբաղվել ցանկացողների աճող թիվը, տնօրենի հավաստմամբ, վկայում է, որ կհաղթահարվի ժամանակավորապես տեղ գտած հոգևոր նահանջը:

Թեև ուսման վարձը տարվա համար հայաստանաբնակի համար «կլորիկ» գումար է՝ 13500 դրամ, բայց քաղաքապետ Ս.Դարբինյանի կողմից սահմանվել են արտոնություններ՝ երկ-կողմանի ծնողագուրկ՝ զոհված ազատամարտիկների երեխա-

ները սովորում են անվճար: Իսկ չորս և ավելի անչափահաս երեխաներ ունեցող ծնողների, հաշմանդամ ազատամարտիկների երեխաները այդ գումարի կեսի չափով:

«Ինչպես այլ կրթօջախներում, մեր դպրոցում էլ կան խնդիրներ, որոնց լուծումը ֆինանսական ներդրումներ է պահանջում, - ասում է Արսեն Ռաֆայելյանը: Առաջարկություններով ուզում են դիմել քաղաքապետին: Չեն կասկածում, որ հնարավորության դեպքում կաջակցի մեզ: Նպատակ ունենք հիմնել խեցեգործության փոքրիկ արտադրամաս, որին հնարավոր է վերանորոգումից հետո համապատասխանեցնել մեր լքված մասնաշենքը: Հարկ կլինի մակ թոժման վառարան ձեռք բերել: Հետաքրքիր և գործնական նորամուծություն կլինի գորգագործության արտադրամասը, որի ստեղծման համար ընդամենը երկու ոչ մեծ դազգահն էլ բավական է: Սրանք կոնկրետ քայլեր կլինեն ոչ միայն ազգային դեկորատիվ արվեստի ուսուցման համար, այլև փոքրիկ նյութական աղբյուր կդառնան դպրոցի ներքին պահանջների բավարարման համար»:

Քանի որ «Գործարար»-ը տարածվում է Ռուսաստանի ֆեդերացիայի տարածքում սփռված հայկական համայնքներում, այն կարող է մեր հազարավոր համաքաղաքացիներ, որոնց մեջ միզուցե կգտնվեն մակ դպրոցի նախկին սաներ, գործարարներ, ուստի դիմում ենք նրանց, կոչ անում սատար կանգնել, աջակցել, օժանդակել դպրոցին, երիտասարդ տնօրենին:

Կրթօջախի փորձառու մասնագետներ Ջենֆիրա Մոսիսյանը, Էմմա Ռսկանյանը, Արամ Մարգարյանը և Մարիամ Ամիրխանյանը տնօրենի հետ միասին վստահ են, որ դպրոցում կպահպանվեն, կգարգանան ու կշարունակվեն լավագույն ավանդույթները:

Այլ կերպ չի էլ կարող լինել, չէ՞ որ դպրոցը Վարպետի օրհնությանը է ստեղծվել, չէ՞ որ ի դեմս Արսեն Ռաֆայելյանի, այն ամուր ու վստահելի ձեռքերում է:

Դպրոցի սաները իրենց մասնակցությունը կունենան այս տարի հանրապետությունում նշվելիք հոբբեյանական հայոց գրերի ստեղծման 1600, Սեծ եղեռնի 90, Հայրենական մեծ պատերազմում հաղթանակի 60-ամյակներին նվիրված տարելիցներին: Լավագույն աշխատանքները տեղ կգտնեն քաղաքային և հանրապետական տարբեր պատկերասրահներում:

Իսկ առավել շնորհալիները անմասն չեն մնա «անակնկալ» մրցանակներից:

Լևոն ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՆՎԵՐ ՓՈՔՐԻԿՆԵՐԻՆ

Խնկո-Ապր անվան գրադարանում տեղի ունեցավ Սիլվա Կապուտիկյանի «Փոքրիկ Արա, ականջ արա» գրքի շնորհանդեսը: Գրադարանի դահլիճում «ասեղ զցելու» տեղ չկար: Բանաստեղծուհուն ողջունելու էին եկել բազմաթիվ դպրոցականներ, մշակութային և քաղաքական գործիչներ: Գիրքը հրատարակվել էր «Սիլվա Կապուտիկյան» հիմնադրամի նախաձեռնությամբ: Հիմնադրամի տնօրեն Ռաֆայել Կոզմոյանը նշեց. «Այսօր հայ մանուկի պահանջը լցված է «ռոբերով», «օքեյներով», «սուպերմարքեթներով», «ապեկով» ու «արա վալով»: Մենք պետք է նպաստենք մեր մատաղ սերնդի աշխարհընկալմանը, ինչպես մակ հարկի լեզվով արտահայտվելուն»: Այս բանաստեղծական ժողովածուում ծաղկաքաղ էր արված Կապուտիկյանի գրքերից: Ըստ գրադարանի փոքրիկ ընթերցողների, գրքում տեղ գտած բանաստեղծություններն արդեն ծանոթ են իրենց: Գրադարանի տնօրեն Ռուզան Տոնոյանը նշեց, որ Ս. Կապուտիկյանի գրքերը միշտ էլ մեծ պահանջարկ ունեցել գրադարանում: Դրան նպաստում են մակ դպրոցական ծրագրերը, քանի որ գրականության գրեթե բոլոր դասագրքերում անդրադարձ կա բանաստեղծուհու երկերին:

«ԲՈՂՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻ ԾԱՂՐԱԾՈՒՆ» Լեոնիդ Ենգիբարյան-70

Ծաղրածուների արքա Լեոնիդ Ենգիբարյանին հիշելիս աչքիդ առաջ է հառնում հաճելի դիմագծերով, մանկան թափանցիկ հոգով, բարի աչքերով, բացառիկ տաղանդի տեր մի երիտասարդ, որին շատ սերունդներ պիտի համարեն իրենց ուսուցիչը, որի չօերացող արվեստը դեռ երկար ճանապարհ ունի անցնելու:

Շատ կարճ կյանք ունեցավ աշխարհաճանաչ ծաղրածուն, ավելի կարճ նրա ստեղծագործական գործունեությունը: Արտիստը հրաժեշտ տվեց կյանքին, երբ նոր էր բոլորել ընդամենը 37-ը, սակայն, արդեն արժանացել էր իր արվեստի բոլոր դափնիներին: Ծաղրածուների արքան էր, չափել էր միջազգային մրցույթների բազմաթիվ դափնիներ, ժողովրդական արտիստ էր ու ժողովրդի շատ սիրելի անձնավորությունը, որովհետև ասելիք ուներ և այդ ամենը նա հարուստ երևակայությամբ, բազմակերպ մատուցում էր ենգիբարյանական յուրատեսակ քուրայով անցկացրած, ինքնատիպ ոճով ու արտասովոր ունակությամբ:

Լ. Ենգիբարյանը ծաղրածուին ազատեց ընդհանրական կերպար հասկացությունից և տվեց նրան անհատականություն: Նա ծաղրածուական արվեստ բերեց նոր մտածելակերպ, որով ծաղրածուն արդեն արվեստի երևույթ էր, որն էլի ավանդական ծիծաղն էր բաժանում մարդկանց, սակայն արդեն որպես արվեստագետ, որպես խորհող ու փիլիսոփայող անհատ, որը խոսում է ժամանակի ու ճշմարտության անունից: «Ծաղրածուն պիտի ծիծաղեցնի, ծիծաղը պարտադիր է: Ծաղրածուն միշտ զվարճախոս է եղել, բայց հանդուգն զվարճախոս՝ բոլոր ժամանակների ու բոլոր արքաների մոտ: Նա միշտ միակն է եղել, որ ճշմարտությունն ասել է արքաների երեսին», - մի առիթով ասել է Լ. Ենգիբարյանը:

Մեծանուն արտիստը տագնապելու, խորհելու ու կիսվելու շատ բան ուներ ժամանակի ու ժամանակակցի հետ, դրա համար ձգտում էր առանձնացման: Պատահական չէ, որ ինքն էր գրում իր սցենարները, ինքն էլ բեմադրում և կատարում էր: Արվեստի դարոցը, որին դավանում էր նա, կյանքն էր: «Առանց որևէ իզմի, թեքման կամ տատանման... Կկանգնես ձեռքերիդ վրա, հաց կուտես», - գրել է նա «Ստեղծագործելու ընդունակություն» մանրաքանդակում: Լ. Ենգիբարյանը հաղորդակցվում էր մարդկանց հետ խելամիտ ու ընդգրկուն, որի համար նրա մասին չէին նշանավոր արտիստ Միրոսլավ Գորնիչեկն ասել է. «Հազարավորներ գալիս, շարունակ խոսում և ոչինչ չեն ասում: Նա եկավ, լռեց և ամեն ինչ ասաց»: Գրեթե նույնը, ինչ անգուգական Գասպար Դեբյուրոյի տապանագիրն է. «Աստ հանգչի նա, ով ասաց ամեն բան՝ չարտասանելով ոչ մի բառ»: Հայաստանում մնջախաղը դարերի պատմություն ունի, որի մասին հիշատակում է նաև քերթողահայր Մ. Խորենացին. «Նազենիկ ձեռամբ երգեր» (պալատական

խնջույթի ժամանակ Նազենիկ անունով մնջախաղաց վարձկանը իր խաղով գերել էր բոլորին): Հայ մնջախաղի գոյությունը հաստատեց հանճարեղ դերասան Լ. Ենգիբարյանը մի նոր աստիճանի բարձրացնելով արվեստի այս ինքնատիպ տեսակը:

Ենգիբարյան-արվեստագետը գտնում էր, որ ծաղրածու-մնջախաղացը դառնալու է մի երևույթ, որը թատերարվեստում առավել դժվարին ու ինքնատիպ խոսք է ասելու. չարի ու բարու, լուսի ու ստվերի, ժամանակի ու խղճի մասին՝ նոր ձևով, նոր լեզվով:

Հանրաճանաչ գեղագետը լի էր ասելիքով ոչ միայն կրկեսաբեմում. նա ազատ ժամերին իր մտքերը, քնարական ու նրբագեղ արձակով, կիսում էր ընթերցողների հետ: 1971-ին Լ. Ենգիբարյանը ստեղծեց մնջախաղի էստրադային բատրոն, որտեղ խաղացել է իր հեղինակած «Աստղային անձրև» և «Ծաղրածուի տարօրինակությունները» ներկայացումները: Բազմաշերտ հանդիսատեսին հոգեհարազատ էր Լ. Ենգիբարյանի «Փողոցային ակրոբատ», «Մարդ, որի հետ պատերազմել են», «Տոսալ գորահավաք», «Քայլեր», «Մանկական կյանքը», «Հովանոց», «Ողջն ու մեռածը», «Բուցքամարտ», «Սիրտը ափի մեջ», «Զուբակ», «Օլիմպիական մեդալներ» և այլ մտահղացումներ և ինքնուրույն բեմադրությամբ մանրպատասխաններ:

Երեք քաղաք կար, ուր Լ. Ենգիբարյանին առավել սիրում էին. Երևան, Մոսկվա և Պրահա: Այս երախտապարտ քաղաքներն էլ նրա մասին ֆիլմեր նկարահանեցին՝ «Ծաղրածուն հրաժեշտ է տալիս Պրահային», «Ճանապարհի դեպի կրկես», «Մուռացված նախնիների ստվերները», «2-Լեոնիդ-2», «Մանեժում պատանեկու-

թյունն է», «Ծանոթացեք, Լեոնիդ Ենգիբարյանն է» և այսօր էլ իրենց թարմությունը չկորցրած այլ կինոժապավեններ:

Լ. Ենգիբարյանի համար կրկեսը հարազատ հարկ էր, արտիստները՝ տան անդամներ: Նրա կյանքը մշտապես ծուլված էր այս հավերժ նոր ու հավերժ երիտասարդ արվեստին:

«Սովորաբար կրկեսում ծաղրածուները լրացնում են ընդմիջումները՝ արտիստների ելույթների միջև: Ենգիբարյանի դեպքում ընդհակառակն էր. մենք՝ արտիստներս, լրացնում էինք նրա ելույթների ընդմիջումները», մի առիթով ասաց Հայաստանի կրկեսի գեղարվեստական ղեկավար, Ենգիբարյանի սան Սոս Պետրոսյանը:

Աշխարհի շատ բեմեր նվաճած արտիստի ելույթներին արվեստասերները միշտ էլ անհամբերությամբ էին սպասում և լարված հետևում էին նրա «խաղին», գիտեին, որ հաղորդակցվելու են Ենգիբարյանի բարձր արվեստին, գիտեին, որ նրա յուրաքանչյուր կատարում ուներ ասելիք, մտքի թռիչք, մտորելու և խորհելու առիթ, ինքնատիպ ու դժվարին կատարում, որ միայն իրենն էր՝ հագեցած ենգիբարյանական ճշմարիտ ու հավաստի արվեստով: Մտահղացումներով լի, հետաքրքրական ու դժվարին շատ կատարումներ, մինչև օրս մնացին չգերազանցված, մնացին՝ ենգիբարյանական: Պատահական չէ, որ հանճարեղ Լեոնիդ Ենգիբարյանին աշխարհը կոչեց «Բոլոր ժամանակների ծաղրածուն»:

Մեծ դերասանի մահը շատերի համար մնաց առեղծված: Իր խաղընկեր Ալբերտ Մինասյանը հիշում է Լ. Ենգիբարյանի մոր պատմածից. առավոտյան մայրը մտնում է որդու սենյակը՝ արթնացնելու... Իր արվեստի մեծան լուռ, առանց որևէ մեկին անհանգստացնելու, կյանքից հեռացավ լռության հանճարեղ արտիստը: Ցավոք, Լ. Ենգիբարյանն ավելի շատ մտահղացումներ տարավ իր հետ, քան արեց կենդանության ժամանակ: Կյանքից հեռացավ, երբ ապրում էր ստեղծագործական բուռն զարգացման ու վերելքի շրջանը: Ափսոս, նրա «ջութակը» վաղաժամ կտորվեց, բայց ամոքվեց նրանով, որ մեծ հայտնի ջութակի ձայնը դեռ լսվում է:

Ասում են վարպետը նա է, ով աշակերտներ ունի: Լ. Ենգիբարյանը ունեցավ բազմաթիվ շնորհալի հետնորդներ, որոնք մինչև այսօր էլ շարունակում են մեծ արտիստի հավերժ կենդանի արվեստը: Վաղամեռիկ արտիստի ընդհատված դասերը, որ իրոք դասական է՝ շարունակվում են ու դեռ դարեր կշարունակվեն... Լեոնիդ Ենգիբարյան՝ արվեստագետ անհատը հավելեց մեր թատերական արվեստի մեծանուն դերասանների շարքը՝ դառնալով հավերժի ճամփորդ:

Մարտի 15-ին լրացավ սիրված արտիստի ծննդյան 70 տարին:

Հակոբ ՉԱՆՈՅԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԺՊՏԱԴԵՄ ԳԵՂԵՑԿՈՒՀԻՆ

Լուսինե Թովմասյանի հմայքը գերեց Եվրոպան

Հայաստանում հազարավոր մարդիկ շաբաթ ուշ երեկոյան հեռուստատեսության հաշվառման լարված հետևում էին Փարիզի սպորտի պալատում ընթացող «Միսս Եվրոպա-2005» գեղեցկության մրցույթի ուղիղ հեռարձակմանը: Իսկ լարվածության պատճառ առավել բան կար, բանգի այդ յուրօրինակ մրցույթին մասնակցում էր «Միսս Հայաստան-2003»-ի թագակիր, երևանցի 18-ամյա Լուսինե Թովմասյանը: Նշենք, որ ժյուրիի կազմում էր աշխարհահռչակ Շառլ Ազնավուրը: Հատկանշական էր նրա պատասխանը, երբ վերջին փուլից առաջ հաղորդավարը դիմելով նրան, նկատեց, թե հայտնի շանսոնյեն հիմա կամ մեծ հիասթափություն կապրի, կամ մեծ ուրախություն: Ազնավուրը պատասխանեց. «Հայերն արդեն հաղթել են...»: Արդեն հայտնի է, որ եզրափակչում ժյուրին հաղթող ճանաչեց Գերմանիան ներկայացնող պարսկուհի Շերմին Շահրիբարին, իսկ Լուսինե Թովմասյանը ճանաչվեց վիցե-միսս Եվրոպա: Գուցե այս պարագայում օբյեկտիվ չենք, բայց, թերևս շատերի կարծիքն արտահայտած կլինենք, նկատելով, որ բյուրեղապակե թագը պիտի մեր հայրենակցուհուն գարդարեր: Թղթակցի հետ կարճատև հեռախոսագրույցի ժամանակ Հանրային հեռուստառադիոընկերության խորհրդի նախագահ Ալեքսան Հարությունյանն էլ զրեթե նույնն ասաց. «Մենք այստեղ, Փարիզում մինչև վերջին պահը հույս ունեինք, որ Լուսինեն ավելի բարձր, այսինքն՝ ամենաբարձր տեղը կգրավի, որովհետև նա իրոք արժանի է դրան: Բայց սա էլ մեծ ձեռքբերում է, մասնավորապես հաշվի առնելով, որ նման ներկայացուցչական մրցույթում Հայաստանն առաջին անգամ է այսպիսի հաջողության հասնում»: Ի դեպ նշենք, Հանրային հեռուստառնկերությունը տեղեկատվական աջակցություն է ցուցաբերել «Միսս Եվրոպա» մրցույթին Լուսինե Թովմասյանի մասնակցությանը: Եվ առաջին անգամ էր, որ ՀՀ-ը ուղիղ եթերում վերահեռարձակում էր այդ ուշագրավ իրադարձության ռեպորտաժ: Տեղեկացանք, որ երեկ Լուսինե Թովմասյանն արդեն վերադարձել է հայրենիք: Սակայն Հայաստանի ժպտադեմ գեղեցկուհին դեռ չէր թոթափել տևական թռիչքի հոգնությունը, ուստի հնարավոր չեղավ նրան հանդիպել: Փո-

խարենը զրուցեցինք «Միսս Հայաստան» ազգային գործակալության նախագահ Կարեն Արիստակեսյանի հետ, խնդրելով պատմել թե՛ Լուսինեի և թե՛ այսօրինակ մրցույթներում մեր երկրի ներկայացուցիչների նախորդ մասնակցության մասին: Նկատենք, որ Հայաստանում գեղեցկության մրցույթներ անցկացվում են 1996 թվականից: Իսկ «Միսս Եվրոպա»-ին մինչ այժմ հայուհիների ամենաբարձր ձեռքբերում եղել էր 15 գեղեցկուհիների կազմում ընդգրկվելը: Այսպես՝ 1998-ին Գոհար Հարությունյանն էր ընդգրկվել «Միսս Եվրոպա»-ի լավագույն 15-յակի մեջ, իսկ 2001-ին՝ Իրինա Թովմասյանը: Նշենք, որ Իրինան Լուսինեի հարազատ քույրն է: Երկու քույրերն էլ սովորում են նույն բուհում՝ «Ինտեր լինգվա» լեզվաբանական համալսարանում: Ավելի ճիշտ՝ Իրինա Թովմասյանը ավարտել է բուհը. այժմ մենեջեր է աշխատում: Իսկ Լուսինե Թովմասյանը, ինչպես տեղեկացանք Կ. Արիստակեսյանից, սովորելուն զուգահեռ Փարիզում և ճապոնիայում նախապես ուժերը փորձել է որպես մանկեկուհի: Եվ մեր զրուցակցի խոսքերով, այս ոլորտում նրան մեծ ապագա է սպասվում: Իսկ գեղեցկության մրցույթում արձանագրած ձեռքբերումը, Կարեն Արիստակեսյանի համոզմամբ, Լուսինեի առաջին, բայց վերջին հաջողությունն էր չի լինի: Հնարավոր է, որ հետագայում Լուսինեն մասնակցի ինչպես մանկեկուհիների, այնպես էլ գեղեցկության այլ մրցույթների («Միսս տիեզերք», «Միսս ինտերկոնտինենտալ», «Միսս աշխարհամանկեկուհի»): «Հայաստանում վերջին տարիներին գեղեցկության մրցույթները անցկացվել են միջազգային չափանիշներին համապատասխան: Եվ վստահ էինք, որ այդ չափանիշները պահպանելով, բնականաբար մի օր պետք է հաջողության հասնենք: Կոնկրետ այս մրցույթին մասնակցելու առումով նախապես էլ ցանկություն կար լավագույն հնգյակում լինելու, և մեր այդ ակնկալիքներն արդարացան ու, ինչպես տեսաք, դեռ մի բան էլ ավելին», - նշեց Կ. Արիստակեսյանը: Նրա կարծիքով, Լուսինե Թովմասյանի հաջողությունից հետո «Միսս Հայաստան» մրցույթներին ավելի շատ հայուհիներ կձգտեն մասնակցել:

Արմեն ՀԱՎՈՐՅԱՆ

«Горцарар»

Издаётся с июля 1999г.

АВТОР ПРОЕКТА-ВАГРАМ БЕКЧЯН

Зам. гл. редактора - **Роза ГУЛЯН**
Գլխ. խմբագրի տեղակալ՝ **Ռոզա ՂՈՒԼՅԱՆ**

ИЗДАТЕЛЬ

Издательский Дом

«ШАГАНЭ»

Лицензия серия ИД № 02313

Журнал зарегистрирован в Министерстве Российской Федерации по делам печати, телерадиовещания и средств массовых коммуникаций
Регистрационный номер ПИ № 77-5015

Авторские материалы не рецензируются и не возвращаются. Переписку с читателями редакция не ведет. Мнение авторов может не совпадать с мнением редакции.

Материалы со знаком **♀** публикуются на правах рекламы.

Редакция не несет ответственности за содержание рекламных объявлений.

ПЕРИОДИЧНОСТЬ ВЫХОДА -

Отпечатано

ОАО «Калужская типография стандартов»
Формат А3, объём 4,5 п.л.
тираж 1500 экз. Зак. № 626

Территория распространения: Российская Федерация, страны СНГ, зарубежные страны.

В номере использованы материалы

«АЗГ», «АРАВОТ», «ГА», «ЕТЕР», «ԿԱԿԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ», «ԻՐԱՎԱՆԿ», «ՉԻ», «НОВОЕ ВРЕМЯ», «ВОЗНИ».

Цена свободная.

248001, г. Калуга,
ул. Суворова, 160.
тел.: (0842)-56-59-29,

E-Mail: gortsarar@kaluga.ru
факс: (0842) 565-929,

www.gortsarar.ru

E-Mail: bshahanev@kaluga.ru